Зарубіжна література

Сімакова Л.А., Снєгірьова В.В.

«ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА»
підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Умовні позначення:

– *завдання підвищеної складності*;

– *завдання у парах;*

– *завдання у групах;*

– *творчі завдання.*

ЗМІСТ

Письменник і читач 6
Література і культура 7
Роди художньої літератури (епос, лірика, драма) 11

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА 13
Веди 14
Біблія 17
Коран 25

ІЗ АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 29
Антична література — праматір європейських літератур 30
Людина та її світ — головна тема античної літератури 33
Найвідоміші цикли давньогрецьких міфів 35
Гомер 38
Давньогрецька лірика як поєднання поезії і музики 58
Тіртей 59
Сапфо 62
Давньогрецький театр 65
Есхіл 67
«Золота доба» давньоримської літератури 73
Публій Вергілій Марон 73
Квінт Горацій Флакк 82
Публій Овідій Назон 85

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ СЕРЕДНІХ ВІКІВ 97
Середньовіччя як культурна і літературна доба 98
Китайська лірика епохи Тан 102
Лі Бо 103
Ду Фу 103
Золота доба персько-таджицької лірики 109
Омар Хайям 111
Із французького героїчного епосу 115
Аліг'єрі Данте 121
Злет людського духу в літературі доби відродження 126
Франческо Петрарка 128
Вільям Шекспір 132
Мігель де Сервантес Сааведра 172
Бароко 192
Класицизм 194
Жан-Батист Мольєр 197

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ XX-XXI СТОЛІТЬ 223
Антуан де Сент-Екзюпері 224
Марина Аромштам 244
Словник основних літературознавчих і культурологічних термінів, вжитих у підручнику 279
Інтернет-довідник для учня 283

Друже восьмикласнику!

У цьому навчальному році у курсі зарубіжної літератури ти ознайомишся із священними текстами світової культури — Ведами, Біблією, Кораном, прочитаєш величні і хвилюючі сторінки античних авторів — Гомера, Есхіла, Горація, Вергілія, Овідія та ін., долучишся до середньовічного епосу і лірики, зустрінешся з літературними героями, про яких ти вже чув, або бачив їх на сцені чи в кіно, — Ромео і Джульєттою, Дон Кіхотом, Журденом; із задоволенням погортаєш сторінки повісті-казки «Маленький принц» Антуана де Сент Екзюпері, яку, можливо, вже читав; дізнаєшся про сучасних письменників та їхні твори.

Презентуємо тобі наш підручник, орієнтований на сучасного, допитливого читача, який переймається проблемами власного культурного росту, хоче мати поняття про літературу класичну і сучасну, власне судження про той чи інший літературний твір як мистецьке явище, бути в курсі сучасних підходів до читання і тлумачення художньої літератури. Коли ми створювали цю навчальну книжку, то саме такого читача собі й уявляли. Ми, автори, — також читачі, — хочемо поділитися з тобою власним читацьким досвідом, допомогти порадами, спрямувати твоє читання і розуміння художнього твору шляхом, яким пройшли самі. Саме на це спрямовано рубрики підручника:

«Ваші перші враження, роздуми. оцінки», **«Заглибимось у текст твору»**, що містять запитання і завдання, які допоможуть тобі зрозуміти творчий задум письменника, тему та ідею художнього твору, загальнолюдські цінності, які відстоюють літературні герої, висловити власне враження від прочитаного та скласти самостійне судження про твір;

«Розширюємо культурний кругозір», що долучає відомості про твори світового мистецтва (живопису, музики), у яких використано літературні образи та сюжети, а також творчі завдання, під час виконання яких ти зможеш збагатити свій культурний кругозір і ерудицію;

«Вчимося бути компетентними[1] читачами», з якої ти дізнаєшся, що таке літературний процес, літературна епоха, епос, лірика, драма, як розвивалися ті чи інші літературні жанри, у чому полягають художні особливості прочитаних творів тощо.

На початку кожного розділу та після вступних статей подано запитання і завдання, які допоможуть тобі скористатися власними знаннями і компетенціями[2], здобутими на уроках зарубіжної чи української літератури та історії.

Підручник містить також *завдання підвищеної складності*, позначені , *завдання у парах* з позначкою 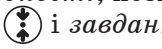 і *завдання у групах* — .

Свої творчі здібності, читацькі і літературні компетенції ти маєш можливість виявити, виконавши також *творчі завдання*, позначені у підручнику , або завдання із рубрик **«Для дискусії»** та **«Для майбутніх філологів»**.

Перевірити свою компетентність як читача ти зможеш, звернувшись до однойменної рубрики (в кінці кожного розділу), або під час самостійної роботи за прочитаним твором (завдання **«Для самостійної роботи»**).

Тож до роботи, наш юний друже!

Бажаємо тобі приємного читання, культурного збагачення й художньої насолоди від прочитаного.

Автори підручника

---

[1] Компетентний — той, хто має уявлення, знає, розуміє, застосовує, виявляє власне ставлення, оцінює.

[2] Компетенція — сукупність знань, умінь та характерних рис особистості у межах конкретного предмета, що дає можливість самостійно діяти у тій чи іншій ситуації, розв'язувати ті чи інші проблеми.

ПИСЬМЕННИК І ЧИТАЧ

«Гадаю, що немає такого письменника, у якого ніколи не виникало б питання: як я виглядатиму в очах читачів через сто років? .. Трапляються хвилини, коли поглянувши на щойно написане мною слово чи речення, я раптом ... бачу схилене над ними обличчя читача 2038 року», — зізнавався сербський письменник Іво Андрич (1892—1975). Усвідомлюючи свою величезну відповідальність перед читачами, він звертався до письменників із закликом: «*Не забувайте, що ви — провісник істини, тобто дійсності. Вашими вустами промовляє величезна людська правда*».

Це твердження Іво Андрича поділяє американський письменник Джон Чівер (1912—1982). Підкреслюючи нерозривний зв'язок автора і читача, він писав: «*Художня література — наш найпотаємніший і найдієвіший засіб спілкування. Це справді єдиний спосіб обговорити сам-на-сам глибинні наші клопоти: самотність, любов, тривогу, турботу, страх ... Візьміть книгу будь-якого з моїх колег, і ви переконаєтеся, що у нього є щось необхідне, щось серйозне сказати вам. У нас немає рівня спілкування, рівноцінного художній літературі.*

Письменництво належить до тих рідкісних речей у житті, які неможливо робити наодинці. Література більше нагадує діалог, ніж проповідь чи лекцію. Коли я пишу, то напевне розраховую на інтелігентного[1] читача, котрий оцінить те, що я заніс на папір.

Усе це стало очевидним для мене з віком. Я постійно пам'ятаю про мого читача, я увесь час задаю собі питання: «Чи важливо те, що я хочу сказати? Чи важливо це людям, які будуть читати мої книги?» Письменник завжди задається питанням: «Чи цікаво це?»

Читачі — єдина публіка, яку не можна визначити з допомогою комп'ютерів або опитувань громадської думки... Я ж зацікавлений в читачеві інтелігентному, начитаному, в якому б куточку землі він не жив. Я хочу розділити з цим читачем трепет самого життя ...».

Про те, яку величезну працю вкладає письменник у свій твір, сподіваючись на відповідну реакцію читачів, чудово сказав французький письменник Андре Моруа (1885—1967). Він підкреслював: *«Письменник вкладає в свої твори все краще, що в ньому є. Жива його мова, якою б блискучою вона не була, не залишається з нами, але таємниці книги можна осягати без кінця. І головне, дружнє ставлення до книги буде без ревнощів поділятися мільйонами людей в усіх країнах світу. Бальзак, Діккенс, Толстой, Сервантес, Гете, Данте ... дивним чином поєднують людей, здавалося б у всьому протилежних.*

[1] Інтелігентний — освічений, культурний; властивий інтелігентові.

Книга дає можливість людині піднятися над собою. Адже ні в кого з нас немає такого особистого досвіду, який дав би змогу добре розуміти не тільки інших, а й навіть самого себе ‹…› Нас ранять несправедливість і труднощі життя. З книг ми дізнаємося, що й інші, в тому числі великі люди, так само страждали і шукали, як і ми. Книги — це відкриті двері до інших душ і інших народів».

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Якщо ми мислимо про Культуру,
це вже означає — ми мислимо і про Красу,
і про Книгу як про творіння прекрасне.
Микола Реріх[1]

Культура, культурна спадщина, культурна людина, — ці поняття постійно присутні в нашому сучасному житті.

Слово «культура» (від лат. *cultura* — це оброблення, виховання, освіта, розвиток) позначає рівень розвитку суспільства, творчих сил народів різних націй, народностей в різні історичні епохи — від глибокої давнини до сучасності. Це поняття включає в себе всі досягнення в матеріальній та духовній сферах життя людей: створення машин, споруд, результати пізнання, твори мистецтва, норми моралі і права тощо.

«Два відкриття розуму людського стали першоосновою будь-якого руху на землі; рух у просторі став можливим завдяки винаходу…колеса, рух духовний — завдяки винаходу писемності ‹…› І подібно до того як колесо в послідовно вдосконалених формах — в бігу паровоза, ривку автомобіля, шаленому обертанні пропелера — подолало земне тяжіння, так і писемність, теж виконала довгий шлях від папірусового сувою, від листа до книги». Цей вислів належить відомому австрійському письменнику Стефану Цвейгу (1881—1942).

Замислюючись над ним, відзначимо також і те, як упродовж багатьох століть завдяки технічним досягненням змінювалося життя людини на Землі. Поступово з возів і карет люди пересідали в автомобілі, поїзди й океанські лайнери. І в наш час з кожним роком з'являються все нові й нові надсучасні засоби пересування; людина давно освоїла космос і продовжує його досліджувати. У порівнянні з технічним прогресом, де нове незмінно витісняє старе, ***в світі духовного життя культурні цінності, зокрема видатні твори художньої літератури, не змінюють один одного, а приєднуючись до старих, збільшують їхню значущість для сьогодення.***

Люди всього світу протягом століть знову і знову звертаються до видатних творів літератури, черпаючи з них приклади прояву висоти людського духу, справедливості, любові, співчуття і милосердя — всього того, що складає загальнолюдські духовно-моральні цінності. Завдяки

[1] Микола Реріх (1874—1947) — російський художник, письменник, ініціатор руху на захист пам'яті культури.

цьому література має дивовижну властивість зближувати читачів різних країн, які проявляють незмінний інтерес до життя інших народів, часто віддалених від них у часі і просторі.

Це підтверджують і багато поколінь дорослих і юних громадян України, які досі люблять і зачитуються творами Вільяма Шекспіра, Мігеля де Сервантеса, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Жуля Верна, Джека Лондона та ін. *«Там, де є книга, — стверджує Стефан Цвейг, — людина вже не залишається наодинці з собою, в чотирьох стінах свого кругозору; вона долучається до всіх звершень минулого і сьогодення, до думок і почуттів цілого людства. Увесь, або майже весь рух нашого духовного світу пов'язаний нині з книгою ... Бо жодному джерелу енергії не вдалося ще створити такого світла, яке випромінює інколи маленький томик, і ніколи електричний струм не матиме такої сили, яку має електрика, закладена в друкованому слові... Хіба не за допомогою тих же книг техніка вдосконалюється і поширюється? Всюди, не тільки в нашому особистому житті, книга є альфою й омегою всякого знання, початком початків усякої науки. І що тісніше ти пов'язаний з книгою, то глибше відкривається тобі життя, бо завдяки її чудесній допомозі твій власний погляд зливається з внутрішнім поглядом незліченної безлічі людей, і, люблячи її, ти споглядаєш і проникаєш у світ у сто крат повніше і глибше»*.

Неоціненне значення книги в розвитку театру, музики, образотворчого мистецтва. З давніх-давен постановки драматичних творів сприяли залученню людей до літературних художніх цінностей у всьому світі. Сюжети видатних художніх творів втілювалися в спектаклях, операх і балетах. Численні ліричні твори поетів світу надихали композиторів на створення музичних шедеврів. З розвитком радіо, кіно, телебачення, Інтернету значення художньої літератури стало всеосяжним, оскільки екранізації літературних творів, аудіозаписи проникають сьогодні в найвіддаленіші куточки нашої планети. Все нові й нові покоління музикантів, художників, театральних і кінодіячів надихаються прикладами «величезної людської правди», відображеної на сторінках ніколи не старіючих книг.

Сама книга в наш час стала справжнім витвором мистецтва. Зверніть увагу на сучасні дитячі, подарункові та інші видання. Зусиллями митців, завдяки застосуванню новітніх технологій у видавничій справі книга відповідає нашим насущним духовним і естетичним потребам. Однак сьогодні часто ми чуємо нарікання людей на те, що для читання в нашому стрімкому мінливому світі залишається все менше часу. З цим важко не погодитися. Але й сьогодні навіть у транспорті можна побачити чимало громадян, схилених над читанням звичайної або електронної книги.

Це ще раз переконує в тому, що гарна книга завжди залишається невід'ємною частиною нашого життя, нашим вірним супутником.

«Книга дорожча мені за престол», — лаконічно проголосив великий Шекспір. Він мав рацію: престоли рухнули і відійшли в небуття разом із тими, хто сидів на них. Книги Шекспіра залишилися. Справжні книги ніколи не старіють. Їм даровано вічну молодість і оновлення в часі.

1. Прочитайте статтю «Письменник і читач». У чому, на вашу думку, сербський письменник Іво Андріч бачить відповідальність автора перед своїми читачами?
2. Якого читача в майбутньому хотів бачити американський письменник другої половини XX століття Джон Чивер? Що з його висловлювання ви вважаєте особливо значущим?
3. Яку важливу думку про письменників і читачів стверджує французький письменник Андре Моруа?
4. Життя переконує, що справжні книги ніколи не вмирають. Ці книги завжди мають широке коло нових читачів. Які книги зарубіжних письменників ви вибираєте для читання? Розкажіть про своїх улюблених авторів та їхні книги.
5. Ознайомтесь зі статтею «Література і культура». Яке місце серед культурних цінностей займає література?
6. Чи поділяєте ви думку австрійського письменника Стефана Цвейга про силу художнього слова? Наведіть приклади прочитаних книг, які справили на вас незабутнє враження.
7. Назвіть твори зарубіжних і українських письменників, перекладені на мови різних народів і відомі у всьому світі. Які з них ви читали? Чим вони особливо запам'яталися вам?
8. Розкажіть про свої улюблені екранізації відомих літературних творів. Чим вони особливо запам'яталися вам?
9. Поясніть, чому у вислові Миколи Реріха, взятого за епіграф до статті «Література і культура», слова «Культура», «Краса», «Книга» написані з великої літери?

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Поняття «літературний процес» виникло порівняно недавно, в 20-30 роки XX століття, і стало широко вживаним. ***Літературний процес розглядає питання розвитку літератури як у певну епоху, так і впродовж усієї історії будь-якої нації, країни, світу.***

Спочатку в оглядах літератури критики брали до уваги переважно видатні зразки, шедеври, витвори геніїв, але з часом (у другій половині XIX ст.), дослідники стали враховувати й оцінювати все, створене як знаменитими авторами, так і менш відомими.

Літературний процес у світовому масштабі невіддільний від суспільно-історичного процесу, тобто від тих змін, які відбувалися в різний час у житті і суспільстві різних країн і народів (в давнину, середньовіччя, новий і новітній час). Нерідко (особливо в останні століття) можна побачити прямий зв'язок літературної творчості різних народів із суспільно-політичним життям (наприклад, тема Другої світової війни в українській і європейських літературах). Однак основою літератури будь-якого часу є розгляд загальнолюдських моральних та філософських проблем — справедливості, любові, добра, краси. Про це дуже яскраво сказав відомий польський письменник XX століття Ян Парандовський: «Людська совість завжди мала в письменниках гідних виразників. Навколо певних ідеалів, таких, як свобода і справедливість, згрупований чудовий ансамбль літературних творів — гордість і предмет багатовікового поклоніння. Починаючи з «Іліади», де стільки співчутливих гекзаметрів1 присвячено сумній людській долі, де безсмертним блиском сяє нічна бесіда Ахілла з Пріамом; саме співчуттям позначені високі сторінки європейської літератури, і таким же життєдайним джерелом б'є це почуття в усіх літературах Сходу».

Важливим складником літературного процесу є вивчення міжнародних літературних зв'язків, встановлення подібностей і відмінностей у творчості письменників різних народів. Національні літератури, що мають багато спільних рис (загальнолюдські ідеали, теми, проблеми, ідеї тощо), і водночас самобутні, не схожі одна на одну, складають неоціненне багатство світової культури. Завдяки літературним взаємозв'язкам і, зокрема, перекладам художньої літератури з однієї мови на іншу, мільйони читачів усього світу мають можливість познайомитися з чудовими творами письменників різних країн. «Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою, збагачує душу цілої нації, ‹...› будуючи золотий міст зрозуміння... між нами і далекими людьми, давніми поколіннями», — стверджував Іван Франко. Відгук у серцях читачів світу знаходили і знаходять твори українських письменників, які захоплюють іскрометним сміхом Івана Котляревського, глибоким патріотизмом Тараса Шевченка, національним романтизмом Миколи Гоголя і Лесі Українки.

Літературний процес відбиває зв'язки художньої літератури з іншими видами мистецтв — живописом, музикою, скульптурою, театром, кіно. Як відомо, давньогрецькі поети не читали свої вірші, а співали їх, акомпануючи собі на лірі і кіфарі — знаменитих попередниках сучасної арфи. В історію літератури увійшли імена відомих художників і композиторів, що ілюстрували літературні твори різних часів і народів і створювали

[1] Гекзаметр — віршований розмір античної поезії; тут: вірш, поетичний рядок.

музику до них. І нині зв'язок літератури з іншими видами мистецтв залишається нерозривним: художники створюють ілюстрації до класичних і сучасних літературних творів, малюють декорації для театру; композитори пишуть музику до театральних постановок, теле- і кінофільмів, які є екранізацією відомих книжок. Що ж об'єднує різних митців — будь то письменник, художник чи музикант? З цього приводу відомий англійський письменник Джон Голсуорсі (1867—1933) сказав: «На питання, заради чого ми віддаємося мистецтву, є тільки одна відповідь: заради більшого блага і величі людини».

1. Що таке літературний процес? З чим він безпосередньо пов'язаний?
2. Що є головним у літературі будь-якого часу?
3. Назвіть інші важливі сторони літературного процесу.
4. Відомо, яку роль свого часу відіграли російські діячі культури — письменники і художники — у визволенні обдарованого молодого українського поета і художника Тараса Шевченка з кріпацтва. Розкажіть, що ви знаєте про цю подію з біографії Шевченка. Яке значення, на вашу думку, вона мала для подальшого розвитку української та російської літератур?

РОДИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(епос, лірика, драма)

З давніх часів відомі способи, або *роди літературного зображення*: епічний, ліричний і драматичний. У творах, що відносяться до *епічного роду*, розповідається про події та людей (героїв). Епічна розповідь ведеться від імені автора-розповідача, який є посередником між зображуваним у творі і читачами (слухачами). Відомості про його долю, стосунки з персонажами зазвичай відсутні. Про свої думки і переживання автор епічного твору замовчує, або говорить мало. Водночас розповідач може стати конкретною особою, тобто оповідачем. Наприклад, від імені оповідача ведеться розповідь у відомому вам оповіданні Е. По «Золотий жук». Вдумливий читач не тільки засвоює сюжет епічного твору, але й розуміє ставлення автора до зображуваного, помічаючи його засудження або співчуття, заперечення або ствердження.

Епічні твори — це казка, билина, байка, балада, оповідання, поема, повість, роман.

У творах, що належать до *ліричного роду*, автор основну увагу приділяє зображенню власних почуттів, настроїв, роздумів, викликаних навколишнім світом.

До ліричних творів відносять вірш, пісню, хайку та ін. Знайомлячись у цьому навчальному році з античною і середньовічною літературою, з видатними поетами Сходу і Китаю, ви дізнаєтеся й про інші ліричні літературні жанри — оду, елегію, сонет, рубаї тощо.

Ліричні твори відрізняються не тільки за жанрами, а й за темами. З попередніх класів ви добре знайомі з пейзажною, любовною, грома-

дянською, філософською лірикою. Особливості індивідуального, глибоко особистого сприйняття кожним поетом навколишнього світу і визначають його звернення до тієї чи іншої теми в своєму ліричному творі.

Є твори, в яких автор (або оповідач), розповідаючи про певні події або людей, передає свої власні думки і почуття. Такі твори називаються ліро-епічними. До них відносять, наприклад, балади; з цим жанром ви ознайомилися в 7 класі.

У творах, що відносяться до *драматичного роду* мова автора відсутня, крім зауважень для акторів (ремарок). Характери героїв в драматичному творі не описуються, а проявляються безпосередньо в дії, у вчинках, висловлюваннях. У п'єсах важливі *монолог і діалог* — мова героїв, за допомогою якої розгортається драматична дія. Події, відтворені на сцені, сприймаються нами як такі, що відбуваються в даний час, «зараз». Тому так хвилює нас постановка драматичного твору на сцені.

До основних драматичних творів належать трагедія, драма, комедія.

1. Поясніть значення поняття «роди художньої літератури».
2. Назвіть характерні ознаки епічних, ліричних і драматичних творів. Наведіть приклади прочитаних вами творів, що відносяться до кожного з літературних родів.
3. Які особливості епічних, ліричних і драматичних творів роблять їх привабливими і хвилюючими для читачів?

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА

**«Я думаю, що ми ніколи не дамо народу нічого кращого,
ніж Писання... в ньому знаходимо все людське життя...
Без цього не було б ні філософії, ні поезії, ні моральності».**

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

ВЕДИ

1. Що ви знаєте з історії про Ведійську цивілізацію? З яким народом вона пов'язана?
2. Що таке веди? Які релігії вони започаткували?

Слово «веда» на санскриті[1] означає «знання»; «Веди» — назва найдавнішого священного письма. У своєму початковому вигляді Веди збереглися в Індії. Ця країна здавна цікавила вчених, шукачів пригод, завойовників і тих, хто прагнув збагнути сенс життя. Відомо, наприклад, що видатний вчений XX століття Ейнштейн спеціально вчив санскрит, щоб прочитати в оригіналі розділи Вед, в яких описано загальні закономірності фізичної природи. Такі видатні особистості, як Кант[2], Гегель[3], Толстой[4], Ганді[5] вважали Веди безцінним джерелом різноманітних знань. І справді, знайомство з цими книгами вражає нашу уяву, оскільки вони містять відомості практично з усіх галузей знань, що дає змогу зробити висновок про існування на території сучасної Індії давньої дуже могутньої цивілізації, яка за рівнем розвитку багато в чому випередила наш час.

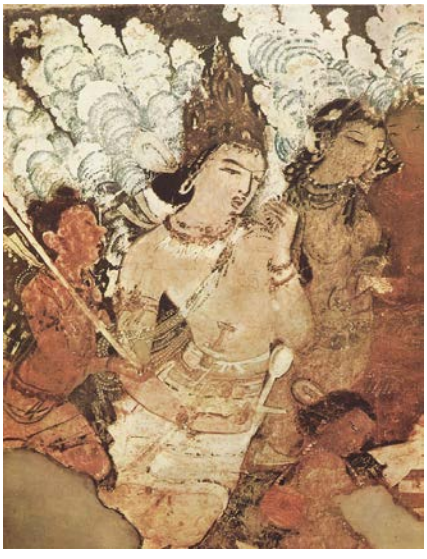

«Летючий Індра». Розпис з печерного храму Аджанти (Індія), VI ст. н. д.

Уявіть собі: веди містять описи різноманітних літальних апаратів — *віманів*, які могли пересуватися по всьому Всесвіту. Зокрема, розповідається, що вімани практично миттєво могли розвивати фантастичну швидкість і так само, ніби не існує ніяких законів інерції, миттєво зупинятися. Вам не нагадує це сучасні описи НЛО?

В історичному розділі Вед наведено хронологію різних подій, які відбувалися й будуть відбуватися на різних планетах Всесвіту. Причому передбачення майбутнього даються на тисячі років уперед, часто з описом подробиць подій, що відбуватимуться. Наприклад, в «Бхавишшя Пурані» йдеться про прихід Ісуса Христа. (Точна дата, коли було створено цей ведичний текст, не відома, проте встановлено, що він існував уже 5000 років тому, тобто за 3000 років до приходу Ісуса Христа). У «Бхавишшя Пурані» передбачено прихід Будди та Мухамеда. Щодо нової історії, то розповідається, наприклад,

[1] Санскрит — літературна мова давньої Індії.
[2] Іммануїл Кант — німецький філософ (1724—1804).
[3] Фрідріх Гегель — німецький філософ (1770—1831).
[4] Лев Миколайович Толстой — російський письменник (1828— 1910).
[5] Мохандас Ганді — лідер індійського національно-визвольного руху (1869—1948).

про розпад великої імперії, про те, що жовтошкірі люди заповнять своєю технікою весь світ.

У Давній Індії вірили в багатьох богів: Веди вказують, що їх було 3399. Основним богам відповідають три космічні сфери: небо, повітряний простір і земля. Перше місце серед атмосферних богів належить *Індрі* — богу-громовержцеві, богу бурі й дощу. *Сурья* — бог сонця, він підтримує небозвід. У сфері земних богів важлива роль відводиться *Агні,* богу вогню. Варуна — небесний суддя, який бачить усе.

Ведична космологія містить опис будови нашого Всесвіту. Згідно цього опису, у Всесвіті існує 14 планетних систем, які поділено на три рівні: вищі планетні системи, середні і нижчі. Планета Земля (у Ведах вона називається Бхарататаварша) відноситься до середніх планетних систем. Відзначається, що на ній живуть розумні істоти з найпримітивнішими здібностями (тобто люди). Всього ж, як зазначено в Ведах, існує 400 000 видів людиноподібних живих істот. Вони заселяють різні планети Всесвіту. Веди розповідають, що у Всесвіті немає місць, не заселених живими істотами. Навіть на Сонці існує життя! Звичайно, нам важко осмислити інформацію, яку відкриває Ведичне письмо. Надто сильно вона змінює наші уявлення про світ. Проте, якщо ми все ж спробуємо проаналізувати й узагальнити цю інформацію — неминучий висновок: Веди несуть у собі найбільш повне знання усіх сторін життя.

Виникає питання: звідки взялось це знання? Відповідь знайдемо в Ведах: Бог створив світ і подарував людині можливість пізнавати його, щоб досягти духовної досконалості, вічності і блаженства.

КОСМОГОНІЯ

(Фрагмент із Вед)

Буття і небуття тоді не було —
Повітря не було й склепіння неба.
Що покривало? Де? Що захищало?
Була вода? Глибокая безодня?

І смерті не було, безсмертя — також,
Між днем і ніччю не було відміни,
Те дихало саме, одне, без вітру.
І більш нічого не було, крім того.

Вкривала пітьма пітьму споконвіку,
Цей Всесвіт ввесь — мов океан без світла,
Той зародок, що хаосом був вкритий,
Один від сили спеки народився.

Любов спочатку виникла від нього,
Що стала першим для думок насінням;
Знайшли зв'язок між сущим і несущим,
У серці стежачи думками, мудрі.

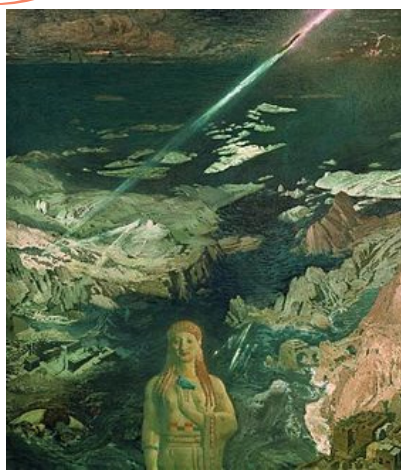

Л. Бакст. Стародавній жах. (1907).

Думок тих промінь наскрізь простягнувся.
Що нагорі було? І що зісподу?
Там сім'яносці, тут же — їх сприймання.
Зусилля знизу, зверху поривання.

І хто це знає, й хто про це повіда?
Звідкіль цей Всесвіт народився та виник?
Боги пізніш за нього народились?
А як оце створилося, хто знає?

Світобудова ця звідкіль взялася?
Чи створено її було, чи йнакше?
В найвищім небі хто її пильнує,
Той, певно, зна чи, може, й він не знає?

Переклад Павла Ріттера

1. Чим зацікавили вас Веди?
2. Веди містять тексти різноманітного характеру, серед них міфи і героїчний епос — розповіді про богів і героїв. Космогонія — міф (міфи) про створення Всесвіту. Що ви зрозуміли з цих уявлень давніх індусів, а що здивувало вас?
3. Яким, за уявленнями давніх людей, був Всесвіт? Виразно прочитайте перші дві строфи вірша.
4. Прокоментуйте 3-4 строфи. Які важливі знання про виникнення усього живого вони містять?
5. Які питання про походження Всесвіту і богів ставляться в наступних трьох строфах вірша?
6. Розгляньте репродукцію картини Л. Бакста «Стародавній жах». Як перекликається вона зі змістом ведичного міфу «Космогонія»?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Підготуйте повідомлення з презентацією про ведійську міфологію, скориставшись джерелами:

1. Осипчук В. Золота риба індоєвропейської мітології // Космос древньої України. Трипілля — Троянь : мітологія, філософія, етногенез. — Київ, 1992.
2. Сатсварупа даса Госвами. Очерки ведической литературы. Что говорит о себе великая традиция. — М., 1990
3. Мифы древней Индии. Литературное изложение В. Г. Эрмана и Э. Н. Темкина. — М., 1975.
4. http://annales.info/india/small/mdi.htm

БІБЛІЯ

1. Що ви знаєте про Біблію? Де вона створювалась?
2. Які біблійні тексти ви читали?

Біблія — безцінна пам'ятка духовної культури людства. Як і Веди, це цілком особлива й унікальна книга. З погляду юдеїв і християн, Біблія — Святе Письмо, послання Бога людям, яке розкриває таємницю походження світу, життя і провіщує майбутнє.

Назва Біблії походить від слова *biblos* — назви єгипетської рослини *папірус*, з якої в давнину виготовляли книги. Книгу, написану на папірусі, греки називали *he biblos*, якщо ж вона була невеликою, говорили *to biblion* — книжечка, а в множині — *ta biblia*. У широкому значенні Біблія — це зібрання найперших, базових текстів людської культури в легендах, заповідях, історичних переказах, піснях, життєписах, молитвах, послання, повчаннях, пророцтвах, написаних спочатку різними мовами — давньоєврейською, арамейською, грецькою. Їх автори — пророки, священнослужителі, царі, апостоли; імена більшості з них відомі, авторство інших — встановлено дослідженнями вчених.

Книги Біблії діляться на дві частини, що виникли в різний час: 39 книг Старого (Стародавнього) Заповіту, (приблизно X—III ст. до н.е.) і 27 книг Нового Заповіту (кінець I — початок II ст. н.е.). Слово «заповіт» в Біблії має особливе значення: це не тільки настанови і заповіді прийдешнім поколінням, а й угода Бога з людьми — угода про порятунок людства і земне життя.

Старий Заповіт містить біблійний епос — прадавні перекази про створення світу, вигнання з раю Адама і Єви за вчинений гріх; життя їхніх нащадків, усесвітній потоп, виведення Мойсеєм юдейського народу з неволі тощо. Релігійна лірика об'єднана в збірник псалмів1; «Книга притч Соломонових» сповнена біблійних афоризмів. Більша частина книг Старого Заповіту складає юдейську (єврейську) Біблію. Ці книги були написані до приходу в світ Христа.

Біблійні книги, які були написані після пришестя у світ Спасителя і розповідають історію його вчення і служіння людям, складають Новий Заповіт — Євангеліє, — що є основою християнства. У перекладі з грецької слово євангеліє означає «радісна звістка». Про пришестя Божого Спасителя Ісуса Христа іудейський народ знав за тисячу років із пророкувань (Христос — грецькою «посланець»). Учні і послідовники Христа — Матвій, Марко, Лука, Іоанн — розповіли про чудесне народження, життя і смерть Ісуса Христа. З того часу, понад 2000 років поспіль, особистість Ісуса, його вчення і доля не перестають хвилювати людей.

Біблія — перша в світі друкована книга (1452—1455). Вона сприяла виникненню безлічі інших книг, у яких втілено її сюжети та обра-

[1] Псалми — релігійні пісні.

«Апостол» Івана Федорова (Львів, 1574 р.)

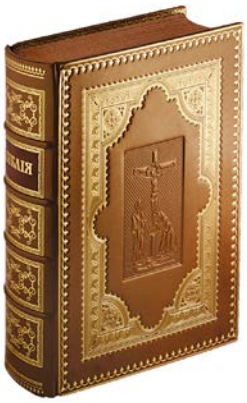

Острозька Біблія. Сучасне видання.

зи, — перекладів, переспівів, творів словесного мистецтва, тлумачень, досліджень. Нині існує вже ціла галузь науки — біблеїстика, яка вивчає біблійні тексти й історичні факти, відображені в них.

До України Святе Письмо (Новий Заповіт) прийшло у X столітті. Першою друкованою книгою зі Святого Письма у нас був Апостол, видання Івана Федорова (Львів, 1574 р.), а першим виданням усього Святого Письма була Острозька Біблія 1581 року. Переклад Біблії українською мовою здійснив професор Іван Огієнко (він же митрополит Іларіон) у 1942 році.

У наш час за накладом і перекладами на інші мови Біблія займає перше місце і є книгою, яку найбільше читають у всьому світі. Біблійні сюжети збагатили культуру багатьох народів. Вони є благодатним джерелом для світової літератури, живопису, скульптури, музики. Саме тому біблійні образи відомі навіть тим із нас, хто ще не мав нагоди доторкнутися до Книги Книг, як часто називають Біблію.

?

1. Поміркуйте, чому Біблію називають Книгою книг, пам'яткою духовної культури людства.
2. Назвіть літературні чи мистецькі твори, у яких відображено біблійні образи або сюжети.
3. Блаженні миротворці. Вавилонське стовпотворіння. Голос волаючого в пустелі. Сіль землі. Терновий вінець. Які ще біблійні афоризми ви знаєте? Прокоментуйте значення найбільш відомих вам.

БІБЛІЯ. БУТТЯ. РОЗДІЛ 1.

1. На початку Бог створив Небо та землю.
2. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води.
3. І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.
4. І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від темряви.
5. І Бог назвав світло: День, а темряву назвав: Ніч. І був вечір, і був ранок, день перший.

6. І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою.
7. І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так.
8. І назвав Бог твердь Небо. І був вечір, і був ранок день другий.
9. І сказав Бог: Нехай збереться вода з-попід неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний. І сталося так.
10. І назвав Бог суходіл: Земля, а місце зібрання води назвав: Море. І Бог побачив, що добре воно.

Федір Бруні. Створення світу.
Ескіз настінного живопису. 1841—1845 р.р.

11. І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так.
12. І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в нім за родом його. І Бог побачив, що добре воно.
13. І був вечір, і був ранок, день третій.
14. І сказав Бог: Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками.
15. І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити над землею. І сталося так.
16. І вчинив Бог обидва світила великі, світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі.
17. І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею, і щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив, що це добре.
18. І був вечір, і був ранок, день четвертий.
19. І сказав Бог: Нехай вода вироїть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю.
20. І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода вироїла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно.
21. І поблагословив їх Бог, кажучи: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!
22. І був вечір, і був ранок, день п'ятий.
23. І сказав Бог: Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так.
24. І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно.

25. І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі.
26. І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх.
27. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!
28. І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам!
29. І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, уся зелень яринна на їжу для них. І сталося так.
30. І побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно! І був вечір, і був ранок, день шостий.

Переклад Івана Огієнка

∞ *Заглибимось у текст Біблії*

1. Чи звернули ви увагу на те, що текст Біблії максимально лаконічний і вимагає під час читання максимальної уваги та зосередженості?

   Як ви сприймаєте такий виклад тексту? Як він налаштовує вас на читання і розуміння Біблії?

2. У чому, на вашу думку, виявляється Божа мудрість у створенні світу?
3. Як можна пояснити повторюваність у тексті слів «І бачив Бог, що добре воно»?
4. Чому Бог створив людину «на Свій образ»? Поміркуйте, який задум творця мається на увазі під цими словами.

КАЇН І АВЕЛЬ

- І пізнав Адам Єву, жінку свою, і вона завагітніла, і породила Каїна, і сказала: Набула чоловіка від Господа.
- А далі вона породила брата йому Авеля. І був Авель пастух отари, а Каїн був рільник.
- І сталось по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі.
- А Авель, він також приніс від своїх первородних з отари та від їхнього лою. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву його,
- А на Каїна й на жертву його не зглянувся. І сильно розгнівався Каїн, і обличчя його похилилось.
- І сказав Господь Каїнові: Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє?
- Отож, коли ти добре робитимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає. І до тебе його пожадання, а ти мусиш над ним панувати.
- І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталось, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його.

- І сказав Господь Каїнові: Де Авель, твій брат? А той відказав: Не знаю. Чи я сторож брата свого?
- І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі.
- А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки.
- Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі.

Юліус Шнорр фон Карольсфельд.
Каїн убиває Авеля. Графіка. Гравюра. 1852—1860

- І сказав Каїн до Господа: Більший мій гріх, аніж можна знести.
- Ось Ти виганяєш сьогодні мене з цієї землі, і я буду ховатись від лиця Твого. І я стану мандрівником та заволокою на землі, і буде, кожен, хто стріне мене, той уб'є мене.
- І промовив до нього Господь: Через те кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде пімщений. Містив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його.

Переклад Івана Огієнка

∞ *Заглибимось у текст Біблії*

1. Слово у Біблії звучить велично, буденно або трагічно, залежно від подій буття, які описуються.

   Прочитайте біблійну історію про Каїна і Авеля. Які почуття керували Каїном у його вчинку? Чи міг він подолати їх? Як про це говорить Господь?
2. Як можна назвати синів Адама після події, що сталася з ними? Які два можливі шляхи для людини на землі показує Бог через цю подію?
3. Зверніть увагу на порочність гріха: один гріх породжує інший: Каїн вбив, а потім ще й збрехав. Прокоментуйте у зв'язку з цим біблійний вислів «знак Каїна».
4. Які ще історії зі Старого Заповіту ви знаєте? Розкажіть їх у класі.

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

(Вихід 20: 2-17)

І Бог промовляв всі слова оці, кажучи: Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

- Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
- Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить

Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

- Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Ймення надаремно.
- Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

«Скрижалі Заповіту». Вітражі кінця XIX ст. Ельзаський музей, Страсбург, Франція

- Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!
- Не вбивай!
- Не чини перелюбу!
- Не кради!
- Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
- Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

Переклад Івана Огієнка

Заглибимось у текст Біблії

Десять Заповідей – найвідоміше зібрання старозавітних (іудейських) законів. У книзі Вихід (частина Біблії) ними відкривається весь звід законів, даних Мойсею Богом на горі Синай. Але закони, дані Богом, - не перелік наказів і заборон. У Заповідях відображені справедливість і святість, а також воля Бога. Він дає необхідні настанови, щоб виконати слова: «Будьте святі, бо Я (...) святий».

Яке значення мають старозавітні заповіді в наш час?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Десять Заповідей були висічені на двох кам'яних плитах – скрижалях. Чому вони були необхідні, стало зрозуміло недавно: коли в давнину укладали письмову угоду, кожна зі сторін одержувала її текст. У цьому разі Заповіт було укладено між Богом і Його народом. Християни здійснювали паломництво до гори Синай з найдавніших часів. В останні десятиліття на гору щодня піднімаються від декількох десятків до декількох сотень паломників і просто туристів.

Як ви вважаєте, чому наші сучасники піднімаються на гору Синай, яка налічує 3100 сходинок?

ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА

В одного чоловіка було два сини. Молодший з них сказав батькові: «Батьку, дай мені частину майна, що належить мені». Батько виконав його прохання. Минуло кілька днів, і молодший син, забравши все, пішов у далеку країну і там, живучи марнотратно і розпусно, розтратив усе своє майно. Саме тоді у тій країні настав великий голод, і син терпів велику скруту. Тому він пристав до одного з жителів тієї країни; а той послав його на поля пасти свиней. З голоду він був би радий харчуватися стручками, які їли свині; та ніхто не давав йому.

Тоді, опам'ятавшись, він згадав батька, розкаявся у своєму вчинку і подумав: «Скільки наймитів у батька мого мають надлишок хліба, а я вмираю з голоду; встану, піду до батька мого і скажу йому: «Батьку! Згрішив я перед небом і перед тобою і вже недостойний зватися твоїм сином, прийми мене як одного з наймитів твоїх».

Так він і вчинив. Встав і пішов додому, до батька свого. Батько ж, ще здалеку побачивши сина, переповнився жалем, побіг йому назустріч, припав до його шиї і почав цілувати його.

Юліус Шнорр фон Карольсфельд. Повернення блудного сина. Графіка. Гравюра. 1852—1860

Син же став казати: «Батьку! Я згрішив перед небом і перед тобою і вже недостойний зватися твоїм сином»...

А батько сказав слугам своїм: «Принесіть найкращий одяг і вдягніть його, і дайте йому перстень на руку і взуття на ноги; і приведіть відгодоване теля, і заколіть; будемо їсти і веселитися! Бо син мій оцей був мертвий і ожив, пропав і знайшовся». І почали веселитися вони.

А старший син повертався в цей час з поля. Почувши вдома музику і співи, покликав одного із слуг і запитав: «Що це таке?» Слуга сказав йому: «Брат твій прийшов; і батько твій заколов відгодоване теля, бо прийняв його здоровим».

Старший син розсердився і не захотів входити у дім. Тоді вийшов батько і покликав його.

Але він відповідав йому: «Ось я стільки років служу тобі і ніколи заповіді твоєї не переступав, але ти ніколи не дав мені й козеняти, щоб мені повеселитися з друзями моїми. Коли ж цей син твій, що змарнував добро своє з блудницями, прийшов, ти заколов для нього відгодоване теля».

Батько ж сказав йому: «Сину, ти завжди зі мною, і все моє — твоє. Веселитися ж і радіти треба, тому що брат твій оцей був мертвий і ожив, пропав і знайшовся».

Переклад Івана Огієнка

∞ *Заглибимось у текст Біблії*

1. Християни вшановують Ісуса за те, що він приніс людям нове вчення, в якому вказував на найголовніше в житті — любов до Бога і любов до ближнього. З міста в місто проходив Христос зі своїми учнями, навчаючи людей праведного життя і зцілюючи хворих. Він розповідав невеличкі історії алегоричного характеру і повчального змісту — притчі, що були зрозумілі кожній людині.

   Чим, на вашу думку, повчальна біблійна притча про блудного сина?
2. Як ви вважаєте, чому батько простив молодшого сина і влаштував свято з нагоди його повернення? Який зміст вкладає він у слова про молодшого сина *«був мертвий і ожив, пропав і знайшовся»?* Як ви їх розумієте? Що батько вважав головним у вихованні дітей?
3. Прочитайте виразно діалоги батька з синами.
4. Розгляньте ілюстрацію німецького художника Юліуса Шнорр фон Карольсфельда «Повернення блудного сина». Як передано в ній зміст притчі?

ПРИТЧА ПРО ДОБРОГО САМАРЯНИНА

Євангеліє Від Луки (Лк. 10:29-37)

І підвівсь ось законник один, і сказав, Його випробовуючи: Учителю, що робити мені, щоб вічне життя осягнути?

Він же йому відказав: Що в Законі написано, як ти читаєш?

А той відповів і сказав: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, і свого ближнього, як самого себе.

Він же йому відказав: Правильно ти відповів. Роби це, і будеш жити.

А той бажав сам себе виправдати, та й сказав до Ісуса: А хто то мій ближній?

А Ісус відповів і промовив: Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, що обдерли його, і завдали йому рани, та й утекли, покинувши ледве живого його.

Проходив випадком тією дорогою священик один, побачив його, і проминув.

Добрий самарянин. Степан Бакалович (1857—1947). Папір, олівець.

Так само й Левит надійшов на те місце, поглянув, і теж проминув.

Проходив же там якийсь самарянин, та й натрапив на нього, і, побачивши, змилосердився. І він підійшов, і обв'язав йому рани, наливши оливи й вина. Потому його посадив на худобину власну, і приставив його до заїжджого двору, та й клопотався про нього.

А другого дня, від'їжджавши, вийняв він два динарії, та й дав їх господареві й проказав: Заопікуйся ним, а як більше що витратиш, заплачу тобі, як вернуся.

Котрий же з цих трьох на думку твою був ближній тому, хто попався розбійникам?

А він відказав: Той, хто вчинив йому милість. Ісус же сказав йому: Іди, і роби так і ти!

Переклад Івана Огієнка

∞ *Заглибимось у текст Біблії*

1. Поміркуйте, чому Ісус на питання законника, кого вважати ближнім, відповідає йому притчею?
2. Яку заповідь, дану Богом людям, виконав самарянин, котрий надав допомогу зараненому чоловікові? Порівняйте його вчинок із поведінкою священика і левита, також церковного служителя?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Біблійна тема зустрічається на полотнах художників в багатьох культурах. Познайомтесь з картинами Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Джотто, Рубенса, Рембрандта та ін. художників світу, які зверталися до сюжетів Святого письма. Підготуйте про це повідомлення з презентацією. Використайте Інтернет-джерела.

Підготуйте проект (на вибір):

А) Музичні твори на біблійну тематику.

Б) Утілення сюжетів та образів Біблії в скульптурі.

В) Використання біблійних сюжетів та образів в архітектурі.

Г) Біблійний кінематограф.

КОРАН

1. Що ви знаєте про Коран? З чиїм ім'ям він пов'язаний?
2. Яке значення Корану у розвитку культури?

Коран (арабською «аль-куран» — «те, що читають уголос») — священна книга мусульман і одночасно видатна пам'ятка арабської і світової культури. Згідно з мусульманською вірою, Коран був повідомлений Аллахом пророку Мухаммаду в VII столітті н. д., це одкровення самого Бога. Мухаммад переказував божественні сури[1] єдиновірцям. Деякі слухачі тут же записували висловлювання і прозріння пророка. Сам Мухаммад нічого не писав, очевидно, він був не-

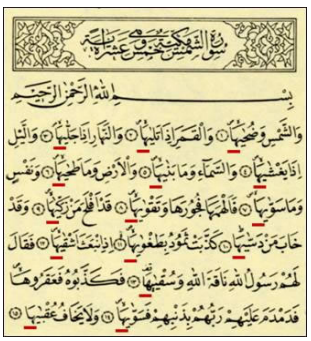

Сура з Корану

[1] Сури — назви розділів Корану.

Школа Корану. 1902

письменним. Через вісімнадцять років по смерті пророка записи його висловлювань зібрали воєдино. Цей збірник і склав священну книгу мусульман.

У теперішньому вигляді Коран має 114 сур, які поділяються на ***аяти*** (вірші). Сури мають особливе розташування: найдовші — на початку, найкоротші — в кінці. Усім сурам, крім однієї, передує так звана ***басмала***: «В ім'я Аллаха Милостивого і Милосердного». Її пишуть на початку кожного документа, в т. ч. листів, і повторюють на початку будь-якої справи. Адже у волі Бога — вся сутність Ісламу. Оскільки ця арабська фраза зазвичай починає усі письмові документи, мусульмани зберігають їх у стінних нішах, захищаючи від осквернення.

Для Корану характерний виклад змісту у вигляді проповідей, прямої мови і розповіді від третьої особи. Коран — головна книга мусульман, з якою вони не розлучаються від народження. З дитинства вони чують вислови з нього, вчаться по ньому читати. Кораном установлено норми, що регулюють усі сфери життя мусульман: молитву, піст, подружнє життя, харчування і вживання напоїв, успадкування майна.

Вважається, що Коран не можна ні досліджувати як будь-який текст, ні перекладати іншою мовою. Тому всі мусульмани, незалежно від того, якою мовою вони розмовляють, зобов'язані читати Коран мовою оригіналу, тобто арабською. Усі переклади Корану вважаються не власне Святим письмом, а лише його інтерпретацією[1].

Коран — твір переважно поетичний, що складається з віршів і римованої, ритмічної прози. Тому читають його особливим чином — вимовляючи наспів.

Ось один із поетичних переказів першої сури Корану «Отверзаючої двері до досточтимого читання», яку повинен знати (обов'язково арабською) кожний правовірний мусульманин:

Хвала Аллаху, Господу світів,
Бо Милостив і Милосерден Він,
Дня Судного Він Цар один!
Перед тобою ми стаємо на коліна,
Допоможи, благаємо, Єдиний:
«Веди нас шляхом Ти прямим,
Що Ти обрав для тих,
Хто милістю Твоєю обдарован,
Але не тих, на кого гнів Твій впав,
І хто в невір'ї заблукав».

Переклад Я. Полотнюка

[1] Інтерпретація — тут: тлумачення.

«...Численні етичні істини викладено в Корані сильною і поетичною мовою», — відзначав Олександр Пушкін у нотатках до своїх «Наслідувань Корану».

Поетичний переклад Корану українською мовою здійснив Ярема Полотнюк.

СУРА ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА — «СВІТЛО»

(Фрагмент)

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

35. Бог є світло небес і землі. Світло Його — неначе ніша в стіні, в якій палає світильник, світильник у кришталевій лампаді, а ця кришталева лампада сяє, немов зоря з перлів. У ній горить олія благословенного дерева — оливкового дерева, якого немає ні на Сході, ні на Заході[1]. Олія його спалахне, коли б навіть вогонь і не торкнувся її. Це світло над усяким світлом! Бог приводить до свого світла того, кого захоче, і притчами повчає людей. Бог знає про все на світі!

36. В будинках, які Бог дозволив спорудити і де згадується ім'я Його, воздають хвалу Йому рано-вранці й увечері.

37. Не звертайтеся до Посланця, що поміж вас, так, як звертаєтесь один до одного! Бог знає тих із вас, хто тікає, ховаючись від Нього. Тож нехай начуваються ті, що відвертаються від веління Його, аби не спостигло їх лихо чи люта кара.

38. Чи ж не належить Богові все те, що є на Небесах і на Землі? Богу відомо, що тримає вас, і Він знає день, коли ви повернетесь до Нього. Він скаже їм усю правду про те, що вони вчинили в своєму житті. Адже Бог знає про все на світі!

Переклад Я. Полотнюка

?

1. Чому Коран є священною книгою мусульман? Коли і як було його створено?
2. У чому особливість змісту і будови Корану?
3. Чому кожен мусульманин мусить читати Коран мовою оригіналу (арабською)?
4. Прочитайте суру «Світло», заглиблюючись у зміст. У чому вбачають мусульмани вияв Божественної сутності? Прокоментуйте вислів із сури «Це світло над усяким світлом!»
5. Визначте в тексті сури найбільш поетичні фрагменти.
6. Чим зацікавили вас Веди, Біблія, Коран? Чому ознайомитися з ними необхідно кожній освіченій людині? Подискутуйте на цю тему.

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Підготуйте проекти за темами (на вибір):

1. Використання українськими письменниками біблійних образів, сюжетів, мотивів (Григорій Сковорода. «Сад божественних пісень»; Тарас Шевченко. «Псалми Давидові»; Іван Франко «Мойсей» та ін.)
2. Визначні пам'ятки християнства та ісламу в Україні й за кордоном.
3. Біблія і Коран як пам'ятки культури: схожість і відмінність.

[1] Тобто якого немає ніде на землі і який є лише на небесах.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Чому Веди, Біблію і Коран називають священними книгами людства?
2. У чому полягає зв'язок назви Вед зі змістом цієї культурної пам'ятки?
3. Біблійні образи і сюжети використовувалися і продовжують використовуватися в літературі і мистецтві всіх часі і народів. Поміркуйте, чому тексти, які містить Біблія, називають базовими (основними) текстами культури.
4. Поясніть значення слів *Біблія і Євангеліє*. Основи яких релігій складають ці книги?
5. Поміркуйте, чому Біблія займає перше місце в світі за накладом і перекладами на інші мови?
6. Що таке біблійні афоризми? Наведіть приклади їх.
7. Назвіть літературні роди і жанри біблійних текстів, поміщених у підручнику.
8. Як і коли з'явилися тексти Священного Письма на українських теренах?
9. Чому у мусульман прийнято читати Коран арабською мовою?
10. Якою мовою — прозовою чи віршованою — написано Священний Коран? Якої інтонації потребує його читання?

ІЗ АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«Щоб досягти досконалості в словесності і — хоча це дуже важко — перевершити стародавніх, треба почати з наслідування їм».

ЖАН ДЕ ЛАБРЮЙЕР

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА — ПРАМАТІР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУР

1. Що ви знаєте про епоху античності та її культуру з уроків історії?
2. Які міфи Давньої Греції ви читали?
3. Які екранізації на теми грецьких міфів ви бачили? Розкажіть, чим вони вам запам'яталися.

З усіх стародавніх держав тільки дві — Еллада і Рим — називаються античними (від лат. *antiquus* — старовинний, стародавній). Усе, що пов'язане з періодом існування цих держав, отримало назву *античний*: античний світ, антична історія, антична культура тощо. *Антична культура* нараховує 1300 років свого існування (VIII століття до н. д. — IV — V століття н. д.).

Подумки перенесемось у I тисячоліття до н.д. Саме в цей час у східному Середземномор'ї виникла *давньогрецька література*, якій згодом судилося стати фундаментом майбутніх європейських літератур. Творцем цієї літератури був народ, який називав себе еллінами, а свою країну — Елладою. Чим пояснити, що ця країна, обділена природними дарами, виявилася такою щедрою на здобутки в усіх галузях культури?

Афінський Акрополь. Парфенон

Елліни були надзвичайно обдарованим народом. Вони тонко відчували і шанували красу в усіх її проявах. В історії розвитку людства елліни (пізніше римляни називатимуть їх греками, а їхню країну — Грецією) зайняли місце, на яке не може претендувати жодний інший народ світу.

Елліни успадкували крито-мікенську культуру (II тисячоліття до н.д.), створену одним із перших грецьких племен — ахейцями — під впливом більш віддаленої культури Криту (III тисячоліття до н.д.). Крім того, на культуру Еллади вплинули більш давні цивілізації Близького Сходу. Розповіді про стародавні часи, героїчні сказання про подвиги предків передавались з покоління в покоління, створюючи історичну канву усної поетичної творчості.

З плином часу ці перекази, сказання, пісні змінювалися, збагачувались поетичним досвідом, реальні події сприймалися як фантастичні, герої перетворювалися на богів і напівбогів. Змінювалась і багата міфологія, набираючи нового звучання, а боги все більше ставали схожими на ідеалізованих людей. *Міфологія була не лише формою свідомості еллінів, а й ґрунтом, на якому пізніше зростала спочатку грецька, а потім і римська література*, джерелом, з якого митці запозичували теми, сюжети, образи своїх творів. Віршовану форму їй підказувала народнопоетична творчість.

Усі ці передумови: обдарованість народу, багата культурна спадщина, усна поезія, пісні, перекази і, нарешті, міфологія — сприяли сплеску розумових і духовних сил еллінів, тому піднесенню, що привело до виникнення й подальшого розвитку культури і літератури Стародавньої Греції.

Окрасою античної літератури, яка виросла з міфів і народнопоетичної творчості, з мікенських героїчних пісень, зі спогадів про далеке минуле, вважаються поеми Гомера і Гесіода, ліричні твори Архілоха, Сапфо, Анакреонта, трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Арістофана, проза Геродота і Фукідіда, неперевершене ораторське мистецтво Демосфена. Вони стали окрасою і світової літератури.

Майже всі європейські літературні жанри: епос, елегія, ода, гімн, ідилія, трагедія, комедія і багато інших — зародилися і сформувалися в античну добу і живуть донині. Світова література отримала неоціненний спадок: зразки довершених художніх творів в усіх жанрах, які для нових європейських літератур стали справжньою школою і еталоном майстерності. Французький письменник XVII ст., ревний шанувальник античної класики Жан де Лабрюйер зазначав: «Щоб досягти досконалості в словесності і — хоча це дуже важко — перевершити стародавніх, треба почати з наслідування їм». Нові європейські літератури пройшли цей шлях.

Мармурова скульптура Зевса на троні на горі Олімп

У I столітті до н.д., коли Рим у результаті завоювань перетворився на величезну імперію і Греція увійшла до її складу, сталося те, що не раз бувало в історії: переможці на полі бою опинилися під впливом переможених у багатьох галузях культури. Римлянин учився в елліна, римська поезія засвоювала уроки грецької. Видатний римський поет Горацій писав:

Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила,
Лацій[1] суворий зріднила з мистецтвом.

Виник тісний зв'язок грецької літератури з римською, яка почала розвиватись як друга антична література (вона зародилася в III столітті до н.д.).

«Золотим віком» римської літератури став період з I століття до н.д. по I століття н.д., коли вона плідно взаємодіяла з грецькою літературою. У поезії прославились поет-філософ Лукрецій, який створив поему «Про природу речей», пристрасний лірик Катулл, автор знаменитої «Енеїди» Вергілій, Горацій — творець од і сатир, поет трагічної долі Овідій, що залишив потомству «Сумні елегії» та «Метаморфози». Усі вони влилися в широке русло античної літератури, продовживши традиції грецької спадщини, багато зробили для її збереження. *Римляни розповсюдили античну греко-римську літературу по всій Західній Європі.*

[1] Лацій — Римська держава.

Жодна епоха розвитку європейських країн не могла обійти стороною, забути чи проігнорувати античні здобутки. Римська поезія стала опорою середньовічної латиномовної поезії, грецька — влилась у візантійську літературу.

Ніка Самофракійська.
190 — 180 р.р. до н.д.

Антична література й культура відродилися в Італії у XIV столітті, давши назву одному з найвищих злетів людського духу й розуму — добі Відродження (Ренесансу), й охопила до початку XVII століття всі країни Західної Європи. Світлі ідеали античності: людина як міра всього, її духовна й фізична краса, особиста свобода й гідність — стали надбанням європейських культур. Духовну красу людини, вірність у коханні оспівували Данте і Петрарка, людську гідність і свободу відстоював Дон Кіхот, Ромео і Джульєтта боролися за право вибору в коханні…

У XVIII столітті увага до творів давньогрецьких авторів знову посилюється. Різними мовами перекладаються Гомерові епічні поеми, вірші інших поетів, античні трагедії і комедії, запроваджується вивчення давньогрецької й латинської мов у школах.

Осторонь цих процесів не залишились і східнослов'янські літератури, які були тісно пов'язані з історією і культурою Візантії. До сюжетів і образів античної літератури зверталися Григорій Сковорода, Василь Жуковський, Іван Котляревський, Олександр Пушкін, Тарас Шевченко, Леся Українка.

Антична муза надихала на творчість, формувала традиції національних культур. Без поеми І. Котляревського «Енеїда», яку ви будете вивчати у 9 класі, важко уявити становлення і розвиток української літератури.

Ознайомлюючись з окремими творами античних авторів, ви переконаєтесь, що вони актуальні для нас і сьогодні.

?

1. Що таке антична література? Назвіть її складники.
2. У людині завжди живе непереможне бажання зазирнути в далеке минуле, щоб краще зрозуміти його, а через нього — і свій час, і себе в ньому. Відкриймо одну зі сторінок ще майже невідомої вам античної літератури.

   Прочитайте вірш еллінського поета Феогніда (друга половина VI століття до н.д.). У чому його сучасне звучання?

   Коней, ослів, баранів добираємо добрих ми, Кірне[1].
   Кожен бажає від них мати найліпший приплід.
   А благородний бере собі жінку із роду низького,
   Лиш би з собою вона грошей у дім принесла.
   Жінка шляхетна також не зречеться дружитися з мужем

[1] Кірн — учень Феогніда.

Простого роду, бо їй краще багатство, ніж рід.
Гроші в пошані тепер. Благородний бере собі просту.
І благородну — низький. Гроші змішали усіх.

3. Чому ми називаємо античну літературу основою європейських літератур? Обґрунтуйте свою відповідь.

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Здобутки культури античного світу були такими вражаючими, що іноземці називали її «еллінським дивом». Своєї притягальної сили вона не втратила й донині: можна побачити натовпи людей біля Венери Мілоської, крилатої Ніки Самофракійської чи Лаокоона, нескінченні потоки туристів до Парфенону в Афінах, до палацу-лабіринту царя Міноса на о. Крит, до Колізею і Форуму в Римі, до розкопаних від вулканічної лави Геркулануму і Помпеї.

Чим пояснити цю жагу наших сучасників до пізнання античної культури?

Підготуйте повідомлення з презентацією про ці та інші скульптурні та архітектурні твори античного мистецтва. Використайте Інтернет-ресурси.

ЛЮДИНА ТА ЇЇ СВІТ — ГОЛОВНА ТЕМА АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У словах видатного античного поета Софокла знайшла відображення одна з визначальних рис еллінів — здатність дивуватись. Ця здатність пробуджувала їх творчі сили, породжувала невтомне прагнення до пізнання, допитливість, стимулювала життєрадісне світосприйняття і активну діяльність. Своїми здобутками в різних галузях знань елліни дивували світ. І на ті часи їм не було рівних.

Як і Софокла, еллінських поетів приваблювала людина; вона була для них і дивом, і «вінцем творіння». Людина стала центром художньої творчості в античну добу. Цей факт визначає унікальність античної літератури серед інших стародавніх літератур світу. Упродовж всього життя Софокл осягав таємницю «найдивнішого з див», створивши характери ідеальних героїв в більш ніж ста двадцяти трагедіях.

Проте все йшло від **Гомера**, бо, як говорили тоді, у нього всього вистачить на всіх. Людину та її світ уперше в світовій літературі представлено Гомером у його поемах. В «Іліаді» він оспівує не війну і не воїна, а людину, що стала на шлях війни. Поет звертає увагу на те, що Ахілл — люблячий син, який сумує за батьками, за отчим домом. Його глибоко вражає несправедливість вождя об'єднаних грецьких воїнів; він вірний друг, важко переживає смерть Патрокла. Ахілл розуміє батьківське горе старого Пріама і повертає йому тіло вбитого Гектора. Обидва вони — юнак на порозі життя і старий, за яким стоїть привид смерті, — гірко, розпачливо ридають.

Серед усього живого, що дихає й ходить по світу,
Годі шукати когось, хто б нещасніший був за людину, —

спостерігаючи з Олімпа за земним життям, промовляє Зевс. З болем скаже Ахілл Одіссеєві:

Все можна придбати, крім душі, якщо відлетить
Вона крізь зубів огорожу...

Це слова людини, яка знала свою долю і пройшла через страждання до пізнання ціни життя, якого так мало було їй відпущено. Тому й пішов Ахілл на примирення з вождем, ахейськими воїнами і Пріамом.

«Не личить без краю уперто гніватись непримиренно...»

В цих словах — одна із засад гармонії життя: «Міра — найкраще».

Ахілл. Зображення на червонофігурній амфорі, бл. 450 р. до н.д.

Героєві «Одіссеї» притаманні якості сучасника Гомера: це допитлива, практична людина, мандрівник і шукач пригод. Жагу пізнання світу в ньому не згасили ні війна, ні тяжкі випробування, ні багатолітні поневіряння. Можливо, ці якості Одіссей успадкував від своїх предків, таких же шукачів «різних у світі див». Пристрасть до пізнання і відкриттів жила в давньогрецьких міфах і передавалась як дар, і Гомер наділив цим даром свого «хитромудрого» Одіссея.

Боротьба між евпатридами[1] і плебсом[2], спричинена соціальною нерівністю, формувала особистісні риси людини. Найяскравіше це відображено в поезії, яка зосередилась на внутрішньому світі людини, її почуттях і переживаннях. Оспівування величі людини, її фізичної й моральної сили, розуміння швидкоплинності життя і неминучості смерті, дружба і кохання — ці теми по-новому зазвучали в ліричних творах.

Торкаючись, здавалось, одних і тих самих струн людської душі, античні поети змушували ці струни звучати по-різному. Так, для **Сапфо** кохання — сильна пристрасть, що ставила людину на межі життя і смерті:

Вся тремчу, вкриваюсь потом,
В'яну, мов трава, й відчуваю, пройде
Мить, одна лиш мить — і, на землю впавши,
Вмру таки справді.

Анакреонт зображує кохання як гру, як забаву, що не залишає сліду в душі і нагадує легковажний флірт:

Люблю, і наче не люблю,
І в розумі, і без ума...

Через декілька століть палкий прихильник Сапфо, римський поет Катулл у розпачі напише:

В серці кохання й ненависть. Чому? — ти спитаєш.
— Не знаю. Та відчуваю в собі цей біль і мучусь, терплю.

[1] Евпатриди — великі землевласники.
[2] Плебс — народ.

Мотив кохання-ненависті ввійде у світову літературу. Розкриваючи свій складний внутрішній світ, поети ділились своїми відкриттями з усім світом.

Основним літературним жанром в період розквіту античних міст-держав (V—IV століття до н.д.) стала *трагедія*. Засновником грецької трагедії був **Есхіл**, який створив театр нового типу: його герої самостійно обирають свій шлях, не завжди підкоряючись волі богів. Самостійні рішення даються їм не просто: вони проходять через сумніви, душевні муки, супротив. Есхіл веде своїх героїв через страждання до *катарсису* — очищення і пізнання. Цей шлях пройде син фіванського царя Едіпа Етеокл, приймаючи рішення про боротьбу з рідним братом — Полініком, який привів чужоземне військо під місто, щоб завоювати його і зайняти трон Етеокла. Щоб не допустити спустошення і загибелі рідного міста, Етеокл пропонує братові поєдинок. Обидва гинуть: один як герой, інший — як ворог («Семеро проти Фів»). Найвидатніше досягнення Есхіла — образ Прометея, людського благодійника і тираноборця.

З висоти нашого часу ми кинули побіжний погляд на світ, густо заселений античними героями. І лише на мить виділили Ахілла, Одіссея, ліричних героїв поезії і трагедій. Щоб глибше пізнати їх, звернемось до творів, написаних майже три тисячі років тому, живих, привабливих, де живуть, страждають, борються, перемагають і помирають люди — літературні герої античної доби.

?

1. Яка особливість героїв античної літератури робить цю літературу унікальною?
2. Гомерівські герої жили приблизно за чотириста років до співця, який був уже свідком розпаду родового устрою і формування рабовласницького. Чому він зробив їх своїми сучасниками?
3. Однією з основних тем античної лірики була тема кохання. Чим збагатили античну літературу поети-лірики?
4. В античному мистецтві існував принцип калокагатії (від «калос» — красивий і «агатія» — душевний, добрий). Якими ще рисами наділялися герої античних трагедій?

НАЙВІДОМІШІ ЦИКЛИ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІФІВ

Пригадайте: міфи — це спосіб пояснення дійсності, характерний для людей на ранніх стадіях цивілізації. Водночас міфи стали й початковими формами художнього мислення.

Як і вся грецька культура, література виросла на ґрунті багатющої народної творчості, міфології. Без знання міфів важко зрозуміти не лише античну, а й світову (класичну і сучасну) літературу. Міфи маленького, але геніального народу стали основою духовної культури всієї Європи.

За уявленнями давніх греків, боги жили на горі Олімп, але час від часу з'являлися серед людей. Тих, хто ненароком кривдив їх, вони жорсто-

Афіна з конем (глек для вина), бл. 470 р. до н. д.

ко карали. Досвідчена ткаля-майстриня Арахна у змаганні перемогла Афіну, і роздратована богиня перетворила її на павука. Аполлон убив Марсія за те, що той переміг його у грі на флейті. За злочини проти богів на вічні муки були приречені Сізіф і Тантал.

Паріс. Невідомий французький художник. Початок XIX століття.

Іноді боги закохувалися в людей. Так морська богиня Фетіда народила Ахілла від смертного Пелея; Афродіта від Анхіза народила Енея. У Зевса також від смертних жінок народилися діти, в тому числі Геракл. Таких дітей греки вважали напівбогами і шанували їх, як і засновників міст, легендарних полководців. Їм присвячували культи, складали героїчні поеми, міфи. Тому, крім міфів про створення світу, про богів різних поколінь, існують цикли міфів про героїв. Найвідоміші з них — про Геракла, а також Троянський, Фіванський цикли та про аргонавтів. Ці міфи були записані в післягомерівську епоху (VII—VI ст. до н.д.) як епічні героїчні поеми.

Єлена Троянська. Скульптор Антоніо Канова (1757—1822).

Троянський цикл, в якому розповідається про історію Троянської війни, охоплював міфи, що не ввійшли в гомерівський епос або яких Гомер торкався побіжно. «Кіпрія», перша з поем циклу, присвячена опису міфу про «яблуко розбрату». На прохання матері Геї позбавити її від тягаря — людей, боги вирішили розпочати війну. Богиня чвар Еріда кинула «яблуко розбрату» з написом «Найвродливішій», яке спричинило суперечку між Герою, Афіною й Афродітою. За порадою богині звернулися до пастуха Паріса, сина Пріама — троянського царя. Афродіта, яка прагнула випередити суперниць, пообіцяла Парісу найкрасивішу жінку, дружину спартанського царя Менелая — Єлену. Потрапивши до Спарти, Паріс з допомогою Афродіти викрадає Єлену, що спричиняє десятилітню Троянську війну. Про останній, десятий рік війни розповідає Гомер в «Іліаді».

Не менш цікавим був **Фіванський цикл**, у якому зібрано поеми про події у «семивратних» Фівах.

Фіванському царю Лаєві було напророчено, що в нього народиться син, який його вб'є. Коли дружина Лая Іокаста справді народила сина, цар віддав його рабові, щоб той заніс немовля на гору Кіферон і залишив там напризволяще. Проте раб віддав немовля пастухові, а той — своєму царю, який виховав Едіпа (так назвали хлопчика) як сина. Едіп виріс. Одного разу на бенкеті п'яний гість обізвав його знайдою. Едіпа це дуже образило, і він вирішив дізнатися правду про своє народження. Довідавшись від оракула[1], що його чекає жахлива доля — вбити батька й одру-

1 Оракул — божество, що пророкувало, а також жрець, який це пророцтво витлумачував.

житися з матір'ю, Едіп тікає від свого названого батька, бо вважає його рідним. Випадково Едіп зустрічається з Лаєм і під час сварки вбиває його, не підозрюючи, на кого підняв руку. Потім він іде до Фів, визволяє місто від страшенного лиха — Сфінкса[1], що заліг біля міста і загадував кожному подорожньому загадки: хто не відгадував, того скидав у прірву. Загадку розгадав Едіп, і потвора у розпачі кинулася в безодню. Вдячні фіванці обрали Едіпа своїм царем, і той одружується з Іокастою... Але жахливий, хоча й мимовільний злочин вимагає кари. За грішника відповідають його нащадки, наділені богами трагічними долями — Антігона та її брати.

Едіп та Сфінкс, зображення на аттичному червонофігурному килику, 480-470 рр. до н.е., Етруський музей, Ватикан

Як і з Троянського циклу, так і з Фіванського античні письменники запозичували сюжети й образи.

Історичною основою **міфів про Ясона** є опис подорожей греків із міста Мілет до чорноморських берегів під час колонізації ними нових територій.

Царя Есона позбавив влади його брат Пелій. Коли синові Есона, Ясону, виповнилося двадцять років, він став вимагати в Пелія повернення батьківського трону. Пелій пообіцяв повернути його за умови, що Ясон привезе з Колхіди (давня назва Грузії) золоте руно — диво-шкуру золотого барана, принесеного в жертву Зевсу. Разом із п'ятдесятьма іншими героями на кораблі «Арго» Ясон вирушає в Колхіду. Після багатьох, часто дуже небезпечних пригод мандрівники прибули до царя Еета. Цар погодився віддати золоте руно, якщо Ясон приборкає вогнедишних биків і засіє драконовими зубами поле Ареса. Виконати всі вимоги Еета аргонавтам[2] допомагає закохана в Ясона дочка Еета — чаклунка Медея. Вона зрадила батька, а потім заманила на «Арго» брата, вбила його, щоб припинити погоню. За підступне вбивство боги карають аргонавтів: насилають на них сирен[3], ставлять на шляху Сциллу і Харібду[4]. Подолавши всі ці перепони, герої повертаються до Еллади.

Богиня Афіна допомагає Ясону побудувати «Арго». Теракота, ймовірно I ст. н. д.

[1] Сфінкс — потвора з людською головою і тулубом тварини.

[2] Аргонавт — той, що плив на «Арго».

[3] Сирени — напівптахи, напівжінки; зачаровували своїм співом мандрівників і знищували їх.

[4] Сцилла — чудовисько з шістьма головами, з трьома рядами гострих зубів у кожній, з дванадцятьма ногами, яке жило в Сицилійській протоці напроти іншого чудовиська — Харібди. Прохід був надзвичайно небезпечним для мореплавців

Міфи про аргонавтів стали поштовхом для написання різних за жанрами творів: трагедій Есхіла і Сенеки, творів Піндара, римського поета Валерія Флакка та ін. До сюжету про похід греків у Колхіду зверталися й інші поети і письменники світу.

?

1. Які історичні події знайшли відображення в Троянському циклі міфів? Прочитайте самостійно міфи троянського циклу «Троя», «Паріс викрадає Єлену», «Облога Трої», «Троянський кінь» та ін. Підготуйте переказ міфу, який вам найбільше сподобався, і презентацію до нього із залученням міфологічних образів (Паріс, Єлена, Ахілл, Гектор та ін. і символів («яблуко розбрату», «троянський кінь», «Ахіллесова п'ята») цього циклу. У презентації використайте твори світового мистецтва (живопису, скульптури) на міфологічні сюжети.
2. Згадайте з уроків історії, чим знамените давньогрецьке місто Фіви. Чому з ним пов'язана назва цілого циклу міфів — Фіванського?
3. Що стало поштовхом для створення міфів про аргонавтів?
4. Яке значення давньогрецьких міфів у розвитку літератури?

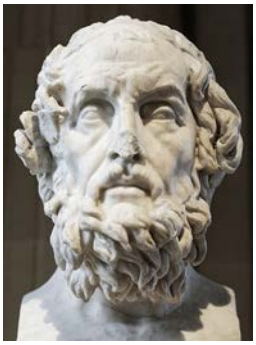

Бюст Гомера в Луврі

ГОМЕР
(кін. IX — поч.VIII ст. до н.д.)

Подібно до того, як, за висловом Гомера,
всі ріки й потоки беруть свій початок в Океані,
так будь-яке словесне мистецтво виток має в Гомері

Михаїл Хоніат[1]

Дві геніальні поеми — «Іліада» й «Одіссея» — поклали початок європейській літературі. Творцем цих поем вважають Гомера. Елліни не піддавали сумніву ні його існування, ні авторства знаменитих поем, що стали частиною життя кожного з них. Але достовірних свідчень про Гомера вони не зберегли. Тому пізніше деякі з європейських вчених повністю відкидали існування Гомера, Трої (Іліона), Троянської війни. До XIX століття в Європі гомерівські поеми сприймалися як чудові високохудожні казки. Справжньою сенсацією стали археологічні знахідки Генріха Шлімана, який пішов слідами Гомера і відкрив світові Трою, Мікени, знайшов скарби, про які, як він гадав, розповідається в поемі. І світ повірив, що у творах зображено не казкові, а реальні події. Ось тільки знайти достовірні факти про життя Гомера навряд чи коли вдасться.

Ім'я поета оповите легендами. Гомера називали сліпим аедом[2] (*гомер* — з грецького діалекту «*сліпий*» перекладається також як «*співець*»).

[1] Михаїл Хоніат (грец. Μιχαήλ Χωνιάτης; 1140—1220 рр.) — митрополит афінський, видатний візантійський письменник і громадський діяч.

[2] Аед — творець, автор пісень.

Чи це справді так, ви зможете переконатися, знайомлячись з текстом поеми: надзвичайно зримі картини створює поет.

За однією з легенд, Гомер народився неподалік малоазійського міста Смірна, на березі річки Мелес. Тут, в невеликій затишній колонії, знайшла притулок його мати Кретеїда. Хлопчика назвали Мелесіген (син Мелеса, бога тієї річки). Кретеїду взяв за дружину місцевий співець Фемій, усиновив хлопчика і зробив своїм учнем.

Уже юнаком Гомер самостійно як поет і співець виступав серед земляків і чужинців, що причалювали до берегів Смірни, і користувався успіхом серед них. Невдовзі Гомер залишився круглим сиротою.

У Смірні він познайомився з торговцем, і той узяв його з собою, щоб показати світ, познайомити з різними людьми. Подорож справила сильне враження на хлопця, але невдовзі з ним трапилося нещастя — хвороба очей. Надії на одужання на батьківщині, куди поет повернувся, не виправдалися: зір він утратив остаточно. Проте біда не вбила таланту Гомера. Перебування на батьківщині Одіссея, відвідини Пелопоннесу — краю ахейців — стали поштовхом до створення поем «Іліада» та «Одіссея».

З формінгою[1] в руках Гомер ступив на шлях мандрівного співця, щоб заробляти на прожиток. У Фокеї такий собі Тесторід з о. Хіос викрав у нього записані твори й заробив чужою працею славу й багатство. Скривджений поет на попутному судні відправився на Хіос. У прибережному лісі він довго блукав, доки не натрапив на пастуха. Вражений мудрістю Гомера, пастух повів його до свого хазяїна — Ліка. Той доручив поетові виховання своїх дітей. Хіосці полюбили Гомера, зігріли його серце увагою і ласкою. Саме тут співець завершив роботу над своїми поемами, в яких із вдячністю згадує тих, хто допоміг йому в скрутну годину.

Слава Гомера поширилася по свій Елладі. Його кликали в Афіни — серце Еллади. І він відгукнувся на цей поклик, але на півдорозі до Афін життя його обірвалося. Поховали поета на острові Іос. Пам'ять про великого співця зберігає нагробний напис:

Тут божественний Гомер під покровом землі спочиває,
Той, хто словом своїм нездоланних героїв уславив.

Сім міст змагалося за право називатися батьківщиною Гомера. Поеми його вважалися священними, їх вчили напам'ять, передавали від покоління до покоління. Жоден з великих поетів Еллади не користувався такою славою, як Гомер. У місті Александрія в Африці було побудовано величний храм Гомерейон на честь поета, де йому поклонялись, як богові.

Про життя поета, його твори суперечки ведуться й сьогодні. В 50-ті роки XX століття двоє англійських дослідників взялися з допомогою комп'ютера довести, що «Іліада» й «Одіссея» належать одному авторові. Вони розбили поеми на тисячі фрагментів і для порівняння заклали їх у машину. Вона видала дві відповіді: «Іліада» — твір одного (а не багатьох, як стверджували деякі вчені) автора; і другу: «Іліаду» й «Одіссею» написав один і той же автор. Так було розв'язано «гомерівське питання.

Досліджуючи поему, вчені дійшли висновку, що Гомер жив у кінці IX — на початку VIII ст. до н.е., що «Іліаду» від «Одіссеї» відділяють 30-40 років.

[1] Формінга — музичний інструмент.

1. Яке враження справила на вас легенда про життя Гомера?
2. Чи є підстави вважати, що Гомер — історична особа? Яке значення для розв'язання цього питання мають його твори?
3. Який внесок зробив Генріх Шліман у розв'язання «гомерівського питання»? Як вплинуло відкриття Шлімана на дослідження творчості Гомера і на розвиток історичної науки?

«ІЛІАДА»

Коментар до твору. «Іліада» — один із найдавніших, найвидатніших і найвеличніших творів античної літератури. Його значення можна вимірювати не лише впливом на світову літературу, а й кількістю мов, на які було перекладено «Іліаду», чисельністю цих перекладів, їхніх видань і перевидань. Текст було зафіксовано приблизно у VIII ст. до н.д., він став класичним ще в Давній Греції. Ця епічна поема є основою всієї європейської літератури і культури. «Іліаду» — зрідка в оригіналі, а найчастіше в перекладі різними мовами світу — слухають і читають люди в усьому світі вже понад 2700 років. Очевидно, є в ній щось таке, що привертає до себе увагу слухачів і читачів, учених і митців.

Ахілл (Бред Пітт) на фоні ахейського війська.
Кадр з к/ф «Троя» (2004). Режисер Вольфганг Петерсен

Велич цього давнього тексту полягає в тому, що він вміщує в собі всю історію. Такі тексти відносяться до традиційної культури: те, про що в них розповідається, — всі знають (у випадку з «Іліадою», — із троянського циклу міфів) і можуть інтерпретувати[1] змальовані в них події по-різному, щоразу даючи їм власну оцінку і нове звучання. Так, одна з останніх інтерпретацій поеми — «Троя» (2004) — екранізація «Іліади» німецьким режисером Вольфгангом Петерсеном. Сюжет фільму лише віддалено нагадує гомерівську поему. Боги навмисно вилучені зі сценарію, за винятком сцени, коли Ахіллес бачиться зі своєю матір'ю — німфою Фетідою, зовні абсолютно схожою на звичайну жінку. Про успіх картини говорить комерційний збір від її прокату в різних країнах світу — понад 600 мільйонів доларів.

Саме з огляду на численні інтерпретації «Іліади» важливим є знання гомерівського тексту, спроба наблизитися до його розуміння.

Сюжет поеми. «Іліада» починається з подій десятого року облоги Трої: там серед ахейців почалася моровиця. Щоб її припинити, Агамемнон, вождь ахейців, повинен повернути полонянку Хрізеїду її батькові. Віддавши Хрізеїду, Агамемнон силою відбирає в наймогутнішого героя

[1] Тут: тлумачити.

ахейського війська Ахілла красуню-полонянку Бризеїду. Розгніваний Ахілл, переживаючи образу, відмовляється брати участь в осаді Трої і просить матір допомогти йому в його «горі».

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам[1]*...*

Цей гнів Ахілла, оспіваний Гомером, є темою поеми, причиною кривавих подій і жахливих наслідків як для ахейців, так і для троянців.

Богиня Фетіда благає Зевса помститися ахейцям за образу сина: хай Зевс нашле перемогу троянцям, і тоді Агамемнон, отямившись, стане принижено молити Ахілла про допомогу. Зевс слухняно виконує бажання Фетіди.

Розпочинаються жорстокі бої, в яких перемагають троянці. Ахейці посилають до Ахілла послів, але він відмовляється брати участь у боях (IX пісня). Патрокл, товариш Ахілла, в його обладунках вступає в бій з троянцями і гине від руки їхнього героя Гектора. Ахілл, отримавши від Гефеста щит, вступає в бій, щоб помститися за друга, убиває Гектора, жорстоко знущається над його тілом. Батько Гектора, Пріам, з допомогою Гермеса з'явившись в намет Ахілла, вмовляє його повернути тіло сина. Розчулений батьківськими словами, Ахілл, згадуючи свого старого батька, якого він уже ніколи не побачить, повертає тіло Гектора і навіть встановлює перемир'я, щоб поховати Гектора й оплакати загиблих. Закінчується поема похованням убитих героїв із двох ворожих таборів.

«Іліада» — це 15693 вірші, які александрійські вчені[2] в III ст. до н.д. розбили на 24 пісні.

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Гекзаметр

Гомерівські поеми читаються повільно, що дає можливість декламатору викликати відчуття величі давніх часів і значущості подій, що описуються. Зображення в них динамічних, тобто наповнених рухом картин бою, суперечок чи просто розмови, потребують зміни темпу читання. Цьому в поемах Гомера служить метричний розмір, який називається гекзаметром (від грецьк. *hexametros* — шестимірник). Він складається із шести стоп дактиля (—´ UU), остання стопа двоскладова скорочена:

—´ UU| —´ UU | —´ ‖ UU | —´ ‖ UU | —´ UU | —´ U

Український гекзаметр виглядає так:

З шу́мом ве|ли́ким зі| ткну́лись во|ни́; ‖ аж зе|мля́ застог|на́ла.

(«Іліада», вірш 387 — пер. Б. Тена)

[1] Тут і далі текст «Іліади» у перекладі Б. Тена

[2] Вчені Александрійського мусейону (грец. храм муз, пізніше музей) — одного з головних наукових і культурних центрів елліністичного світу, заснованого в м. Александрії на початку III століття до н. д.

В середині кожного рядка робилась логічна пауза — цезура (‖), яка урізноманітнювала ритміку вірша, розставляла смислові акценти.

Невідомо, як стародавні аеди, творці й виконавці епічних поем, виконували їх: співали, як наші кобзарі, — мабуть, останні з аедів на землі, — чи читали речитативом. Еллінський вірш будувалася на чергуванні довгих і коротких складів, які в українських перекладах замінено наголошеними (—´) і ненаголошеними складами (U). Таку заміну грецькому гекзаметру запропонував М. І. Гнєдич, перший перекладач «Іліади» російською мовою, щоб зберегти широту і розлогість звучання епічного вірша.

Таким чином, гекзаметр — метричний розмір, який складається із шести стоп дактиля. Всередині віршованого рядка витримується пауза — цезура.

Поясніть особливості гекзаметру як віршованого рядка. Під час читання уривків з поеми «Іліада» дотримуйтесь необхідного ритму та інтонації.

«ІЛІАДА»

(переклад Бориса Тена)

Пісня 22, вірші 139 — 411. *Двобій Ахілла і Гектора.*

131] ...До нього Ахілл наближався,
132] Мов Еніалій — Арей войовничий — в шоломі гривастім.
133] Ясень страшний пеліонський на правім рамені у нього
134] Злегка похитувавсь, мідь його зброї блищала світлистим
135] Сяйвом вогню чи промінням яскравого сонця на сході.
136] Гектор же, щойно побачив його, затремтів. Не посмів він
137] Ждать його й кинувсь тікать, за собою лишаючи браму.
138] Слідом погнався Пелід, на швидкі покладаючись ноги,
139] Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
140] Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
141] Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
142] Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
143] Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
144] З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав коліньми.
145] Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
146] Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
147] До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
148] Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
149] Теплою перша струмує водою, і завжди парує
150] Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
151] Друга ж і влітку холодним як лід струменіє потоком,
152] Наче той град крижаний або снігу завія студена.
153] Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
154] Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
155] Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
156] В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.

157] Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
158] Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
159] Дужчий від нього, — не бик-бо жертовний, не шкура бичача
160] Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
161] Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
162] Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
163] Однокопиті проносяться коні, й їх жде нагорода —

164] Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа, —
165] Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
166] В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
167] Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:

168] «Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
169] Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
170] Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
171] Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
172] Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
173] Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
174] Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
175] Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
176] Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».

177] В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
178] «Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
179] Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
180] Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
181] Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».

182] Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:

183] «Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
184] І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
185] Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».

186] Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, —
187] Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.

188] А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
189] Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
190] Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
191] Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
192] Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
193] Так від Пеліда не міг прудконогого й Гектор умкнути.
194] Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
195] І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
196] Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,

197] Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
198] Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
199] Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа —
200] Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
201] Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
202] Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
203] Коб Аполлон дальносяжний востаннє йому не з'явився
204] На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?

205] Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
206] Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
207] Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
208] А як обидва вони до джерел учетверте добігли,

209] Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
210] Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
211] Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
212] І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
213] Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
214] До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
215] Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:

216] «Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
217] До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
218] Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
219] Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилятись,
220] Не допоможе і Феб дальносяжний, хоч як би старався
221] Й повзав у Зевса в ногах, у егідодержавного батька.
222] Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
223] До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
224] Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
225] От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
226] І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
227] Постать Дейфоба прибравши і голос його неослабний,
228] Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
229] «Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
230] Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
231] Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!»

232] В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:

233] «Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
234] З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
235] Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
236] Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зважився
237] Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
238] В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:

239] «Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
240] Й товариші всі один перед одним уклінно благали
241] В місті лишатись: таким-бо вони переповнені страхом!
242] Тільки ж за тебе тривогою там моє серце смутилось.
243] Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
244] В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
245] Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
246] До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»

247] Мовила так і підступно його повела за собою.
248] А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
249] Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
250] «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
251] Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
252] Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
253] Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.

254] Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
255] Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
256] Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
257] Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
258] Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
259] Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».

260] Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:

261] «Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
262] Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
263] Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
264] А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, —
265] Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
266] Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
267] Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
268] Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
269] Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
270] Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
271] Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
272] Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»

273] Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
274] Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
275] Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
276] В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
277] Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
278] Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
279] «Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
280] Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.

281] Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
282] Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
283] Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
284] Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
285] Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
286] Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
287] Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
288] Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»

289] Мовивши так, розмахнувсь, і свого довготінного списа
290] Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
291] Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
292] Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
293] Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
294] Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
295] Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
296] Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:

297] «Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
298] Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
299] Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
300] Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
301] Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
302] Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
303] Допомагали мені. І от доля уже настигає.
304] Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
305] Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»

306] Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
307] Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди,
308] Зщулився і кинувся, наче орел отой високолетний,
309] Що на рівнину раптово із темної падає хмари
310] Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, —
311] Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
312] Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
313] Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
314] Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
315] Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
316] Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
317] Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
318] Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
319] Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
320] Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
321] І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
322] Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
323] Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
324] Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,

325] Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —
326] Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
327] І пройняло його вістря те ніжную шию навиліт.
328] Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
329] Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
330] В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:

331] «Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись самому
332] Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
333] Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
334] Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —
335] Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
336] Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахеї».

337] Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
338] «Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
339] Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
340] Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
341] Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
342] Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
343] Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».

344] Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:

345] «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
346] Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
347] Рвав би із тебе й сирим пожирав би, — таке ти накоїв!
348] Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
349] Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
350] Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
351] Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
352] Син Дарданів Пріам, — і тоді твоя мати шановна,
353] Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, —
354] Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»

Михайло Піков.
Ілюстрація до поеми. 1944—1948.

355] Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:

356] «Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
357] Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!

358] Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
359] В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
360] Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».

361] Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
362] Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
363] З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
364] А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:

365] «Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
366] Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»

367] Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
368] Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
369] Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
370] І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
371] Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
372] Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:

373] «Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
374] Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»

375] Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
376] Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
377] Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:

378] «Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
379] Нині, коли мені вічні богове дали подолати
380] Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
381] Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
382] Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
383] Чи покидать по загибелі Гектора місто високе,
384] Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
385] Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
386] При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
387] Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
388] Перебуваю і поки мене мої носять коліна.

389] Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати,
390] Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
391] Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
392] До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
393] Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
394] Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

395] Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
396] Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля

397] В п’ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
398] До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
399] На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
400] Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
401] Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
402] Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
403] В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
404] Зевс хмаровладний віддав у рідним вітчизнянім краї.
405] Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
406] Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
407] Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
408] Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
409] Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
410] Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
411] Полум’ям вся невгасимим од верху до низу палала.

℘ *Заглибимось у текст поеми*

1. Ви, напевно, помітили, що гомерівська поема не має рими, але вирізняється своєрідністю ритму. Прочитайте виразно уривок, який вам сподобався, дотримуючись ритму й урочистої інтонації.
2. Прочитайте уважно, який вигляд мав Ахілл в обладунку, зробленому для нього Гефестом? Чому Гектор, «впокірник коней», «неситий в бою», побачивши Ахілла, став тікати (вірші 131 — 137)?
3. Читаючи поему, ви переконалися, що вчинки героїв у ній тісно переплітаються з діями богів. Прочитайте вірші 209—219 і дайте відповідь на запитання: як давні греки уявляли собі долю людини?
4. У поемі Гомера майже завжди боги приймають рішення замість людей. Вони з’являються у вирішальні моменти й підказують, що робити. На шляху Ахілла, Гектора та інших героїв боги з’являються часто: і Зевс, і Гефест-коваль, й Афіна. Якою змальовано в поемі богиню Афіну? Яку роль відіграє вона в долях героїв — Ахілла і Гектора (вірші 214—247)?
5. З давньогрецьких міфів відомо, що Ахілл і Гектор — славетні герої, до яких прихильно ставилися боги-олімпійці. Прокоментуйте вірші 248—272 і висловіть власну думку про людські чесноти цих героїв? Кому з них ви симпатизуєте більше?
6. Яке враження справив на вас епізод двобою Гектора з Ахіллом? Які думки і почуття викликав?
7. Чи помітили ви, що Гомер не уникає зображення жорстокості на війні, звірячого ставлення до суперників? То був час постійних племінних війн (це було у XII ст. до н.д.), коли звірячі звичаї і вчинки були дуже поширені, вони йшли від стародавнього дикунства. І Гомер намагається перебороти їх новою культурою більш пізньої епохи, в яку він жив (IX—VIII ст. до н.д.). Осуд жорстоких, хижих інстинктів людей тієї доби автор вкладає в уста героїв поеми. Так Аполлон, який і сам не позбавлений жорстокості, обурений дикою поведінкою Ахілла:

Волите завжди зловмисному ви помагати Ахіллу,
Мужеві, що справедливості в серці і щирого в грудях
Розуму в ньому не має. Він схожий на дикого лева,

Що лиш на поклик могутньої сили й зухвалого духу
Напади чинить на людські стада, щоб поживу здобути.
Так же утратив Ахілл милосердя та навіть і сором…

Михайло Піков.
Ілюстрація до поеми. 1944—1948.

Прочитайте виразно в особах діалог приреченого Гектора з переможцем Ахіллом. Яке враження справив на вас цей діалог?

8. Як ви розцінюєте поведінку Ахілла після смерті Гектора? Які почуття викликають у вас його вчинки?
9. З великою художньою силою зображено в поемі людське горе, особливо горе батьків, горе дружин, сестер. Пріам і Гекуба, батьки Гектора, з високої троянської стіни спостерігають, як Ахілл знущається над тілом їхнього сина. У розпачі краються серця старих від болю, горя, ганьби. Прочитайте вірші 405—411. Яке порівняння вживає автор, щоб передати горе батьків і співвітчизників Гектора?

«ІЛІАДА»

(Пісня 24, вірші 469—670) *Пріам у Ахілла.*

469] …На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
470] І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
471] Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
472] Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
473] Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє —
474] Автомедонт благородний і Алкім, Ареєва парость, —
475] Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він —
476] Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
477] В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
478] Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
479] Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
480] Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
481] На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
482] В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
483] Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
484] Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
485] Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:

486] «Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
487] Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
488] Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють

489] Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.

490] Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,

491] Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
492] Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
493] Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
494] В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
495] Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
496] З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
497] Решту — інші жінки у моїх породили покоях,
498] Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
499] Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
500] Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
501] Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських

Михайло Піков.
Ілюстрація до поеми. 1944—1948.

502] Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
503] Бійся, Ахілле, богів і згляньсся ласкаво на мене,
504] Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
505] Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, —
506] Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»

507] Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
508] Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
509] Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужезвитяжця,
510] Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
511] Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
512] Тяжко журився, — і стогін їх сумно лунав по покоях.
513] А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
514] З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
515] З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
516] Сиве чоло пожаліви й на бороду зглянувшись сиву,
517] І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:

518] «О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
519] Як же наблизитись до кораблів ти наважився ахейських
520] Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
521] Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
522] Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
523] Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
524] Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
525] Долю таку вже богове нам, смертним, напряли, нещасним, —
526] Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
527] Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,

528] Повні дарів: нещастя — в одному, а в другому — блага.
529] Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
530] Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
531] Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
532] Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
533] От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
534] Так і Пелея боги дарами блискучими зроду

535] Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
536] Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
537] Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну.
538] Та недолю й йому приділили богове — не мав він
539] В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
540] Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
541] Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
542] В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
543] Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
544] Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова, з моря,
545] З півночі ж — гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрая —
546] Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
547] Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
548] Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
549] Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
550] Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
551] Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
552] В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
553] «Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
554] Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
555] Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
556] Викуп багатий прийми, що-привіз я. Нехай він на радість
557] Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
558] Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».

559] Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
560] «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
561] Гектора тіло вернути, — від Зевса приходила з вістю
562] Мати до мене моя, від морського народжена старця.
563] Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, —
564] Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
565] З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
566] В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він сховатись,
567] Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
568] Тож не хвилюй уже більше моє ти печалями серце,
569] Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
570] Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».

571] Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
572] Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
573] Та не один, за ним поспішили соратників двоє —
574] Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
575] Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
576] Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
577] І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
578] В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
579] Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.

580] Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
581] Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
582] Сам же покликав служниць помити його й намастити,
583] Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
584] Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,
585] Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
586] Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
587] Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
588] В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
589] Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
590] З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
591] Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:

592] «О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
593] Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
594] Батькові я, — не нікчемний він дав мені викуп за нього.
595] Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
596] Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
597] Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
598] При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
599] «Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, —
600] Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
601] І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
602] Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба,
603] Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
604] Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
605] Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
606] В гніві на матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
607] Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
608] Двох-бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
609] Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
610] Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
611] Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон.
612] Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
613] Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
614] Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,

615] Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
616] Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, —
617] В камінь богами обернена, там вона вічно сумує,
618] Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
619] Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
620] В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»

621] Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
622] Сам заколов; білували ж, як личить, і справили друзі,
623] М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
624] Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.

625] Автомедонт заходився ще й хліб по столі розставляти
626] В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
627] Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
628] Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
629] Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
630] Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
631] Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
632] Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
633] Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
634] Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:

635] «Спати пусти мене швидше, годованцю Зевсів, щоб, лігши,
636] Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
637] Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
638] З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
639] Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,
640] В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
641] Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
642] Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».

643] Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
644] Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками
645] Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати,
646] І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
647] Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
648] Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
649] З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:

650] «Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
651] Хтось не ввійшов сюди радитись, — часто до мене заходять
652] Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
653] Тож, як у пітьмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
654] І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
655] Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
656] Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:

657] Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
658] Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».

659] В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:

660] «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
661] Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
662] Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
663] Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
664] Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
665] І поховать на десятий та справити тризну для люду.
666] На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
667] А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».
668] Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:

669] «Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.

670] Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Заглибимось у текст поеми

1. У поемі розповідається, як посланий Зевсом Гермес допомагає вбитому горем батьку Гектора, Пріаму, дістатися стану Ахілла. Гермес наводить сон на стражників і проводить Пріама з дарами на кораблі Ахілла, який святкує перемогу. Розкажіть, опираючись на текст (вірші 469—506), як Гомер передає горе батька, що втратив на війні всіх своїх синів.
2. Які почуття ви переживали, читаючи епізод появи Пріама перед Ахіллом? Що схвилювало вас?
3. Як відгукнувся «зловмисний» Ахілл на просьбу Пріама? Чим можна пояснити такий неочікуваний його вчинок? Що пробудило людяність в «залізному серці» Ахілла? Знайдіть відповіді на ці запитання у тексті віршів 510—599.
4. У поемі постійно підкреслюється, що все на землі — війни, мир, вчинки і долі людей відбуваються по волі богів. Рефреном звучать в «Іліаді» слова про те, що прийде день — і загине священна Троя, а разом з нею — Пріам і його народ. Відблиск неминучої загибелі падає на всю «Іліаду». Про сумний кінець Іліона (Трої), а також про загибель усіх ахейських вождів, навіть тих, що повернуться з Трої, нагадує і початок поеми, де мова йде про здійснення волі Зевса, його задуму. Це грізний задум матері Геї і головного олімпійця знищити рід героїв за їх безмежну гордість, незалежність і зухвалість.

   Прокоментуйте з цього приводу вірші 525—533. Розкрийте у цьому уривку значення алегорії про «глиняні глеки».
5. За уявленням давніх греків, Ахілл і Гектор — приклади ідеальної людини. Що вкладали греки в це поняття?
6. У поемах Гомера, як і в усій античній літературі, використовувався принцип *катарсису* («від страждання — до очищення»). Спираючись на свої знання «Іліади», доведіть, що цей принцип Гомер використав і в ній.
7. Розгляньте ілюстрації Михайла Пікова до поеми «Іліада». У якому стилі їх виконано? Як передано у них зміст поеми?

Для самостійної роботи

1. Підготуйте виразне читання уривка з однієї із пісень (за власним вибором). Прокоментуйте цей уривок.
2. Дайте розгорнуті відповіді на запитання:
   А) У поемі «Іліада», яка розповідає про війну, картини мирного життя зображено на щиті наймогутнішого воїна — Ахілла. У чому сенс такого зображення?
   Б) Чому поема називається «Іліадою»?
3. Складіть усний твір на тему: «Зображення Ахілла (або Гектора) як воїна і людини в поемі Гомера «Іліада» (за вибором).

Для майбутніх філологів

Підготуйте виступ за поемою «Іліада» на тему «Люди і боги в поемі».

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про епос та епічні поеми Гомера

Епос (грецьк. *epos* — розповідь, оповідь, слово) — розповідь про події героїчного чи побутового характеру, які відбувалися в далекому минулому. Епос зародився в добу общинно-родового устрою і був пов'язаний з трудовою діяльністю людини, з пізнанням природи, зіткненням племен тощо. *Сюжетом епосу були* важливі для роду (племені) події — *битва, поєдинок з ворогом*, який завершується перемогою героя, *мандри героя,* пов'язані з фантастикою, *трудові будні*, мета яких повчання, тощо.

Герой епосу — воїн, богатир, у якому втілено кращі риси народного характеру, який відзначається надзвичайною силою і мужністю. Образ героя розкривається у його вчинках; це здебільшого узагальнений характер, хоч не позбавлений деяких індивідуальних рис.

Зразком епосу (героїчного й побутового) є поеми Гомера «Іліада» й «Одіссея», написані на основі фольклорних переказів та міфів у IX—VIII ст. до н.д.

Особливістю епічних поем Гомера є визначеність наперед змальованих у них подій. Так, в «Іліаді» Пріам, звертаючись до Єлени, викрадення якої спричинило Троянську війну, каже:

«Передо мною не винна ти, винні лиш вічні богове, —
То лиш вони повели на війну многослізну ахеїв»

(III, 164-165)

З огляду на це уславлені герої — Ахілл, Агамемнон, Менелай, Одіссей, Гектор, Еней, Паріс та інші — лише маріонетки в руках олімпійських богів, що керують їх долями, активно втручаючись в хід подій. Між троянцями і греками (ахейцями) немає ніякої різниці: вони моляться одним і тим же богам, розмовляють однією мовою. Серед воїнів обох таборів немає позитивних і негативних героїв, але є гідні і негідні вчинки. Так, Гектор поєднує в собі патріотизм, благородство й ніжну любов до своєї родини. Його противник Ахілл має більше сміливості й самовладання, хоч багато в чому поступається Гекторові, особливо в людських якостях.

Характерними для епосу Гомера є *повтори,* які супроводжують бенкети, жертвоприношення, спорядження і спуск на воду кораблів, початок і кінець прямої мови. В обох поемах зустрічається 9250 повторів: «Руки до поданих страв одразу усі простягнули» — початок бенкету; на початку і в кінці прямої мови: «так він сказав», «із словом звернувся», «розмову почав», «так відповів» і т. ін. Поширені повтори давали змогу слухачам перепочити, а аедам полегшували запам'ятовування великого тексту.

В поемах багато *докладних описів,* які підкреслюють невимушеність розповіді. Гомер коротко розповідає про кожного із загиблих воїнів, називає його ім'я та ім'я його батька, місце, де він народився, та чим займався до троянського походу. Слухачі епічних поем мали уявити те, що чули від аеда. Тому так докладно зображено зброю, обладунки воїна.

Важливе місце в епічних поемах посідають промови героїв: греки любили красиве («крилате») слово й цінували в людях уміння добре, гарно й переконливо говорити. З промовами в поемах виступають і боги, й люди в різних ситуаціях. Ці промови сприяють уявленню про індивідуальні риси героїв, пожвавлюють розповідь.

В гомерівські часи епос сприймався як одкровення богів. Що ж робило твори Гомера «одкровенням»?

Поеми «Іліада» та «Одіссея» вражають читача високою культурою їх автора. Свідченням його поетичної майстерності є прекрасно розроблений, багатий, пластичний *гекзаметр,* що відповідає урочистому змістові епосу. Надзвичайно багато в поемах художніх засобів: порівнянь, постійних епітетів, риторичних запитань, які створюють той монументальний, піднесений стиль, що дістав назву епічного.

З допомогою постійних епітетів характеризуються індивідуальні особливості героїв, предмети навколишнього світу чи явища природи. Так, Ахілл — «прудконогий», навіть тоді, коли нерухомо сидить в наметі. Загалом 46 епітетів використовує Гомер для його характеристики. «Хитромудрого» Одіссея характеризують 45 епітетів. Еос — «златоволоса», «розоперста», «рожева». Кораблі — «швидкі», навіть коли стоять на березі. Зустрічаються епітети, які створюють яскраві мініатюри, наприклад, чорні кораблі з червоними бортами і світло-червоними парусами, що колишуться на винноколірному морі, тощо.

Оригінальні в поемах метафори: «земля сміється» під весняним сонцем, «земля стогне», «море радіє», «мідне небо трубить» та ін.

Характерною для епосу є особистість автора, що не втручається в перебіг зображуваних подій. Так, автор «Іліади» веде розповідь з незворушним спокоєм, оскільки події уже відбулися і відомі всім. Його урочистий, піднесений монолог не затьмарений моралізаторством і відображає погляд на події з висоти свободи, спокою і об'єктивності. За це Гомера нерідко уподібнювали небожителям-олімпійцям і називали «божественним».

Роль автора-оповідача і його позиція в епічному творі дуже важлива. В «Іліаді» авторське ставлення до зображуваного особливо яскраво виявляють завершальні епізоди. У піснях XXIII і XXIV показано ахейських і троянських героїв не лише як нещадних вояків, а й як людей, що мають жаль і співчуття. Як би Гомер не ховався в тіні подій і героїв «Іліади»,

ми чуємо його голос, відчуваємо порухи його душі. Трепет його серця ми відчуваємо в порівняннях:

Наче той мак у саду свою набік похилить голівку,
Під рясною мачин і весняних дощів обважнілу,
Так же й шоломом обтяжену голову набік схилив він.

У цьому порівнянні — співчуття і сум автора за юним воїном, що поліг у кривавій битві; тут — ненависть до війни, в якій гинуть люди, відірвані від мирної праці, від рідного дому. Серце поета не байдуже до смерті людини в розквіті сил, до якого б табору вона не належала.

Ще від античних часів дослідники «Іліади» звертали увагу на її драматизм, створений поєднанням трагічних і комічних моментів. Цей драматизм виявляється і в переважанні діалогів дійових осіб над авторською оповіддю. Постійна напруженість дії, незважаючи на численні відхилення від основної сюжетної лінії і уповільнення викладу, посилюється тим, що обидві сторони — і ахейська, і троянська — заздалегідь знають свою долю: місто Пріама буде зруйноване, але ціною багатьох людських жертв з обох ворогуючих сторін:

День той настане колись, і Троя священна загине,
З нею загине й Пріам, і народ списоборця Пріама.

(VI, 448-449)

Епічні героїчні поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» були і залишаються неперевершеними зразками грецької і європейської літератур. Свідченням цього є численні переклади поем. В Україні «Іліаду» переклав С. Руданський, «Одіссею» — П. Ніщинський; окремі пісні поем перекладали І. Франко і Леся Українка, П. Куліш та інші. Найбільш майстерні переклади зробив Борис Тен — поет, археолог, перекладач.

?

1. Що таке епос? Назвіть його характерні риси.
2. Чому поеми Гомера «Іліада» й «Одіссея» називають зразком епосу?
3. Розкажіть про художні особливості поеми Гомера «Іліада».
4. Чи можна назвати поему «Іліада» енциклопедією життя стародавніх греків? Свою відповідь обґрунтуйте.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІРИКА ЯК ПОЄДНАННЯ ПОЕЗІЇ І МУЗИКИ

У VII ст. до нової ери в еллінській літературі з'являються нові жанри — поетичні твори малої форми. Що вплинуло на їх появу? Чому епос як улюблений жанр Еллади втрачав свої позиції?

У VII—VI ст. до н.д. на зміну общинно-родовому ладу приходить рабовласництво. В процесі гострої боротьби кожна зі сторін — евпатриди, що становили родову еліту, і демагоги, вожді демосу, — намагалася привернути на свою сторону народ: селян, ремісників, воїнів, торговців. Силу поетичного слова елліни високо цінували і вірили в нього. Тому вожді, щоб бути переконливішими і емоційно впливовішими, зверталися до віршованого слова як до зброї. Так використовував віршоване слово Солон — поет, державний діяч, який провів в Афінах дуже важливі державні реформи.

Віршоване слово стало формою агітації і сприяло перемозі демосу над евпатридами. Закони набирали форми віршованих рядків, заклики до

воїнів — форми походних пісень. Нові жанри поезії виникли на основі народних пісень.

Античність не знала різниці між віршем та піснею, тому поезія виконувалась у супроводі музичних інструментів. *Вірші, які супроводжувались грою на лірі (арфі, кіфарі), греки називали мелосом (піснею) або мелікою (ліричною піснею).* Пізніше, у III ст. до н.д., цю поезію стали називати лірикою, від назви інструменту — ліри, який супроводжував виконання вірша-пісні. Такі вірші не виконувались на площах і багатолюдних місцях, а тільки у вузькому колі друзів чи шанувальників.

Інша частина віршів виконувалась під акомпанемент флейти (авлоса), сопілки, дудки. Різницю виконання меліки і немеліки, яка в III столітті до н.д. отримала назву *декламаційної поезії*, можна легко встановити. Вона стала так називатись, бо на той час зовсім відірвалась уже від музики. Це була ямбічна і елегійна поезія, і греки не відносили її до лірики, бо виконувалась вона в супроводі флейти, а не ліри. Проте і меліку і декламаційну поезію можна об'єднати спільною назвою — лірика, тому що в них відображались особисті почуття людини, втілені в образі-переживанні, викликаному різноманітними явищами життя.

Видатними творцями меліки були Сапфо, Анакреонт (сольна лірика), Алкей та ін.

Декламаційна поезія ділилась за жанрами на ямбічну і елегійну. Ямбічним поетом був Архілох, елегійним — Тіртей.

Антична лірика збагатила європейську поезію і жанрами, і ритміко-мелодійними засобами.

?

1. Як пояснити появу нових літературних жанрів? Чим це викликано?
2. Чому почав занепадати епос?
3. За яким принципом лірика ділилась на меліку і декламаційну (ямбічну і елегійну)?
4. Чому всі ці жанри все-таки можна об'єднати спільною назвою — лірика?

Тіртей

ТІРТЕЙ
(VII ст. до н.д.)

Будемо батьківщину і дітей боронити відважно,
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя

Тіртей

Відомості про життя давньогрецького поета Тіртея майже відсутні, а ті що збереглися, досить суперечливі. Зміст елегій Тіртея дає можливість припустити, що він був громадянином Спарти, навіть полководцем, а головне — прекрасним поетом, твори якого через віки дійшли до нас.

Існує легенда про надихаючу силу його патріотичних елегій. Спартанці не могли перемогти Мессенію, з якою воювали сімнадцять років, і

звернулись за допомогою до афінян. Ті прислали до них кульгавого шкільного вчителя Тіртея. Спартанці сприйняли це як глузування, але Тіртей став читати свої вірші, і вони так запалили дух воїнів, що зразу ж було здобуто перемогу.

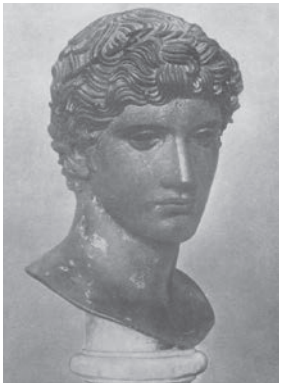

Кресилай. Голова ефеба[1]. Друга половина V ст. до н. е. Мармурова римська копія з втраченого оригіналу. Нью-Йорк. Метрополітен-музей

У цій легенді знайшла відображення непереможна віра еллінів у силу поетичного слова.

Дві важливі події спартанського суспільного життя визначили тематику елегій Тіртея: війна Спарти з Мессенією і правова реформа в державі-полісі. В його віршах звучить заклик рятувати вітчизну, бо з її добробутом пов'язані свобода і щастя усього народу. Ідея масового героїзму в ім'я батьківщини і народу свідчить про зміни у свідомості громадян: гомерівські герої бились заради особистої честі, слави і здобичі. Єдність роду чи племені (у Гомера) витісняється новою єдністю громадян держави-полісу — спільністю батьківщини.

Тіртей брав участь у політичному житті держави. Про це свідчать елегії під загальною назвою «Благозаконність». У них стверджується справедливість установлених у Спарті законів; в деяких елегіях поет торкається різних сторін політичного життя Спарти.

Слово поета було справжньою могутньою зброєю, яка ще довго після його смерті супроводжувала спартанців у боях.

?

1. Яка легенда існує про силу поетичного слова Тіртея?
2. Якою була тематика його елегій?
3. Чим відрізняється ідея героїзму у Тіртея і в Гомера?

***

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо ба́тьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,

[1] Ефеб (дав.-гр. ἔφηβος) — у Стародавній Греції юнак, який досяг повноліття (ήβη, у афінян повноліття починалося з 18-річного віку).

Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабкі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах,—
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити,—
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад Григорія Кочура

Євфроній. Вершник. Розпис внутрішньої сторони килика. Приблизно 510 р. до н.е.

Заглибимось у текст вірша

1. Яке враження справляє на вас вираз «Добре вмирати…», яким починається вірш? Як далі Тіртей розкриває, чому він поєднує ці два слова?
2. Кому протиставляє поет героя-захисника батьківщини?
3. Які переконливі і зворушливі слова знаходить поет, навчаючи юних мужності? Прочитайте виразно рядки, що містять ці слова.
4. Як розуміє поет роль молодих бійців у битві? Яка доля чекає на боягуза-дезертира?
5. Чим хвилюють вас рядки, в яких поет підносить смерть юних, що віддали своє життя за батьківщину?

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про елегію

Як і багато інших ліричних жанрів, елегія прийшла в літературу з античних часів.

Елегія (грецьк. ἐλεγεία) — **ліричний жанр, пройнятий змішаним почуттям радості і печалі або тільки смутком, роздумами.**

Антична елегія (у перекл. — «двовірш») складалася з гекзаметра і пентаметра (шестистопника і п'ятистопника):

І рядок — *гекзаметр*: Кожен ту|ди поспі|шай, ‖ де жор|стока бор|ня заки|пає,

ІІ рядок — *пентаметр*: Ратищем | довгим, ме|чем ‖ гострим вра|жай воро|гів.

(Тіртей, перекл. Г. Кочура)

Антична елегійна лірика мала суспільно-громадянський характер. У ній переважали патріотичні мотиви, теми воїнської доблесті, філософські роздуми. Заклики, поради, що звучали в ній, мали повчальний характер.

Загалом елегію вважали перехідним жанром від епосу до лірики.

Перші елегії нового часу було створено в епоху Відродження.

Прочитайте вірш афінського поета Солона. Доведіть, що це — елегія. Визначте тему та ідею вірша. Яке враження справив на вас цей вірш?

* * *

Не звинувачуйте марно богів: не вони завдали вам
Горя; картайте себе, власну нікчемність кленіть.
Ви ж над собою тиранів наставили й бережете їх,
От і ганебне ярмо нині над вами тяжить.
Кожен із вас, коли сам по собі,— то мов лис хитромудрий,
Разом усі ви — ніщо, тупоголова юрба.
Мов заворожені, ловите мову облудного мужа,
Діла ж, яке він почав, не помічає ніхто.

Переклад А. Содомори

«Сафо». Фреска (Помпеї). 55-79 рр. до н.е.

САПФО

(кінець VII ст. — початок VI ст. до н.д.)

Кажуть, дев'ять є муз[1], та мені видається, що більше:
Лесбос для нас народив музу десяту — Сапфо.

Платон[2]

Її твори, зібрані александрійськими вченими в дев'яти книгах, — очевидно за числом муз, покровительок мистецтв, — було спалено за папи Григорія VII у Візантії і Римі разом із творами деяких інших античних поетів: духовні отці середньовіччя вважали, що її пристрасна лірика шкідлива для християнської моралі. Відомі імена близько тридцяти жінок-поетес античної Еллади, але з них тільки Сапфо внесено до александрійського канону дев'яти найвидатніших античних поетів (III ст. до н.д.). Серед усіх давньогрецьких поетів тільки Сапфо порівнювали з Гомером. Один із семи грецьких мудреців, Солон (638-558рр. до н. д.), зізнавався, що йому прикро було б померти, не почувши останньої пісні Сапфо. Острів Лесбос, батьківщину поетеси, називали «краєм Сапфо».

Дослідник давньогрецької літератури А. Боннар зазначав: «Сапфо — це область дивного, повного чудес... Загадкою можна назвати і її життя, і особистість... Загадка і диво: і те, й інше найкраще підходить до її поезії...»

Чи варто дивуватися такій оцінці! Адже серцебиття видатної поетеси ми відчуваємо після сотень і сотень років, як відчували його французький

[1] Музи — в грецькій міфології: дочки Зевса і Мнемозини, богині-покровительки наук, поезії і мистецтв.

[2] Платон — давньоримський філософ (приблизно 428—348 р.р. до н.е.)

поет Поль Верлен, австрійський — Райнер Марія Рільке, які зробили Сапфо героїнею своїх віршів, французький композитор Шарль Гуно, який створив оперу «Сапфо», російський художник Іван Айвазовський — автор картини «Сапфо біля Левкадської скелі» та багато інших митців різних країн.

Острів Лесбос

Водночас про саму Сапфо відомо зовсім мало. На фресці з Помпеї зберігся легендарний портрет поетеси: на ньому зображена граціозна жінка з великими, чорними, як маслини, очима, з темними кучерями, що спадають на чоло. Жила вона в місті Мітілені на острові Лесбос, де заснувала «Дім Муз» при храмі Афродіти. Тут багаті дівчата з різних місць колоніальної й острівної Греції навчались музики й поезії. Для них Сапфо написала більшість своїх пісень-елегій, епіталам (весільних пісень), гімнів та любовних пісень, що пізніше увійшли до дев'яти її книг. Свої твори поетеса виконувала в супроводі кіфари (вид арфи).

Перше, на що звертає увагу читач у віршах Сапфо, — це «присутність» у них автора, його особистісне ставлення до життя, відтворення власного настрою, думок і переживань. Покажемо це на прикладі уривку з оди Сапфо:

Кажуть ті — піхота найкраща в світі,
Ті — кіннота, інші — військові судна,
Я ж кажу: найкраще є те на світі,
Що полюбив ти.
Впевнитись у цім дуже легко можуть
Всі, хто хоче, бо між жінок найкраща
Чарівна Єлена свого лишила
Славного мужа...

Переклад А. Содомори

Твердження особистісного характеру — *«найкраще є те на світі, Що полюбив ти»* — висловлено досить категорично, причому, воно протиставлено важливим для епосу цінностям війни: строю вершників, кораблів, пішого війська. Поетеса відразу ж заявляє про себе: «Я ж кажу ...», і далі «*Впевнитись у цім дуже легко можуть всі*», що цей вибір абсолютно правильний, тобто «найкраще є те на світі, що полюбив ти».

Поети ліричного напряму, поети-меліки, до яких належала Сапфо, використовуючи теми та образи місцевого фольклору (в наведеному вірші — міфологічний сюжет викрадення Єлени Парісом), відтворювали особисті почуття, описували власні переживання. У тексті поета-лірика важливий не тільки факт як такий, — він стає приводом для діалогу ліричного героя з іншою особою: *Кажуть ті / Я ж кажу.*

Присутність автора, його сповідь перед читачем (у Давній Греції — перед слухачем), відстоювання власного погляду на життя у діалозі з іншим, — характерні ознаки лірики:

Жереб мені
Випав такий:
Серцем палким
Любити
Ласку весни,
Розкіш, красу,
Сонця ясне
Проміння.

Переклад А. Содомори

Сучасники Сапфо і наступні покоління називали її поетесою кохання. Твори Сапфо вирізняються особливою поетичністю — щирістю почуттів, тонким відчуттям природи, художньою досконалістю, мелодійністю мови. Саме ці особливості приваблювали перекладачів. Українською мовою твори Сапфо перекладали Іван Котляревський і Іван Франко. Найбільш досконалими є наведені в підручнику переклади Андрія Содомори та Григорія Кочура.

1. Чому Сапфо називали «десятою музою»?
2. Поміркуйте, чому літературознавець А. Боннар назвав життя Сапфо «загадкою», а її вірші — «дивом».
3. У чому виявилася новизна поезії Сапфо?

***

Барвношатна владарка, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти
Серце, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало.
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто[1] повинна

[1] Пейто — богиня умовляння, переконування, супутниця й помічниця Афродіти і Гермеса.

У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш…»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад Григорія Кочура

Заглибимось у текст вірша

1. Чим приваблює вас вірш «Барвношатна владарка, Афродіто…»?
2. Якою постає перед вами лірична героїня Сапфо? Як можна назвати її звернення до богині кохання Афродіти?
3. Як поетеса передає внутрішній стан, силу почуттів своєї героїні у вірші «Барвношатна владарка, Афродіто…»?
4. Гімн Афродіті — так визначили жанр цього твору літературознавці — єдиний, повністю збережений вірш Сапфо. Як хвалебна пісня античної поезії, гімн побудований на зверненнях до божества, перераховуванні його подвигів і чудес, похвальних епітетах, метафорах, порівняннях. Античний гімн часто закінчувався молитвою або закляттям. Знайдіть і проаналізуйте ознаки античного гімну у вірші Сапфо.
5. Поміркуйте, чим було обумовлено виникнення гімну в античній ліриці.
6. Для гімну характерна емоційна насиченість, нагромадження окличних і риторичних речень, звернень, повторів. Підготуйте виразне читання вірша «Барвношатна владарка, Афродіто…» з урахуванням особливостей його виразних засобів.

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ТЕАТР

Драма народилась в Афінах наприкінці VII ст. до н.д. Виникнення її, як і епосу та лірики, пов'язане з долітературною народною творчістю. Арістотель[1] писав, що «трагедія й комедія виникли з імпровізацій[2]». Для трагедії характерні імпровізації творців *дифірамбів* — пісень, які входили до обряду на честь бога вина й виноградної лози Діоніса. Обрядові ігри у вигляді двох півхорів, що сперечаються, подекуди збереглись і донині. Проте лише в Греції, на землі Аттики, гра виявилася тією основою, на якій розвивалася європейська драма (з грецької — *«дія»*), що зберегла свою будову до нашого часу.

Афінська драма розвивалась у трьох видах: трагедія, сатирівська драма і комедія. Із величезної кількості цих творів — тільки Софокл написав 123 трагедії! — до нас дійшло 32 трагедії, 15 сатирівських драм і 11 комедій.

Усі жанри античної драми пов'язані з культом Діоніса. *Ексархонт* — заспівувач — починав дифірамб, а хор відповідав йому. Так починався діалог, з якого народжувалася трагедія, що зберегла тісний зв'язок з хо-

[1] Арістотель — давньогрецький філософ (384—322 рр. до н.д.).
[2] Імпровізація — створення віршів, музики тощо в момент виконання.

ровою дифірамбічною піснею, але відрізнялась партією акторів. На четвертий день свят з храму Діоніса виносили старовинну скульптуру цього бога й урочистою ходою прямували до театру. Там скульптуру ставили на *оркестру* — круглий чи підковоподібний майданчик з олтарем[1] у центрі, і після жертвоприношення 100 биків — *гекатомби* — два дні йшли змагання дифірамбічних хорів.

Фрагменти розпису з фігурою бога Діоніса. V ст. до н.е.

Далі відбувалися змагання (*агони*) трагедійних поетів, які готували до цього свята *тетралогію* — три сюжетно пов'язаних трагедії і сатирівську драму.

Трагедія починалася з *пароду* — урочистого входження хору на орхестру, де приносилась жертва. Тут розігрувалася драма. Після виступу хору починався діалог актора з хором. Закінчувалася трагедія *ексодом* — виходом актора з хором з орхестри. Під час ескоду виконувалися скорботні пісні — *комос*, бо трагедія часто завершувалася смертю героїв. Це пов'язувало трагедію з дифірамбом, у якому оспівувалось народження й оплакувалася смерть Діоніса.

Як і дифірамб, грецька трагедія писалася віршами. Це поєднує її і з епосом, і з лірикою, яка, апелюючи до людських сердець, виховувала в них патріотизм і громадянську відданість. Від лірики драматична поезія успадкувала гармонійну єдність слова, музики і ритму.

Назва «трагедія» походить від двох слів: «трагос» — цап і «оде» — пісня («пісня цапів»). Назва підкреслює зв'язок з обрядовим святом Діоніса, в якому брали участь одягнені в козині шкури ряджені, що виступали в ролі супутників Діоніса — сатирів. Основою майже всіх трагедій були міфи і легенди, які драматург міг змінювати згідно з поставленими завданнями.

Поступово трагедія звільнялась від легковажних і комічних пісень сатирів і ставала серйозною. Це викликало невдоволення глядачів, особливо селян, яких не влаштовувало вилучення з трагедії сатирів. На догоду глядачам драматурги створювали «сатирівську драму» — дотепну, гостру, смішну. Вона брала участь у змаганнях разом із трьома трагедіями. Найвидатніші поети-трагіки — Есхіл, Софокл і Евріпід — писали й сатирівські драми.

[1] Олтар (пізніше: алтар) — місце для принесення жертви; жертовник.

З культом Діоніса пов'язана й комедія. Слово виникло від назви веселого натовпу гуляк на сільських Діонісіях, грецькою — «комосу» (слово «комодія» пізніше перетворилося на «комедія»). Як пояснював невідомий античний автор, процесія сп'янілих селян проходила вулицями і висміювала тих, хто заподіяв їм кривду чи образив. Знаменитий грецький комедіограф Арістофан створив понад 45 комедій.

Усі жанри драми користувалися великою популярністю і любов'ю серед глядачів, де були представники різних верств суспільства, навіть раби. Керівники держави виділяли невеликі кошти на вхід до театру, який користувався в античних глядачів великою популярністю.

1. З чим пов'язане виникнення драми в Афінах?
2. Як з'явилася сатирівська драма? Чим вона відрізнялася від трагедії?
3. З якого спільного джерела виникли три види (жанри) драми? Як пов'язані вони з епосом і лірикою?
4. У чому особливості драми і її відмінність від інших родів літератури (лірики, епосу)?

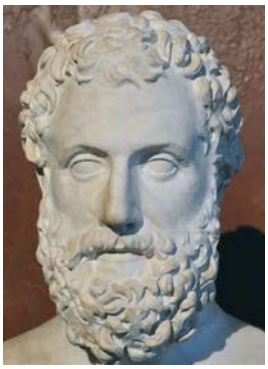

Есхіл

ЕСХІЛ
(525—456 р.р. до н.д.)

Я присвячую свої трагедії часові.

Есхіл

Він закінчив своє життя далеко від рідного краю — Афін, які він любив, захищав і за які пролив кров при Марафоні[1].

Тут, у врожайній землі хлібами багатої Гели,
Мертвий Есхіл із Афін, Евфоріона син,
Гай Марафонський про мужність його своїм листям шепоче,
Довговолосий перс рук його силу пізнав.

Переклад А. Содомори

Цю епітафію[2] склав собі Есхіл, воїн і поет, геніальний «батько трагедії» і мужній захисник Еллади, що брав участь у всіх вирішальних битвах з персами: Марафонській, при Саламіні і Платеях. Як свідчить епітафія, поет понад усе цінив свої воїнські заслуги, не згадуючи про літературні й театральні досягнення, хоч саме завдяки їм світ дізнався й про військову звитягу Есхіла.

Тринадцять разів його вінчали плющевим вінком як переможця у змаганнях трагедійних поетів, але найдорожчим для нього був той вінок, що оповив його голову після вистави «Персів» (472 р. до н.д.), у якій він прославив подвиг своїх співвітчизників, свого народу, часткою якого був сам.

[1] Марафон — давнє поселення в Аттиці (Греція).
[2] Епітафія — надмогильний напис.

Існує легенда про те, як юнаком, охороняючи виноградник, він заснув. Уві сні з'явився йому Діоніс і наказав писати трагедії. І хоч першу частину свого життя Есхіл присвятив захисту вітчизни, він встиг написати близько 90 творів — 70 трагедій і 20 сатиричних драм. Як трагедійний поет він заявив про себе у двадцятирічному віці: його трагедію було відібрано для агону[1] в 500 р. до н.д. Але змагання не відбулися: дерев'яний амфітеатр на афінській горі обвалився, не витримавши навантаження глядачів. І лише у 484 р. до н.д. Есхіл здобув першу перемогу. Як же прийшов до неї Есхіл?

Діоніс

Дорога до театру і визнання була непростою. Усе попереднє життя загартувало його. Виховання, освіта, війни — все це було лише підготовкою до того, щоб упродовж сорока років панувати на афінському театрі Діоніса. Адже в античні часи театр вимагав від автора майже неможливого: він був одночасно режисером і актором, композитором і керівником хору, постановником танців, декоратором і костюмером. Усе це щасливо поєднував у собі Есхіл.

Він належав до старовинного царського роду. Народився в передмісті Афін — Елевсині. Батько Есхіла, Евфаріон, подбав про освіту своїх синів (поет мав ще двох братів, разом з якими захищав Елладу від перської навали (490 — 469 р.р. до н.д.).

З семи років починалося для хлопчиків шкільне навчання, метою якого був різносторонній гармонійний розвиток майбутніх громадян — за принципом калокагатії. У відповідності з цим поняттям (від грецьк. «калос» — красивий і «агатос» — добрий) елліни прагнули з дитинства розвивати як фізичну красу сильного, натренованого тіла, так і високу моральність, благородство і стійкість душі. У школі оволодівали письмом, читанням і рахунком, заучували напам'ять уривки з поем Гомера, вивчали міфи, байки Езопа, високу поезію (Гесіод, Солон, Феогнід, Тіртей), покликану виховувати в майбутніх громадян Афін благородний спосіб мислення, патріотизм і високі моральні правила.

Дуже рано вчили хлопчиків музики, грі на лірі та інших музичних інструментах. Від дітей вимагали засвоєння афоризмів стародавнього мудреця Піттака та інших — своєрідних правил людського життя: «Дотримуйся міри», «Добрим бути нелегко», «Перемагай гнів», «Пізнай себе самого», «Будь господарем своїх задоволень» тощо.

З дванадцяти років починалося поглиблене вивчення цих та нових предметів у мусичній (грецьк. *муса* — муза) школі: малювання, географії, ботаніки, риторики, астрономії. Після занять учні прямували в па-

[1] Агон — змагання трагедійних поетів.

лестру[1], де тренувалися в бігу, стрибках, в метанні списа, диска, в боротьбі і верховій їзді. Так сини вільних афінян готувалися до основної своєї праці на благо вітчизни — до ратної справи. Таку школу пройшли і Есхіл, і Перікл, і Софокл, і багато інших видатних греків; цю школу проходили всі афінські громадяни. Ось чому Есхіл був не лише геніальним поетом-драматургом, але й музикантом, декоратором, режисером; як ніхто інший, удосконалив театральну справу. Засвоєне з дитинства почуття міри допомагало йому знаходити ідеальні пропорції між тим, що мовилось, і тим, що зображувалось, з допомогою театрального реквізиту; добиватись гармонії між музикою і пластикою рухів, зробити драматичну дію більш динамічною.

Есхіл увів другого актора, скоротив партію хору, ввів маски з різними виразами обличчя і котурни[2], красиві костюми і театральні машини тощо.

Те, що Феспід[3] змудрував, — хори селянські та ігри,
Все це повніше зробив і досконаліш Есхіл.
Працею тонкоручною не вразили вірші пісень його,
Та, як лісні ручаї, стрімко неслися вони.
Вигляд змінив він і сцени самої.
О, істинно був ти Кимось із напівбогів!.. —

так відгукнувся про Есхіла поет Діоскорід.

Серед творів геніального поета-драматурга, які дійшли до нас, — «Благальниці», «Перси», «Семеро проти Фів», «Прометей закутий» і трилогія «Орестея» — все, що збереглося від людського невігластва, пожеж, війн і часу.

Єдина з трагедій, «Перси», відображає події війни — поразку персів під Саламінами; всі решта створено за сюжетами міфів та подій Троянської війни. Майже всі твори Есхіла пронизані патріотизмом, милосердям до тих, хто страждає, зверненням до закону світової Справедливості. Поет стверджував, що будь-який злочин — це порушення міри, викликане гординею і зухвальством, яке обов'язково буде покарано. Тільки велике страждання може привести до розуміння і пізнання істини — до Справедливості. Це — катарсис, пізнання, очищення через страждання. Через кожну свою трагедію Есхіл проводить цю думку.

У своїх трагедіях Есхіл застерігає афінських громадян від зневаги старих неписаних законів, від братовбивчої війни, наближення якої він відчував: уже після смерті драматурга почалася війна між Афінами і Спартою (Пелопоннеська війна 431—404 рр.), яка втягнула всі поліси Еллади і призвела Афіни до занепаду. Знаючи велику виховну силу театру, Есхіл створював могутні й величні характери головних героїв — учасників грандіозних конфліктів, у яких втілював нечувані пристрасті. До скарбниці світової драматургії увійшли образи Прометея, Клітемнестри, Ореста, Кассандри,

[1] Палестра — гімнастична школа для хлопчиків 12—16 років.

[2] Котýрни (лат. cothurni від грец. κθορνοι) — високі закриті черевики; в античному театрі були компонентом костюма трагічного актора: високі підбори збільшували зріст, надавали постаті величності, ході — урочистості.

[3] Феспід (Теспід) — грецький драматург; увів першого актора, у 534 р. до н.д. вперше поставив трагедію в Афінах.

Електри. До них зверталися письменники й митці різних часів. З українських письменників — Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко та ін.

У 1996 р. німецький режисер П. Штайн поставив «Орестею». Ця постановка стала видатною подією світової культури. До неї прилучилися й кияни.

1. Що привернуло вашу увагу в біографії Есхіла? Чому в епітафії поета нічого не сказано про його літературну творчість?
2. Чим можна пояснити різнобічність діяльності Есхіла?
3. Які проблеми, що хвилювали його сучасників, піднімав драматург у своїх трагедіях?
4. Сюжети майже всіх трагедій Есхіл брав з міфів, які були добре знані кожним еллінам. Чому ж із таким нетерпінням чекали афіняни Великих Діонісій, на яких ставилися нові трагедії? Чим вони приваблювали глядачів?
5. Чому Есхіла називають найславетнішим серед афінських драматургів?

«ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ»

Епізодій 2

Прометей

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую, —
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці вприг —

Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення

Ніколя-Себастьян Адам (1705—1778). Прометей закутий. Лувр.

Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, —
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевладна Доля вирок не такий дала, —
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмілість перед Неминучістю.

Хор

А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри і всепам'ятні Еріннії,

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться? —

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову, — розголошувать —
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати, — таємниці як дотримаю,
То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

Переклад Бориса Тена

Заглибимось у текст трагедії

1. З давньогрецьких міфів відомо, що перед тим, як Зевс став верховним володарем Олімпу, у богів відбулося ряд переворотів: давнішого бога Урана (Небо) — батька шістьох могутніх титанів скинув один з його синів — Кронос, якого, в свою чергу, скинув молодший з його синів — Зевс. Зевс подолав й інших титанів. У цій боротьбі титан Прометей був на боці Зевса. Але коли Зевс вирішив знищити людський рід, Прометей виступив проти нього. Щоб врятувати людей, він викрав для них вогонь з Олімпу (з цим пов'язують початок цивілізації), навчив їх різних мистецтв і промислів («умілостей»). За це Зевс наказав прикути Прометея до скелі на самому краю землі, в пустинній Скіфії. Про це йдеться в трагедії Есхіла «Прометей закутий».

   Прочитайте запропонований уривок трагедії. Які «вмілості» і мистецтва подарував Прометей людям? Чи можна розцінювати це як подвиг? Чому?
2. Між Прометеєм і хором у трагедії відбувається діалог. Океаніди (хор) вірять в сили Прометея звільнитися від влади Зевса. Прокоментуйте відповідь Прометея хорові. Яке значення вкладає він у слова: «Безсила вмілість перед Неминучістю» (долею)?
3. Мовчання трагічного героя, коли мова йде про його вчинки чи долю, названо «трагічним мовчанням». Есхіл показує, що коли Гефест приковував Прометея до скелі, той мовчав. Не відповідає він і хору на запитання про свою долю і долю Зевса. Чому?
4. Зверніть увагу на непрямий порядок слів у назві трагедії: не «Закутий Прометей», а «Прометей закутий»? Чи має це значення для розуміння образу Прометея і трагедії в цілому?

«ЗОЛОТА ДОБА» ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У 30 р. до н.е. столітній період громадянських воєн в Римі закінчується встановленням влади Октавіана Августа (63 р. до н.е. — 14 р. н.е.) і настанням довгоочікуваного миру.

Перші два десятиліття правління Августа позначені загальним духовним піднесенням, надією на відродження давніх чеснот: благочестя, справедливості, вірності. Літературний рух став найяскравішим виявом цього духовного підйому.

Авторитет принцепса — першої людини в державі — тримався не так на сенатському декреті, як на громадській думці, і Август приділяв особливу увагу підтримці цієї громадської думки — прославлянню своїх справ і пропаганді своїх цілей. Найважливішим засобом формування громадської думки була література, тому увага до неї стала частиною політики Августа.

Провідником цієї політики був його радник Гай Цильній Меценат, ім'я якого згодом стало загальною назвою. Меценат зібрав навколо Августа кращих поетів того часу; він став не тільки їхнім покровителем, а й натхненником. Володіючи рідкісною здатністю виявляти в інших людях дарування, Меценат передбачав, в якому напрямку буде розвиватися той чи інший талант, і тактовно допомагав його становленню. Фігура Мецената є символом всієї римської культури епохи Августа, і не випадково така підтримка наук і мистецтв згодом увійшла в історію під назвою «меценатство».

Так склався невеликий гурток, який став центром літературного життя Риму. Провідними фігурами в ньому були епік Вергілій, лірик Горацій і драматург Барій; пізніше до них приєднався поет Овідій.

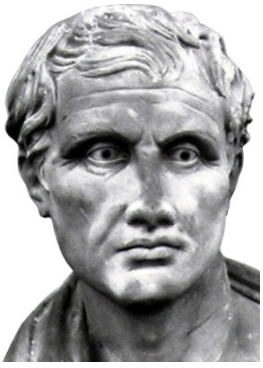

Вергілій

ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН

70-19 р.р. до н. д.

Сміливим допомагає доля.

Вергілій

Ім'я Публія Вергілія Марона стало широко відомим новій Європі в епоху Середньовіччя. Творча доля поета була щасливою: він один з небагатьох античних авторів, чиї твори дійшли до нових часів майже повністю. Якщо ранні християни непримиренно, по-варварськи ставились до античного спадку, спалюючи книги, руйнуючи бібліотеки і храми, то до творів Вергілія вони ставились поблажливо: в четвертій еклозі[1] «Буколік» поет пророкував народження чудесного хлопчика, який докорінно змінить світ на краще. Християни вважали, що Вергілій передбачив народження Ісуса Христа.

[1] Еклога — тут: вірш із поеми Вергілія «Буколіки»

Публій Вергілій Марон народився в містечку Анди поблизу Мантуї, що в північній Італії. Батько його мав невелику маєтність — ділянку землі і гончарну майстерню, де начебто розписував вази. З дитинства хлопчик вчився поважати важку селянську працю і був закоханий в природу, що в майбутньому знайде відображення в його творчості і стане ідеалом його життя. Вергілій навчався в м. Кремоні, потім в Медіоланумі (Мілані). Література захоплює майбутнього поета: гомерівська «Одіссея» в перекладі Лівія Андроніка спонукає його до вивчення грецької мови, «Іліаду» він уже читатиме мовою оригіналу.

Вісімнадцяти років Вергілій переїхав до Риму, продовжуючи освіту в модній тоді риторичній школі[1], яка готувала адвокатів і політиків: красномовство потрібне було як в одній, так і в іншій сфері діяльності. Рим був у захваті від геніальної ораторської майстерності сенатора Ціцерона. Це почуття, очевидно, поділяв і молодий Вергілій.

Як поет Вергілій формувався під впливом Гомера, давньогрецької і латинської поезії і філософії. Але як надзвичайно обдарована особистість, він, беручи за основу грецькі твори, досягав неповторності і своєрідності.

У розпал громадянської війни між республіканцями і цезаріанцями в 42—39 р.р. до н. д. молодий поет звертається до жанру пастуших пісень — ідилій, що увійшли до книги «Буколіки»[2]. Вергілій прочитав їх Азінію Полліону, історику, оратору і державному діячеві, з яким познайомився в Римі. Полліон палко схвалив «пісні пастухів» і заохотив поета працювати в цьому жанрі.

У цей час у Римі склався другий тріумвірат: союз Антонія, Лепіда і Октавіана (43 р. до н. д.). Діючи під гаслом помсти за вбивство Цезаря, тріумвіри розправлялись не тільки з республіканцями, а й з особистими ворогами. Складались проскрипції — списки підозрюваних у неприхильності до цезаріанців, гинули тисячі й тисячі громадян, серед інших і Цицерон, останній палкий прихильник республіки, ворог Антонія. Восени 42 р. до н. д. під Філіппами було завдано нищівної поразки республіканцям, очолюваним Брутом і Кассієм. Настав час винагороди солдатів тріумвірату і ветеранів Цезаря. Їм роздали землі Північної та Середньої Італії, насамперед Кремони, що перейшла на бік республіканців, а потім і сусідні землі. Відібрали маєтність і в батьків Вергілія. Повернутись на батьківщину поет так і не зміг. Ось чому «Буколіки» сповнені відголосками сумних подій.

У Римі, куди прибув Вергілій добиватись правди, його познайомили з вельможею, нащадком етруського[3] царського роду, приятелем Октавіана

---

[1] Риторична школа — навчальний заклад у давній Греції і Римі, який навчав мистецтву ритора (оратора) — красиво говорити.

[2] Буколіка — (від грецьк. bukóĺos — пастух) — жанр античної поезії, побудований на основі пісень пастухів на лоні природи. «Буколіки» — перший великий твір Вергілія, у якому поет оспівав красу рідної природи.

[3] Етруски — давні племена, що населяли в 1-ому тисячолітті до н. е. північний захід Апеннінського півострова , між річками Арно та Тибр — область, що називалася Етрурія (сучасна Тоскана), які створили розвинену цивілізацію, що передувала римській.

Августа Меценатом, шанувальником мистецтв, тонким знавець літератури. Меценат знав, що ідейною опорою Августа в його намірах приборкати Рим і повести його новим шляхом може бути тільки література. Тому й зібрав і згуртував навколо себе молодих талановитих людей, серед яких був Вергілій, а згодом і Горацій.

Меценат дарує Вергілієві віллу недалеко від власної — на Есквілінському пагорбі. Не залишився байдужим до поета й Октавіан, наділивши його землею в Сицилії і неподалік від Неаполя — на березі Неаполітанської затоки, де Вергілій жив і працював переважну більшість часу.

Але ні визнання поетичного таланту, ні пишність Риму не змінили Вергілія. В душі він був і залишився селянином. «Високий на зріст, смаглявий, з мужицьким обличчям, слабкого здоров'я», — таким, зі слів біографів, був поет, таким він постає і з настінних мозаїчних портретів, знайдених археологами.

О, коли б я між селян нині був, то з якою любов'ю
Кози та вівці б там пас і зривав соковитії грона! —

ці слова пастуха з останньої, десятої еклоги перейняті ностальгією самого поета. Його тягне на село не лише любов до природи, а й задум написати нову поему — «Георгіки» («Про хліборобство»).

Сім років напруженої праці віддав Вергілій цій поемі. Він вивчив усі твори — грецькі і римські, присвячені землеробству. Він дбав і про наукову обґрунтованість твору, і про досконалість віршів. Поема складалась із чотирьох книг: про особливості грунтів, їх обробку, підготовку насіння і т. ін.; садівництво, тваринництво і бджільництво. Головна думка об'єднує всі чотири книги: «Праця здолає все!»

«Георгіки» по праву вважаються найдосконалішим поетичним твором Вергілія; після них він зажив слави першого серед римських поетів, а з нею і нових милостей Августа.

Гучна слава окрилила талановитого поета, і він задумує твір високої, узагальнювальної тематики — поему «Енеїда». Римський народ не мав ще власного епосу, потрібно було заповнити недостойний великої нації вакуум, при цьому зв'язавши долі народу з подальшими політичними розрахунками імператора. «Енеїді» Вергілій присвячує останні десять років життя (29—19 рр. до н. д.). Він розробляє план, розрахований на дванадцять книг, описує зміст кожної книги прозою, а потім опрацьовує деталі в віршах гекзаметром.

За ходом роботи пильно слідкує Август і жде від Вергілія твору, який би уславив римський народ, героїчних предків Октавіана Августа і його як полководця і державного діяча. І головне, щоб показав історичну необхідність панування Риму над світом.

Але не тільки Август цікавився роботою поета над «Енеїдою». Усі шанувальники його таланту, друзі-поети з гуртка Мецената із захопленням зустріли звістку про нову поему. Це хвилююче почуття виразив Проперцій, учасник зібрань у Мецената:

Тихше, письменники Риму! Письменники Греції, тихше! —
Більше щось прийде на світ, ніж «Іліада» сама.

Написавши половину поеми, Вергілій подолав те, що здавалось нездоланним: зрушив з місця кам'яну брилу, якою вважався йому задум «Енеїди». І він зрозумів: «Розум здолає все». Тепер коли він натхненно рухався вперед і було видно кінець його творіння, поет задумав поїздку до Греції і Малої Азії, щоб побачити місця, якими мандрували троянці з Енеєм…

І ось роботу закінчено. Вергілій прибув у Грецію і раптово захворів. Август, який збирався з Афін в Італію, наказав перенести його на корабель. Під час плавання йому стало зовсім зле. На східному узбережжі Італії, в портовому м. Брундізії в Калабрії, куди причалив корабель, життя Вергілія обірвалось 19 вересня 19 р. до н. д. Прах його перевезли до Неаполя і поховали на пагорбі Павсіліп. На могильній плиті викарбувано епітафію, яку, як гадають, написано ним самим:

В Мантуї я народився, помер у калабрів, а прах мій
В Партенопеї[1]; співав пасовиська, ниви, вождів.

Перед від'їздом у Грецію Вергілій наказав своїм друзям спалити поему, якщо з ним щось трапиться. Над «Енеїдою» він розраховував працювати ще три роки. Імператор не дозволив виконати волю поета — спалити поему, яка звучала як величний гімн Великому Місту — Риму. «Енеїда» принесла своєму творцю безсмертя.

1. Чим зацікавила вас біографія Вергілія — одного з найвидатніших римських поетів?
2. Що, на вашу думку, стало причиною щасливої творчої долі поета?

«ЕНЕЇДА»

Сюжет поеми. «Енеїда» складається з 12 книг, об'єднаних у дві частини. У ній розповідається про пригоди троянця Енея і його поневіряння упродовж семи років після падіння Трої. Усіма подіями в поемі керують боги. Вони спрямовують шлях Енея до Італії, де він має перемогти місцеві племена, а нащадки його сина Іула (Асканія) — побудувати Рим.

Спочатку буря прибиває кораблі Енея до Карфагену — стародавньої держави у північній Африці. Викликала бурю підступна богиня Юнона (Гера), яка ненавидить троянців через Паріса, що присудив яблуко Венері (Афродіті), а не їй. Крім того, Юнона знає, що місто Карфаген, покровителькою якого вона є, буде знищене заснованою Енеєм Римською державою. Тому намагається перешкодити прибуттю троянців у Лацій (Італію).

Енея запрошує до себе цариця Карфагену Дідона. На бенкеті, влаштованому на його честь, Еней розповідає про останні дні Трої, дерев'яного коня і жерця Лаокоона[2], про мандри Егейським і Адріатичним морями і перешкоди, яких йому вдалося уникнути.

Юнона радить Венері (матері Енея) з'єднати Дідону і Енея коханням. Цілий рік Еней живе у Дідони; кохання засліпило його, і він забув про

[1] Стара назва Неаполя.

[2] Лаокоон — Аполлонів жрець у Трої. Загинув разом зі своїми двома синами, задушений зміями, що їх наслала Афіна Паллада, бо він не дозволяв втягти дерев'яного коня до Трої. Йому належить крилатий вислів: «Бійтесь данайців, навіть тих, що приносять дари».

обов'язок — заснувати в Італії нову Трою. Юпітер наказує Енею залишити Карфаген. Еней відпливає. Дідона сходить на підготовлене нею вогнище і убиває себе мечем, подарованим Енеєм.

Нарешті троянці прибувають до міста Куми, неподалік якого є вхід до підземного царства Плутона (Аїда). Разом з віщункою Сивіллою, від якої Еней дізнається, що заснування нового царства на італійській землі коштуватиме йому страшних зусиль, він спускається в підземне царство для зустрічі з тінню батька — Анхіса.

Жан-Батист Жозеф Вікар.
Вергілій читає «Енеїду» Августу. 1818 р.

Анхіс показує Енеєві картини майбутнього і його нащадків, провіщає їхні майбутні славні справи. Серед багатьох поколінь нащадків вирізняються Ромул, Цезар і Октавіан Август, з іменем якого пов'язано нову добу — «золотий вік» Римської держави.

Еней прибуває до Італії, його радісно зустрічає цар Латин і пропонує руку своєї дочки Лавінії. Підбурений Юноною Турн, рутульський цар, наречений Лавінії, збирає дружні до себе племена і виступає проти чужинців.

Бої між троянцями і рутулами тривають з перемінним успіхом. Нарешті вожді домовляються про двобій. Еней б'ється зброєю, яку для нього викував бог Вулкан (Гефест). У бою його підтримує Венера. Еней наносить Турнові смертельний удар. Тепер немає перешкод для його шлюбу з Лавінією. Так було виконано волю богів.

«ЕНЕЇДА»

Заспів (книга I, вірші 1 — 33)

Зброю співаю і мужа, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів[1], а з ними — і плем'я латинське,
І Альба-Лонгу[2] стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме розгнівана тяжко
Чи то покривджена чим, цариця богів засудила
На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня, — і гнівом таким пойнялася!
Місто старинне було — фінікійського люду оселя, —

[1] Пенати — божества, заступники дому, від яких, за стародавніми віруваннями, походив усякий добробут родини або громади

[2] Альба-Лонга — стародавнє латинське місто на південний схід від Риму.

П'єр- Нарсис Герен. «Еней розповідає Дідоні про загибель Трої» 1815 р.

Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос[1] забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів.
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійців.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли Парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів.
Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву.
Ще, притаївшися, в серці живуть її й вирок Паріса —
Прикра зневага краси божественної,— й рід ненависний,
І Ганімеда, на небо узятого, шана висока.
Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих —
Все, що зосталось від люті данайців і зброї Ахілла, —
Не підпускала до краю латинського; довго і гірко,
Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!

Переклад Миколи Зерова

Заглибимось у текст поеми

1. Читання і розуміння тексту поеми Вергілія потребує знань імен давньоримських богів у відповідності з іменами давньогрецьких богів, назв стародавніх міст і змісту античних міфів, на які спирався поет.

[1] Місто в Греції, на острові Самос.

Як і Гомер, у заспіві до поеми Вергілій звертається до Музи. Що він хоче з'ясувати? Прокоментуйте, як поет у заспіві викликає інтерес читача до свого твору.

2. Вергілій був тонким поціновувачем гомерівських поем «Іліада» і «Одіссея» і глибоким їх знавцем. В античні часи твори Гомера вважались зразками «великого епосу». Глибоко вражений поемами грецького поета, Вергілій вивчав їх з великою увагою і розумінням. Сліди цього вивчення дуже відчутні в «Енеїді».

Як уже в заспіві події, про які розповідає Вергілій, перекликаються з подіями, описаними в «Одіссеї» Гомера?

«ЕНЕЇДА»

«Пророцтво Анхіза в Аїді про майбутню славу Риму»

(Книга 6, вірші 752—853)

«Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,
Кращих нащадків твоїх італійського племені й крові,
Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть, —
Все я тобі покажу й прочитаєш ти власную долю…
Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить,
Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
Сільвій ім'я його буде, твоє пориддя останнє,
Старощів пізніх твоїх нагорода, Лавінія-мати
В лісі догляне його і на батьківське царство поставить.
І Альба-Лонгу стару він під скіпетр наш завоює.
Цей от, найближчий, це Прока, троянського племені слава;
Нумітор далі і Капій, і той, хто тебе нагадає
Іменем, честю, побожністю — Сільвій Еней, коли тільки
Доля дозволить йому царювати у місті Альбанському…
Що за юнацтво, поглянь! Скільки сили у них бойової!
Скільки вінків горожанського дуба[1] їм чола вінчає;
Ці тобі Габії чесні осадять, Номент і Фідену;
Ті Коллатінські мури складуть на гірських стромовинах,
Болу, Пометію, Кору і Фавна святе городище! —
Назви повік голосні на землях, не названих нині.
«Далі за дідом, дивися, син Марса іде до престолу,
Ромул, що Ілія-мати (славетного кров Ассарака)
В світ приведе. Подивись: двоє пер на шоломі у нього.
Так, його батько богів на діла призначає великі;
Так, під рукою у нього наш Рим величавий огорне
Міддю і владою землю, а духом сягне до Олімпу, —
Рівняву всю семигорбу єдиною взявши стіною,
Благословенний потомством героїв… Так мати Кібела
Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці,

[1] Горожанський вінок (*corona civilis*) — золота корона з вирізьбленим на ній листям дуба, що давалась на відзнаку за громадські заслуги римським громадянам.

Родом божественним горда, сто внуків собі пригорнувши,
Сотню святих небожителів, що на ефірі панують.
Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незліченний.
Все — твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я.
Що попід небо високе величчям своїм піднесеться.
От перед нами і той, що так часто тобі віщували —
Август — герой і нащадок богів, що знову появить
Вік золотий у краю Італійськім, на нивах, де вперше
Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолить
Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітніх
За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв ,
Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
Вже і тепер пам'ятаючи прикре богів віщування,
З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
Ждуть і тремтять перед ним береги семигирлого Нілу.
Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
Як переслідував лань мідноногу і ліс Еріманта
Від кабана визволяв, і Лернейську поборював Гідру,
Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
Чи ти вагаєшся й досі у подвигах мужність явити?
Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселитись?..»

...«Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
З мармуру теж, я гадаю, різьбитимуть лиця живії,
Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання, —
Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом, —
Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
Милувать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».

∞ *Заглибимось у текст поеми*

3. Із викладу сюжету поеми ви знаєте, що Еней після довгих мандрів спускається до підземного царства, де зустрічає свого батька Анхіза, який провіщає йому долю і майбутнє його нащадків — засновників Риму. Прокоментуйте уривок, у якому відтворено історію майбутнього великого Риму і його славетних представників.
4. Кого особливо виділяє Анхіз серед численних нащадків Енея? Прочитайте і прокоментуйте рядки, в яких про це розповідається.
5. Згадаймо, що «Енеїда» — героїко-політична поема, написана Вергілієм за часів правління Октавіана Августа («золотий вік» Римської імперії). Вибір Енея головним героєм поеми мав політичне значення, оскільки Август вважав себе нащадком Юліїв, вдячно зображував на своїх монетах Енея з Анхізом на плечах.

Виразно прочитайте рядки, у яких оспівано Августа. Чи можна вважати Вергілія пропагандистом державної політики Августа?

6. Вергілій уникає відстороненого тону розповіді, що переважає в поемах Гомера. Прочитайте виразно рядки, в яких Анхіз наставляє Енея у тому, як «правити світом». Виділіть сповнені пафосу слова і вирази, з якими звертається Анхіз до сина.

Для самостійної роботи

7. Підготуйте виразне читання віршів 25 — 33 заспіву, в яких розповідається про причини страждань, що випали на долю Енея, засновника Риму. Розгляньте репродукції картин європейських художників XIX ст. до поеми «Енеїда» (с.77-78). Як передано у них побут і культуру давньоримської античності?
8. На відміну від розміреної, урочистої гомерівської оповіді, манера викладу змісту поеми у Вергілія сповнена напруженого драматизму, він свідомо прагне хвилювати і вражати читача. З допомогою яких художніх прийомів зображення він цього досягає? (Зверніть увагу на епітети, порівняння, окличні речення, риторичні питання тощо).
9. Підготуйте розгорнуту відповідь на питання: чому «Енеїду» Вергілія відносять до героїко-політичних поем?

Для майбутніх філологів

10. Вергілій мріяв створити такий епос, який би художньо перевершив поеми Гомера. Він розумів, що це надто складно і любив повторювати: «Легше вкрасти у Геркулеса палицю, ніж у Гомера вірш». Ви переконалися, що численні епізоди «Енеїди» написані за гомерівськими зразками. Водночас багато що у Вергілія виглядає по-іншому.

    Прочитайте уривок «Щит Енея» (книга 8, вірші 626—731) і зверніть увагу на зміст картин, зображених на щиті.

    Прокоментуйте вислів «...на тому щиті, прозираючи роки майбутні, вирізьбив владар огню (Вулкан) італійців майбутні пригоди...». Чому на щиті Енея, засновника Риму, зображено в основному війни?

    Яку роль в створенні римської імперії відводить поет Августу? Як це розкривається в одній з картин на щиті Енея?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Герої і сюжет поеми Вергілія «Енеїда» надихали творчість європейських художників і композиторів упродовж багатьох століть.

Підготуйте проект з презентацією *«Енеїда» Вергілія у світовому живописі*. Використайте джерела:

1. Кондрашов А. Легенды и мифы Древней Греции и Рима: Энциклопедия. — М.: РИПОЛ классик, 2005. — 768 с.
2. Мифы народов мира / под ред. Токарева С. А. — М., Советская энциклопедия, 1991 г. — т.1- 671 с.
3. Словарь античности. Пер. с нем. Сост. Й. Ирмшер. — М.: Прогресс, 1989. — 704 с., илл.

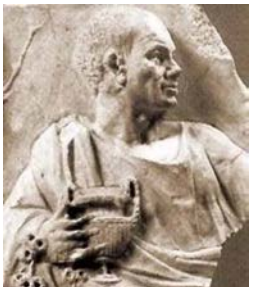

КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК
(65—8 р.р. до н. д.)

О Мельпомено[1], ти чоло моє звінчай.
Горацій

Один із трьох найвидатніших поетів Риму, Квінт Горацій Флакк, у своїх віршах — одах, еподах[2], сатирах — змалював яскраву картину складного, драматичного сучасного йому життя. Він високо цінував силу слова і талановито користувався нею. «Поезія наче картина», — стверджував Горацій. Його творчість — справжнє полотно, де поезія виграє всіма барвами.

Квінт Горацій Флакк народився на півдні Італії в м. Венузії (сучасна Веноза). Батько разом з волею отримав римське громадянство та ім'я свого колишнього господаря — Горацій. Мати померла в ранньому дитинстві хлопчика, і найближчою людиною на все життя залишався батько. Сам неосвічений, колишній раб, власник шматка землі, батько розумів, що тільки освіта може вивести хлопця в люди:

Він, хоч убогий, послав мене в Рим: хай, мов, син мій здобуде
В Римі освіту, де вчаться сенатора й вершника діти.

Вільновідпущеник разом із дев'ятирічним сином прибув до Риму, де йому пощастило влаштуватись на посаду збирача податків. Платні вистачало, щоб заплатити за навчання сина. Упродовж десяти років, завдяки батькові, Горацій навчався в Римі, отримав гарну освіту. Він вивчив грецьку та римську літератури, оволодів ораторським мистецтвом, ознайомився з філософією.

Свою освіту, як це було прийнято в знатних родинах, Горацій завершив поїздкою в Афіни. З великою насолодою майбутній поет вивчив грецьку мову і прочитав в оригіналі твори Гомера, які вразили його глибиною думки, поетичною довершеністю і силою почуття. Захоплення мовою еллінів, їх літературою було настільки сильним, що і свої перші вірші він пише грецькою.

В Афінах Горацій приєднався до Брута, який восени 44 року приїхав до Греції вербувати серед молоді прихильників для боротьби проти Антонія і Октавіана. Захоплений незвичністю своєї ролі, Горацій стає прихильником республіки і в званні військового трибуна, яке, певно, лестило синові колишнього раба, командував легіоном.

У 42 р. до н. д. під македонським м. Філіппи республіканців було розбито, Горацій врятувався втечею, про що розповів в оді до Помпея Вара:

І день Філіпп настав. Без честі і без слави
Покинув я свій щит і з бойовища втік.
Там мужність зламано, там щонайкращі лави,
Наш щонайкращий цвіт там головою ліг.

Переклад М. Зерова

[1] Мельпомена — в античній літературі: богиня трагедії.
[2] Епод — в античній літературі: двовірш, у якому другий вірш коротший від першого.

В результаті невдалої військової кар'єри у Горація відібрали батьківське майно і землі на користь ветеранів-цезаріанців. Не прийнявши амністію, він мандрував грецькими островами і містами Малої Азії, пізнав злидні.

Лише в 40 р. до н. д. він повертається до Риму і дізнається про смерть батька. Влаштувавшись на посаду переписувача фінансових документів, Горацій весь вільний час віддає творчості. Його ім'я стає відомим у літературних колах. Про молодого поета дізнаються Вергілій і Барій і вводять його в оточення Мецената (38 р.). Горацій досить швидко здобув прихильність Мецената, який умів шанувати людей не за знатність, а за шляхетність думок і почуттів. Меценату присвячує Горацій свою першу поетичну працю, книгу «Сатир», опубліковану між 35 і 33 роками. У 33 році поет отримує від Мецената винагороду у вигляді невеликого маєтку в Сабінських горах, що забезпечило йому достаток до кінця життя. Однак Горацій ніколи не зловживав прихильністю Мецената і не користувався нею на шкоду іншим людям. Щира дружба і вдячність поета ніколи не ставили його в залежність від свого могутнього покровителя.

Меценат увів Горація в коло наближених Августа. Потрапивши в оточення принцепса, поет зберігає властиву йому обачність, не намагається виділитися, в усьому виявляє урівноваженість. До програми соціальних і політичних реформ, що проводилися імператором, Горацій поставився з належною увагою, не опускаючись, однак, до рівня придворного підлесника. Він відчував не стільки внутрішню згоду з ідеологією принципату, скільки почуття вдячності за довгоочікуваний мир, відновлений Августом в Італії, яка ціле століття страждала через громадянські війни.

Як свідчить Светоній[1], Октавіан Август запропонував Горацію посаду свого особистого секретаря. Однак ця приваблива пропозиція, яка обіцяла безліч вигод, була тактовно відкинута поетом. Очевидно, він побоювався, що, прийнявши пропозицію принцепса, назавжди втратить свою незалежність, якою він дорожив понад усе.

Дружба Горація з Меценатом тривала до самої смерті останнього. Меценат помер у вересні 8 р. до н.д., а 27 листопада того ж року помирає, ненабагато переживши свого друга і покровителя, Горацій. Так виповнилося пророцтво поета, що він помре незабаром після смерті Мецената.

Як ми бачимо, життя Горація не багате на значні події; тим не менш, воно не втрачає для нас своєї привабливості. Адже жоден античний автор не розповів про себе так щиро і довірливо, як це зробив у своїх віршах Горацій, що відкрив найпотаємніші глибини своєї душі і показав різні сторони людського життя.

Твори Горація — збірка віршів «Ямби», або «Еподи», дві книги сатир («Бесіди»), чотири книги ліричних віршів, відомих під назвою «Оди», ювілейний гімн «Пісня сторіччя» і дві книги послань — були популярними не лише в античну епоху, а й у новий час, тому й збереглися у повному обсязі. Данте назвав Горація одним з п'яти найвидатніших поетів античності. А в епоху Відродження почалось справжнє захоплення його одами. Популярним він був і в VIII ст. Твори Горація перекладались і перекладаються різними мовами. В Україні ця робота почалась з XVII ст. У наш час переклад усіх відомих творів класика античної літератури зробив Андрій Содомора.

[1] Светоній — давньоримський письменник, історик, вчений-енциклопедист.

1. Якими бідами позначене життя Горація?
2. Чому він наслідував грецьких поетів?
3. Що пов'язувало республіканця Горація і сподвижника Цезаря Мецената?

«ДО МЕЛЬПОМЕНИ»

(III, 30)

Грецька муза трагедії Мельпомена. Лувр.

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливий, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,

Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний;
Я не умру цілком: єства мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець
Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід[1] в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн[2] ратайський люд судив, —
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

Переклад Миколи Зерова

Заглибимось у текст оди

1. Давньоримський поет Горацій розпочав традицію у літературі — підводити підсумки своєї творчості. Прокоментуйте, як говорить поет про своє безсмертя?
2. Який пам'ятник має на увазі поет, коли називає його *«триваліший від міді»*? Які ще образи пов'язані з поняттям пам'ятника?
3. Яку найвищу нагороду бажає для себе поет?
4. Як ритміка вірша Горація передає його головну думку?
5. У чому бачить значення своєї творчості Горацій? Прокоментуйте вислів: *«Я перший положив на італійську міру Еллади давній спів...»*.

Для самостійної роботи

6. Підготуйте виразне читання оди Горація.

Для майбутніх філологів

Порівняйте оду Горація з віршами російських поетів XIX століття Г. Державіна («Пам'ятник») і О. Пушкіна («Пам'ятник»). У чому вони близькі до оди Горація «До Мельпомени»? Як називаються такі вірші?

[1] Авфід — річка на півдні Італії.
[2] Давн — міфічний владар Апулії.

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про оду

Поетичне послання Горація «До Мельпомени» названо літературознавцями *одою*. Термін «ода» (грец. *пісня*) — поетичний жанр, історично пов'язаний з урочистою хоровою лірикою Давньої Греції, що об'єднувала релігійні гімни з піснями на честь окремих осіб.

Основоположником оди вважають давньогрецького поета Піндара (V ст. до н.е.), який складав пісні на замовлення для прославлення героїв-переможців на Олімпіадах. Така пісня мала урочистий тон і виконувалася танцюючим хором у супроводі складної музики.

Горацій відмовився від пишності піндарівських од, насамперед від музичного супроводу. Він розвинув традицію використання в одах міфологічних образів, звернень до богів, (а також до конкретних осіб), висловлювань похвали, побажань, порад тощо. Поетична мова його од містить окличні речення, риторичні запитання, поширені порівняння.

У сучасній літературі **ода — ліричний жанр, що виражає піднесені почуття, викликані важливими історичними або особистими подіями, діяльністю історичних осіб.** Оді притаманні урочистість і патетичність[1] у висловленні почуттів.

?

1. Що таке ода?
2. Назвіть характерні ознаки оди у вірші Горація «До Мельпомени».

Овідій. Художник Антон фон Вернер

ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОН
(43 р. до н.е.)

Образ правдивий мій — в пісні моїй.
Овідій

Доля наймолодшого з трьох великих римських поетів виявилася доволі зрадливою: безхмарна на початку життя, вона стала нещасною і злою наприкінці його.

Публій Овідій Назон з'явився на світ 20 березня 43 р. до н. е. на свято богині мудрості і перемоги Мінерви. Мабуть жодний з римських поетів не був так щедро наділений поетичним талантом, як Овідій. Уже в ранньому дитинстві він розмовляв мовою, яка нагадувала вірші. Коли батько, нащадок давнього вершницького роду, брався за ремінець, щоб відучити сина від захоплення віршами, — нікчемного, на його думку, зайняття, той одного разу крізь сльози прокричав віршем:

[1] Патетичний — сповнений пафосу, піднесеністю, хвилюванням.

Ні, вже не буду, батьку мій, віршів складать!

Батько мріяв, щоб сини продовжили родову традицію: готували себе до військової або політичної кар'єри. Разом зі старшим братом Луцієм Овідій навчається в кращих римських школах. Кожний римський громадянин, якщо він дорожив своїм ім'ям, мав проводити своє життя або на війні, або на форумі, де вирішувались державні справи. Овідія ж понад усе приваблювала робота над словом. Він вражав усіх своєю пам'яттю, дотепністю, глибоким знанням міфології і легкістю віршування. Не раз його виступи переривалися бурхливими оплесками товаришів.

Навчання в Афінах, подорож в Малу Азію, гомерівськими місцями, на Сицилію поглибили шкільні знання Овідія з історії і міфології, відкрили поетові нові горизонти творчості.

Ні, не зрівняти таки почуття, що в нас розповідь будить,
З радісним захватом тим, що споглядання дає, —

підсумовує поет.

Закінчивши навчання, Овідій пішов на державну службу. Перед ним відкрився шлях до сенату. Але несподівано для всіх він відмовився від посади і поринув у світ поезії, познайомився і заприятелював з багатьма поетами і став відвідувати поетичні зібрання. Він виступає з читанням своїх віршів і стає улюбленим поетом римської молоді. Схвально відгукнулись на його твори Вергілій і Горацій.

Зміни відбулися й в особистому житті Овідія: після двох невдалих шлюбів він одружується з жінкою, яка стала його Музою. Широку дзвінку славу принесли Овідію «Любовні елегії». Молодий поет створив вірші нового типу: він показав у них такі сторони життя, яких не торкались ні його попередники, ні сучасники. Звичайні почуття, картини повсякденного життя відтворено в його елегіях. Легкі, іронічні, дотепні, любовні елегії користувалися великим успіхом. З елегіями Овідія в римську поезію увійшли жарт, сміх, іронія. Він змальовує любов, як війну, ці образи тісно переплітаються, вірші звучать просто і щиро:

Кожен коханець — вояк: табори є свої і в Амура.
Аттіку, любий, повір: кожен коханець — вояк.

Поет висміює шлюбні закони Августа, кепкує над намаганням повернути староримські звичаї, суворість, мужність, давню релігію. Август цього не забуде і не простить.

Продовженням «Любовних елегій» стала блискуча за дотепністю і художньо досконала поема «Наука кохання». Вона містить поради, як завоювати й утримати кохання. Ця поема теж не прийшлася до смаку урядовій еліті: суперечила «моральним» реформам Августа. Тоді Овідій звернувся до протилежної теми — «Ліки від кохання». Ця жартівлива поема сповнена дотепу і влучних психологічних замальовок.

І ось уявіть собі: поет-віртуоз, улюбленець публіки, Овідій якось на світанку отримує наказ назавжди покинути Рим. Сталося це у 8 р. н. е. Поет був відправлений у вигнання на узбережжя Чорного моря, в місто Томи (тепер Констанца в Румунії). Позаду залишилось п'ятдесят щасливих років, попереду нещаслива старість на чужині.

Про причини вигнання Овідій пише натяками, а сучасники поета теж не залишили слідів цієї історії. У «Сумних елегіях», написаних у Томах, він стверджує, що його згубила «пісня» і якась помилка, про яку він повинен мовчати. Вчені вважають, що Овідій, можливо, був причетний до заговору проти Лівії — другої дружини Августа, лицемірної і підступної, яка знищувала прямих спадкоємців імператора, щоб передати трон своєму синові Тіберію.

Відбуваючи на заслання, Овідій у розпачі спалив рукопис «Метаморфоз», над яким на той час працював. Твір зберігся завдяки тому, що деякі його частини були у друзів поета.

У творчості шукає поет втіхи і забуття. Тут він створив 5 книг «сумних елегій», 4 книги «Послань з Понту[1]», дослідження про риб Чорного моря тощо. Поетичний талант Овідія не потьмянів у вигнанні. Заслання не знищило в ньому людину і поета. Його «Сумні елегії» почув увесь світ. У вигнанні він зустрів свій останній день, і сама смерть примножила його славу.

У м. Констанца, на території давніх Томів, стоїть пам'ятник поетові, на постаменті якого напис:

Я, що лежу тут, Назон, оспівував ніжне кохання,
Поки дочасно мене хист мій зі світу не звів.

?

1. Чим зацікавила вас біографія Овідія?
2. Чому поет став улюбленцем римської молоді? Чим його поезія була близька молодим?
3. Поміркуйте, яку роль у долі Овідія відіграла його творчість?

«МЕТАМОРФОЗИ» («Перетворення»)

Коментар до твору. Найбільший із творів Овідія (15 книг, близько 12 тис. віршів) є поєднанням 250 окремих малих поем, переважно на тему про перетворення богів і людей на тварин, рослини, каміння, ріки, сузір'я тощо. Ця тематика, що виникла ще в первісну епоху, навіяна культом рослин і тварин (тотемізмом) і давніми релігійними міфами, дала Овідієві матеріал для низки цікавих і барвистих казок.

Поема відкривається картинами хаосу, повстанням Гігантів, потопу, жахливих діянь богів і людей, виводить довгий ряд образів трагічних, дивовижних і страшних — і закінчується акордом примирення й уславлення природи, що вічно творить і змінює світ (у XV книзі наводиться промова казкового філософа Піфагора, який викладає теорію вічних змін і «переселення душ»).

Овідій. «Метаморфози». Обкладинка видання книжки 1632 р.

[1] Понт — давня назва Чорного моря.

«Метаморфози» становлять великий інтерес як збірник античної міфології і як зразок художньої майстерності Овідія, багатства його фантазії. Для них характерне поєднання фантастики з реальністю: з однієї сторони, герої їх — міфологічні істоти, з іншої — звичайні люди, часто — сучасники поета, царі і прості смертні. Манера викладу в «Метаморфозах» дуже різноманітна і має епічний, ліричний, драматичний, повчальний, риторичний та ін. характер (у залежності від змісту).

«Метаморфози» — видатний твір античної літератури, який, поряд з поемами Гомера, в усі часи був для широкої публіки головним джерелом вивчення античної міфології і захоплював своїми художніми достоїнствами. Із міфологічних сюжетів, що ввійшли до поеми, особливої популярності в європейських літературах набули картина потопу і перетворення Дафни на лаврове дерево (в I книзі), історія Фаетона (II), Нарциса і Німфи Ехо (III), Дедала і Ікара, Венери й Адоніса (X) та ін. Ці образи неодноразово були джерелом творчості не лише письменників і поетів, а й художників, скульпторів і музикантів нової Європи.

ЧОТИРИ ПОКОЛІННЯ ЛЮДСЬКІ

(уривок із поеми «Метаморфози»)

Перше поріддя було золоте; без бича і спонуки,
З власної волі воно Правоту шанувало і Чесність.
Кари і страху не знало. Погрозливе слово закону
Ще не читалось на мідній таблиці, і люд не страшився
Вирок почути судді, без суда і опіки безпечний.
Сосни з гірських верховин ще не сходили в діл на потоки,
Щоби легким кораблем незнані одвідати землі:
Жодні надмор'я чужі не манили щасливого люду.
Мури, глибокі рови не були ще для міст поясами;
Проста сурма і покручений ріг не співали до бою;
меч і шолом не служили нікому. Без зброї, без війська,
Мирні народи жили в непорушнім і любім дозвіллі.
Щедра земля самохіть, ще не знаючи пут обов'язку,
Ралом не ткнута залізним, не зранена ще бороною,
Гойний приносила дар, поживу легку і корисну.
Люди збирали тоді дику вишню й суниці по горах,
Терен з занозистих віт, шовковиці ягоди стиглі,
Та жолуді, що ронило Юпітера древо розлоге.
Вічна стояла весна, і подувом ніжним Зефіри
Пестили цвіт луговий, що пишався і ріс, самосійний.
Втім і незораний лан половів — нахилявся хлібами.
І, не лежавши в пару, наливав своє стигле колосся.
Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки,
І темнолисті дуби золотими точились медами.
З того ж часу, як, заславши Сатурна у Тартар темничний,
Владу Юпітер посів, то вже срібна пора та настала,
Гірша від золота, але цінніша від темної міді.

П'єтро да Кортона. «Золоте століття». Фреска. 1641—1646

Владар новий скоротив цілорічну Сатурнову Весну,
Літо додавши до неї, непевную осінь і зиму
І на чотири доби річний кругобіг поділивши.
Вперше тоді затремтіло повітря від суші та спеки,
І від холодних вітрів крижані позвисали бурульки.
Вперше тоді знадобились оселі; оселі знайшлися
В сховах печер, у кущах верболозу, поплетених ликом.
Вперше Цереринм[1] зерном засіяно ниву родючу
І під ярмом заревла-застогнала покірна худоба.
Третя доба — мідяна — за срібною хутко настала;
Люд войовничий, суворої вдачі, до зброї охочий,
Але ж іще не злочинний. Остання порода — залізна.
Тож як настала доба найгіршої тої породи,
Зразу ж з'явилася Кривда, минулися Чесність і Правда;
Хитрість, Брехня і Підступство посіли їх місце спустіле,
Зрада прийшла і Насильство, Жадоба на гроші і статки;
Виплив на море плавець, хоч на вітрі ще був безпорадний.
Сосни, що досі по горах шпилястих росли безтурботно,
Нині по хвилі незнаній помчали в світи кораблями.
Землю, що спільна була, як повітря, як сонячне сяйво,
Нині пройшов землемір, обніжки і межі поклавши.
Стали від неї тепер вимагати не тільки ужинків,
Але й скарбів, що від людського ока вона приховала.
В надра, в глибини підземні ідуть; від стігійської хвилі
Видобувають скарби, усякого лиха початок;

[1] Церера — давньоримська богиня врожаю.

Вийшло Залізо на світ і Золото ще шкідливіше,
Вийшла на люди Війна, що живиться ними й лютує,
В хижих кривавих руках брязкучу стискаючи зброю.
Люд животіє з грабунку, на зятя не звіриться тесть вже,
Гість на господаря також, — і братня любов потьмарилась;
Жінка грозить чоловікові, той ворогує на жінку;
Мачухи зводять дітей смертельно-блідим аконітом;
Син нетерплячий про батькову смерть дізнається в ворожки.
Никне Побожність і Віра, і діва небесна Астрея[1]
Землю, сплямовану кров'ю, — остання з богів — покидає.

Переклад Миколи Зерова

Заглибимось у текст поеми

1. У першій книзі «Метаморфоз» зображено первісне і найдавніше перетворення — перехід від хаотичного стану до оформлення світу як гармонійного космосу. Далі поет змальовує чотири покоління людей, які розмежовано золотим, срібним, мідним і залізним віками.

   Чому Овідій вирізняє чотири покоління людей, використовуючи назви різних металів?
2. «Золотий вік», «золота доба» в уявленнях багатьох стародавніх народів —первісна пора людського існування. Вперше про це в грецькій літературі ми дізнаємося від поета Гесіода (VIII—VII ст. до н.е.) з поеми «Роботи і дні».

   Яким зображено «золоте століття» у «Метаморфозах» Овідія і в однойменній картині італійського художника епохи бароко П'єтро да Кортона? Чому люди були щасливі? У чому бачить Овідій людське щастя?
3. Чому настала «срібна» пора людства? Які зміни вона принесла в життя людей? Прочитайте виразно уривок, в якому це відображено.
4. Яке помітне перетворення відбулося з людьми «мідної доби»? Якими стали люди?
5. Яку характеристику Овідій дає «залізному» поколінню людей? Чому «залізна доба» названа «добою найгіршої породи» людей?

ЖИТТЯ ПОЕТА

(Книга IV, елегія X)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життьовий перейшов я, —
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народився, а щоб добре ти рік той затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді[2].
З Діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,

[1] В римській міфології: богиня справедливості.

[2] 43 р. до н. е., коли обидва консули не дожили до кінця своїх повноважень.

День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Був то один із п'яти, збroєносній Мінерві відданих[1]
Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.
В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав,
Форума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,
Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писать, кинув я метри дзвінкі, —
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писать, вірші складались самі.
Роки тим часом минали — нечутною перше ходою,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий[2].
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років,—
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох[3] деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний[4],
Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж аонські[5] шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів[6]!
В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував.
Слухав я Макра старого читання — про «Птахів» поему
Та про отрутних гадюк, та про цілюще зело.
Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь вогненну:
Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
Басе, славнозвісний сатирою, славний гексаметром Понтік —
Спільники любі були тих товариських зібрань,
І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.

---

[1] Поет народився на другий день п'ятиденного свята Мінерви — 20 березня.
[2] Тогу дозволяється носити з 17 років як знак громадянського повноліття; широкий «рубець», або пурпурова облямівка означала, що юнаки мають виступати кандидатами на магістратські посади.
[3] Поліційна установа.
[4] Відмовився від магістратської кар'єри. Курія — сенат.
[5] Музи (Аоніди).
[6] З перелічених поетів ми знаємо тільки твори Горація, Вергілія, Проперпія, Тібулла.

Тільки на образ Вергілія знав я, і смерть передчасна
Вирвала раптом з життя приязнь, Тібулле, твою.
Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець — Проперцій,
Я в тому колі з'явився вже як четвертий співець.
Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
Хутко Талія моя[1] стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам я — суворий співець — кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займався од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене одружили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
Але недовго й вона ложе ділила моє.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало їй виряджать.
Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого б він.
Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла.
Не довелося старим гірко за мною тужить.
Та як від мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І від високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе моє прилине до вас поголоска,
І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
Знайте, кохані, тоді, що причина мойого вигнання —
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський

[1] Поет починав свою діяльність, очевидно, з драматичних творів.

Десять вже взяв нагород і заквітчався вінком, —
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикрості слуг — що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихій я негоді,
Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну піднять.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,
Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
На самотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник єси: пориваєш мене від Дунаю,
На Геліконі мені місце почесне даєш;
Ти — це не часто буває — мені за життя ще з'єднала
Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад Миколи Зерова

Заглибимось у текст елегії

1. Блиск художнього таланту Овідія, витонченість і краса його поезії не потьмяніли і в період заслання поета, коли замість яскравого життя в столиці він потрапив у найвіддаленішу частину імперії, до напівдиких варварів, яким було незнайоме не лише столичне життя, а навіть латинська мова. Головними творами поета в цей час є «Сумні елегії». «Життя поета» належить до цього циклу.

   Яким настроєм пронизані спогади поета про рідне місто, сім'ю, батьків на початку елегії?

2. Як характеризує Овідія його відмова від магістерської кар'єри в сенаті? Прочитайте виразно рядки з елегії, що розкривають відданість юного Овідія своєму покликанню поета.
3. Про які важкі випробування долі розповідає поет у своїй елегії? Що, за його визнанням, було для нього важче самого заслання?
4. Що допомагало йому долати всі біди і нещастя далеко від батьківщини? Прочитайте виразно рядки елегії, в яких поет завдячує Музі, яка надихає і зцілює його на чужині.
5. Чому Овідій впевнений у безсмерті своїх віршів? Кому він висловлює свою щиру подяку в кінці елегії?
6. Ви ознайомились з давньогрецькою елегією (Тіртей, «Добре вмирати тому...»), яка має суспільно-громадянський характер. Чим відрізняється елегія Овідія, написана шість з половиною століть по тому?

Для самостійної роботи

7. Підготуйте виразне читання одного із вивчених творів Овідія.
8. Підготуйте розгорнуті відповіді на запитання:

   Чому вірш «Життя поета» відноситься до жанру елегії? Чим він подобається вам?

   Які риси особистості поета Овідія, що жив понад 2000 років тому ви вважаєте особливо цінними і в наші дні?
9. Згадайте твір Т. Шевченка, в якому він називає свої вірші «думами», «дітьми», відправляючи їх в Україну із заслання («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...»). Порівняйте його елегією Овідія «Життя поета». У чому схожість цих віршів?

Для майбутніх філологів

Розкажіть, як трактує Овідій у «Метаморфозах» давньогрецький міф про Фаетона (книга II).

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про літературну епоху

Літературний процес безпосередньо пов'язаний з розвитком суспільства і поділяється на періоди, або літературні епохи. **Літературна епоха (доба) — фрагмент історико-літературного процесу, окреслений певними вирішальними моментами в історії літератури, які відрізняють його від попереднього і наступного.** Характерними ознаками літературної доби є: певна суспільна й культурна роль літератури, наслідування тих чи інших літературних зразків, певний тип літературної і читацької публіки тощо.

Літературна епоха має хронологічні рамки. Як правило, вони визначаються умовно, бо домінантні ознаки одного періоду зароджуються у попередньому і продовжують своє існування в наступному.

Коли розглядаються епохи людства у хронологічному порядку, починають з *античного періоду*, адже в цей час з'явилися перші держави, перші закони і мораль, а також мистецтво і література, яку ми вивчаємо й досі. Період почався приблизно в кінці VIII століття до н. е. і тривав до 456 року — дати падіння Римської імперії.

Ви ознайомилися з літературною епохою античності. Характерною ознакою літературних творів античних авторів є використання міфоло-

гічних образів і сюжетів, віршована форма. Міфологія була не лише ґрунтом, на якому зростала спочатку грецька, а потім і римська література, а й формою свідомості античного суспільства. Міфи, література, театр були невід'ємною частиною життя давніх греків і римлян. Шанувальниками таланту античних авторів були представники різних верств суспільства.

Перші закони мистецтва і літератури в Європі розроблено античними мислителями. Так, Платон обґрунтував вчення про прекрасне в літературі, про поділ літератури на епос, лірику і драму. Арістотель у трактаті «Про мистецтво поезії» заклав основи поетичної творчості.

Наступна літературна епоха — *середньовіччя* (кінець V — XVI століття) — характеризується величезним піднесенням християнства. У цей період відбулися великі хрестові походи. Поряд з ними зародилася інквізиція, яка винищувала всіх супротивників церкви. Перші прояви творчості в середні віки придушувалися церквою, тому найцінніший літературний спадок, який дістався нам з цієї епохи, — це народний епос (іспанський — «Пісня про мого Сіда», французький — «Пісня про Роланда», німецький — «Пісня про Нібелунгів»).

Епоху Відродження (XIV — XVI століття) прийнято виділяти як окрему, але чимало істориків вважають, що Відродження — це світська сторона середньовіччя. У цей період у молодих країнах Європи розвивається торгівля і книгодрукування, здійснюються великі наукові відкриття. Інквізиція поступово здає свої позиції. Повернулися деякі античні правила і мораль. Це проявлялося і в мистецтві, і в житті суспільства. Люди стали відвідувати театри, виникло таке поняття, як світський бал. У мистецтві й літературі оспівується краса людини, її розум і почуття. З'являються перші гуманісти — Петрарка, Данте, Боккаччо, Мікеланджело, Рафаель, да Вінчі.

Логічним завершенням Ренесансу стала *епоха бароко*. Можна сказати, що тяга до світських розваг і прекрасного розрослася до неймовірних масштабів. З'явився однойменний архітектурний стиль, якому властива помпезність і химерність. Подібна тенденція проявилася і в музиці, і в малюнку, і в моді, і навіть у поведінці людей. Епоха бароко тривала з XVI по XVII століття.

Друга половина XVII століття характеризується поступовим відходом від пишнот життя. У мистецтві, як і в суспільстві, стали дотримуватися чітких правил. В оформленні будівель і інтер'єру з'являються прямі кути, рівні лінії, строгість і аскетичність. Театр і музика, які були на піку свого культурного розвитку, також реформувалися. Виникли нові, строгі, стилі, які спрямовували розвиток мистецтва і літератури. Цей період в історії літератури названо *класицизмом*.

Основою для творчості європейських авторів стала *класика*, з'явилася низка закономірностей у написанні літературних творів. Вони чітко ділилися на жанри: ода, сатира, трагедія, комедія, епопея, байка. Можна сказати, що відтоді були встановлені межі творчості, якими ми користуємося і сьогодні.

?

1. Що таке літературна епоха?
2. Назвіть характерні ознаки літературної епохи античності.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Який принцип покладено в основу античної літератури і мистецтва?
2. Які найвідоміші цикли античних міфів ви знаєте? У чому їх значення для розвитку літератури і мистецтва?
3. Чому античну літературу вважають «матір'ю європейських літератур»?
4. Що таке «гомерівське питання»? Яка його історія?
5. Чому поема Гомера «Іліада» стала класичною ще за часів античності?
6. Перекажіть сюжет «Іліади». Що стало його основою? Чому поема має таку назву?
7. Яка доля славетних героїв «Іліади» — Ахілла і Гектора?
8. Який основоположний принцип античної літератури використав Гомер в поемі «Іліада»?
9. Що таке гекзаметр?
10. Назвіть давньогрецьких поетів, з творами яких ви ознайомилися.
11. Які причини виникнення давньогрецької лірики? В яких жанрах вона розвивалася?
12. Що ви знаєте про історію давньогрецького театру? Яке значення він мав для античної культури?
13. Які драматичні жанри виникли й розвивалися в Давній Греції?
14. Що таке діонісії?
15. Розкажіть про творчість найславетнішого давньогрецького драматурга — Есхіла.
16. Яке значення давньогрецького театру й античної драми для культурного розвитку людства?
17. Які хронологічні рамки «золотої доби» давньоримської літератури? З якими історичними подіями і особами вона пов'язана? Які літературні зразки наслідувала?
18. Розкажіть про творчість Вергілія. Що стало причиною його щасливої творчої долі?
19. Які завдання стояли перед Вергілієм під час написання поеми «Енеїда»? До якого жанру належить ця поема?
20. Яку традицію розпочав у літературі давньоримський поет Горацій?
21. З якими творами пов'язане ім'я давньоримського поета Овідія?
22. Чому «Метаморфози» є найвизначнішим твором Овідія?
23. Дайте коротку характеристику античності як літературної доби.

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Одна душа, єдине тіло,
але знанню — немає дна.
Скажи, о дивний,
ти людина чи океанська глибина?

РУДАКІ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК КУЛЬТУРНА І ЛІТЕРАТУРНА ДОБА

1. Назвіть хронологічні межі доби середньовіччя.
2. Яка роль християнства в становленні середньовічного суспільства?
3. Пригадайте, які досягнення цивілізації беруть початок у середніх віках.
4. Які науки досягли найбільшого розвитку в цей період?

Середньовіччя в історичному процесі до недавня трактувалося як занепад у мистецтві і літературі, — нині такий погляд є застарілим. У середні віки література і театр мали свою специфічну особливість — *анонімність*. У більшості випадків вони створювалися колективним народним геніем, як правило, талантом багатьох поколінь. Іншою характерною особливістю середньовічних літературних пам'яток є наявність так званих «мандрівних сюжетів», оскільки епічні пісні розповсюджувалися усно, і кожен народ вносив у розповіді про подвиги героїв оригінальні подробиці, по-своєму тлумачив героїчний і етичний ідеал.

Середньовічна література будь-якого народу має схоже коріння. Міфи й історичні факти, легенди і перекази про чудеса і подвиги поступово перетворюються в героїчний епос. Епос формує знання народу про історичне минуле, а епічний герой втілює ідеальне уявлення народу про себе самого. Провідним жанром середньовічної літератури були *епічні поеми*, що виникли на заключному етапі формування націй і об'єднання їх у держави, очолювані королем.

В епічних поемах середньовіччя важливу роль відіграє вірний васал свого сюзерена. Такий герой французької «Пісні про Роланда», що пожертвував власним життям заради служби королю Карлу Великому. Він на чолі невеличкого загону франків у Ронсевальському міжгір'ї відбив напад багатотисячного сарацинського війска. Помираючи на полі бою, герой прикрив тілом свої обладунки, ліг обличчям до ворога, «щоб Карл сказав своїй дружині славній, що граф Роланд помер, та переміг».

Текст пісень поділяється на окремі тиради, кожна з яких закінчується вигуком «Аой!». Це свідчить про те, що поема виконувалася жонглерами[1]. Народні співці таким виконанням надавали подіям незвичайного характеру.

На зміну героїчному епосу раннього середньовіччя в XII ст. приходить новий жанр — лицарський роман, якому відведено було довге життя в літературі — аж до наших днів. Лицарський роман уже мав автора. Інша справа, що на один і той же сюжет часто створювалось безліч романів, як наприклад, про кохання Тристана та Ізольди. Герой лицарського роману не поступається доблестю герою епічному. Ратного мистецтва йому не бракує: він один б'ється з цілим полком супостатів. Але воює він тепер не стільки за короля, скільки заради слави, щоб завоювати серце Прекрасної Дами, в ім'я якої він здійснює безліч подвигів.

[1] Жонглер — (франц. *Jongleur* — жартівник, забавник) тут: мандрівний комедіант і музикант епохи раннього середньовіччя у Франції. Жонглери виступали як розповідачі, співці, музиканти, фокусники, виконавці імпровізованих сценок.

Конфлікт роману про Тристана та Ізольду побудований на тому, що вассал стає суперником самого короля, — в героїчному епосі це було абсолютно неможливо. На відміну від епосу, герої лицарських романів неодмінно закохані, кохання рухає ними, надихаючи на поєдинок з різними лиходіями і чудовиськами.

Подвиг набуває особистісного сенсу, героїка стає засобом самоствердження.

Проте однієї хоробрості недостатньо. До героїчного ідеалу в рицарському романі додався ідеал естетичний. Як виглядав Роланд, крізь забрало було не розгледіти, а в рицарському романі герой, будь то Тристан чи Ланселот, обов'язково вродливий. Так само він завжди вихований, щедрий, стриманий у почуттях. Вишукані манери переконували у шляхетному походженні героя.

Кохання для лицаря — насолода земного життя, та, кому віддав він своє серце, — живе втілення Мадонни. Ці якості складали основу *куртуазії*. Cour — французькою «двір», але «куртуазний» не значить лише «придворний», це означає також «вишуканий», «ідеальний», «піднесений», «витончений» і включає ще безліч чеснот. Куртуазне кохання рідко бувало взаємним. Пристрасть невіддільна від страждань. Кохання в лицарській поезії — це поклоніння і завойовування.

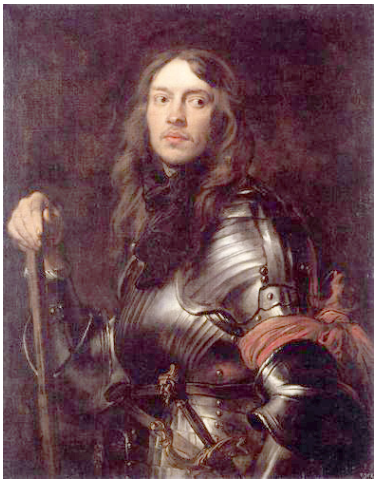

Антоніс Ван Дейк. Портрет лицаря з червоною пов'язкою. 1625—1627

Лицарі створили і свою лірику зі строго регламентованими жанрами. *Альба* оспівувала гіркоту розлуки на світанку, в *пасторалях* лицар добивався кохання гарненької пастушки, в *сирвентах* належало обговорювати політичні питання, а в *тенсонах* вести філософський диспут.

Куртуазні поети — трубадури (від провансальського trobar — «шукати, знаходити») і трувери (від французького trover — також «шукати, вигадувати») вигадували захопливі історії про безкінечні пригоди лицаря. Визнаним майстром лицарського роману був француз Кретьєн де Труа (прибл. 1135 —1183).

Лицарський роман розповсюджувався територіями майбутньої Німеччини і Франції, легко долаючи мовний бар'єр. Виникло безліч романів про пригоди лицарів круглого столу при дворі короля Артура[1]. Джерелом їх стала книга Гальфріда Монмутського «Історія королів Британії» (близько 1137 р.), що була широко популярною у Франції.

[1] Артур був дрібним правителем бриттів. Але автор історичної хроніки змальовує його могутнім правителем Британії, Бретані і ледве не всієї Західної Європи. Він — беззаперечний авторитет в політиці, його дружина Генієвра — покровителька закоханих лицарів. Ланселот, Ровен, Івейн, Парцифаль та інші відважні лицарі приїздять до замку короля Артура, де кожному за круглим столом відведено почесне місце. Двір короля Артура — осередок куртуазії, доблесті і честі.

У період розквіту рицарського роману й куртуазної лірики *осередком культури був замок*, оточений фортечною стіною й ровом. Поряд з житловими приміщеннями в замку були вежі, звідки можна було стежити за наближенням ворога. У вікнах було вставлено кольорове скло, підлога застелялася килимами. Опалювалися приміщення каміном. У замку був парадний зал, де відбувалися церемонії, збори, бенкети, поетичні турніри й судові позови. У підземеллі замку знаходилася в'язниця. З часом архітектура замку змінилася, оборонний характер споруди втратився, замок перетворився на палац.

Якщо замок був центром світського життя, то *центром духовного життя був собор.* Християнські храми споруджуються наприкінці першого тисячоліття. Вони будувалися спочатку в романському[1], згодом у готичному[2] стилях. Іноді архітектура собору набувала змішаних форм, що пов'язане зі зміною стилів, як це відбулося при будівництві Собору Паризької Богоматері, закладеного в 1163 р. і завершеного в XIV ст.

Середньовічні жонглери

З винаходом артилерійських знарядь рицарство поступово втрачало свою соціальну роль, зате посилювалося бюргерство — городяни, що об'єднувалися в ремісничі цехи й купецькі гільдії. На початок XII ст. сформувалася *бюргерська література*, опозиційна рицарському роману й куртуазній лірриці. У городян були свої жанри, крім того вони пародіювали жанри, що вже сформувалися. Міська культура певною мірою базувалася на *карнавальних традиціях*: у дні свят городяни перевдягалися і влаштовували ігрища та театралізовані вистави. Відомий російський учений М. М. Бахтін зазначав: «Великі міста середньовіччя жили карнавальним життям у цілому до трьох місяців у рокові. Вплив карнавального світовідчуття на людей був непереборним... Не лише школярі й дрібні клірики, але й високопоставлені церковники й учені богослови дозволяли собі відпочинок від побожної серйозності, і «чернечі жарти». У своїх келіях вони створювали пародійні або напівпародійні вчені трактати й інші жартівливі твори латиною».

---

[1] Рома́нський стиль (від лат. *romanus* римський) — художній стиль, що панував у Європі в X—XII ст. Вирізнявся масивністю і зовнішньою суворістю споруд, які зберігають оборонні, захисні функції (храми-фортеці, монастирі-фортеці, замки-фортеці).

[2] Го́тика (італ. *gotico*, від назви германського племені готів), готичний стиль — художній стиль, що був завершальним етапом у розвитку середньовічної культури країн Західної Європи (між серединами XII і XVI століть). Для готичного стилю характерні гострі споруди зі стрілчастими склепіннями, великою кількістю кам'яного різьблення і скульптурних прикрас.

Грандіозна вистава, що розігрувалася на міському майдані, називалася *містерія* (лат. mysterium — таїнство). Це могли бути сцени про гріхопадіння Адама й Єви або зображення хресного шляху Ісуса Христа. У серйозні драматичні вистави проникали комічні епізоди. З'явився *фарс* (франц. farce — начинка), у якому зображувалися невірні дружини, удавані сліпі, що просять милостині, пройдисвіти-адвокати, скупі старі й закохані вітрогони. Над ними беззлобно насміхалися автори фарсів, потішаючи глядачів.

Надзвичайно популярними були в міському середовищі короткі гумористичні оповідання, віршовані або прозаїчні, які у Франції називалися *фабльо*, а в Німеччині — *шванки*. У них розповідалося про брехунів і шахраїв, що лікували від усіх хвороб прахом самого хворого й учиняли всілякі інші витівки. Учили, наприклад, осла читати Біблію, насипавши між сторінками вівса. Могли назвати «точну» відстань від будинку до неба. Хто не вірив у точність цифри, той міг сам «перевірити» її вірогідність. Іноді короткі бешкетні розповіді об'єднувалися в цілі цикли. Так з'явився «Роман про Лиса», де зображувалася ворожнеча городянина Лиса з лицарем Вовком. Рудий увесь час дурив Сірого, а саме оповідання пародіювало лицарський роман.

Завершуючи огляд середньовічної європейської літератури, варто підкреслити, що вона не є «невдачею», «перервою» в історії світової літератури, а являє невід'ємний етап розвитку. Безумовно, література в епоху раннього середньовіччя пережила найскладніший застійний період, коли єдиною державою, яка зберегла античну традицію, була Візантія, в Західній же Європі загубленим виявився рівень, вже досягнутий у Стародавній Греції і Римі. Однак працею і талантом багатьох народів, які увійшли в орбіту культурного розвитку і створили основи національних культур і літератур сучасних європейських держав, кризу поступово було подолано.

1. Назвіть специфічні особливості середньовічної літератури.
2. Які літературні жанри виникли і розвивалися у цей період? Підготуйте про це презентацію.
3. Поміркуйте, чому бюргерська література пародіювала вже сформовані літературні жанри.
4. Що таке карнавальна традиція? Які літературні жанри з наведених у статті можна віднести до карнавальних?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Підготуйте проект (на вибір)

• Лицарі короля Артура

Використайте літературу:

1. Мелетинский Е. Средневековый роман. — М., 1983.
2. Невский Б. Король на все времена. Артур и рыцари Круглого Стола: От легенды к фэнтези: История короля Артура в книгах и кино // Мир фантастики, 2003. — С.39-43.

• Театр середньовіччя

Використайте літературу:

1. Андреев М.Л. Карнавал. Средневековая европейская драма: происхождение (X-XIII в.в.). — М., 1989.
2. Колязин В. От мистерии к карнавалу. — М., 2002.

КИТАЙСЬКА ЛІРИКА ЕПОХИ ТАН

Китайська поезія — одна з найдавніших на землі. З'явившись у другому тисячолітті до нашої ери, вона проіснувала, зовні мало змінюючись, аж до початку XX століття. Зрозуміло, що така поезія не може бути простою, легкою для розуміння. Вона вимагає підготовленого читача. І такий читач упродовж більш ніж трьох тисячоліть у китайської поезії був. Класична китайська освіта передбачала знання традиційної культури, причому найголовніші тексти вимагалося заучувати напам'ять. Уміння складати вірші входило до програми державних випробувань на отримання чиновницької посади. Таким чином, поет в середньовічному Китаї звертався до читача, який легко орієнтувався не лише в тонкощах віршування, а й у натяках, цитатах, алегоріях, якими насичена традиційна поезія. З відміною на початку XX століття класичної освіти такий читач зник і в самому Китаї.

Чи варто говорити, наскільки складним є розуміння китайської поезії для тих, хто належить зовсім до іншої культури? Тому перед тим, як читати китайську лірику, необхідно дізнатися про особливості поетичної традиції в цій країні.

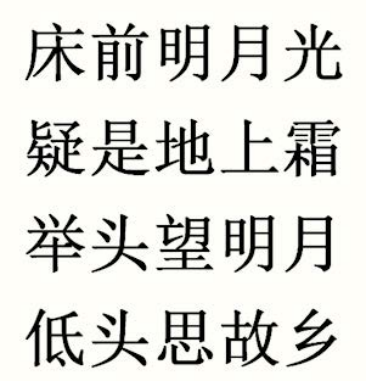
床前明月光
疑是地上霜
举头望明月
低头思故乡

Вірш Лі Бо «Думки тихої ночі»

Старовинна мова, якою створювалася середньовічна поезія — веньянь («слово культури»), своєрідна латина всього Далекого Сходу — прийшла з Китаю в Японію, Корею і В'єтнам, де століттями співіснувала з національними мовами як мова високої культури. У цій мові слово, як правило, має один склад і записане одним ієрогліфом; воно не має ні префіксів, ні закінчень і може стояти в реченні на будь-якому місці, набуваючи того чи іншого значення залежно від контексту. Якщо в прозовій мові звичайний порядок «підмет — присудок», то в мові віршованій починати рядок може і присудок. Внаслідок такої граматичної свободи окремий рядок і вірш в цілому понині залишаються предметом різноманітних тлумачень.

Китайська легенда приписує винахід ієрогліфів вченому міністру Жовтого імператора1. Кажуть, мудрець придумав їх, дивлячись на сліди звірів і відбитки пташиних лапок. Ідеальний китайський вірш зовні має виглядати просто і невибагливо, «прісно» (дань), але приховувати в собі

[1] Жовтий імператор (Хуан-ді) — легендарний правитель Китаю і міфічний персонаж. Вважається першопредком китайців.

«невичерпну глибину думки» (лі хень шень). Досягненню бажаної глибини сприяють широко використовувані цитати з класичних пам'яток, географічні назви, відсилання до деталей біографії, назви віршів типу «Другий вірш такого-то», «На рими такого-то», «Проводжаю друга», «Співаю про почуття», «Палацові скарги» тощо.

У період існування династії Тан (VIII — IX ст.) творили близько двох тисяч поетів. Найвизначніші серед них Лі Бо (701—762) і Ду Фу (712 —770).

Лі Бо

Ду Фу

ЛІ БО
(701-762) і

ДУ ФУ
(712-770)

Восени 744 року зустрілися двоє чоловіків, які зажили слави найвидатніших поетів Китаю. Один з них, високого зросту й міцної статури, обличчям скоріше схожий на тюрка, ніж на китайця, носив за поясом меч, заколював простою шпилькою сиві пасма, голосно сміявся, немов наслідуючи звук весняного грому, і пересувався безшумною ходою мисливця. Інший, худий і сором'язливий, з обличчям стомленим від постійного читання й кабінетних занять, нагадував своїм простим полотняним одягом бідного вченого. Ім'я першого чоловіка —Лі Бо, ім'я другого — Ду Фу.

Невідомо, де саме відбулася їхня зустріч — у місті Лояні, східній столиці Танської імперії (крім східної столиці була ще й західна — місто Чаньань), чи в містечках Ченьлю або Сунчене, загублених на південному сході країни, але ця зустріч, без сумніву, вплинула на всю історію китайської літератури.

Дружба Лі Бо і Ду Фу стала прикладом для багатьох поколінь китайських поетів, дала змогу зіставляти не лише їхню творчість, а й їхні життя. Разом вони подорожували, збирали цілющі трави, піднімалися на давні вежі й пагоди, щоб з висоти помилуватися далечінню, яка розстелялася навколо, говорили про літературу, читали один одному вірші. Але їх пов'язувала не лише взаємна дружба, близькість характерів і устремлінь: сама епоха ніби розподілила між ними ролі в тій драмі, яка потрясла дощенту Китай восьмого століття. Захоплені бурхливими подіями тих років, Лі Бо і Ду Фу пережили розквіт і занепад могутньої Танської держави.

Восьме століття почалося в Китаї блискучим царюванням Сюаньцзуна (з 712 по 756 рік). Мудрому й енергійному правителеві вдалося значно зміцнити кордони величезної держави (Китай займав територію від Монголії на півночі до Індокитаю на півдні), підкорити войовничих

сусідів-кочівників, припинити міжусобиці всередині країни. Низка розумних господарських перетворень, розпочатих імператором, сприяла розквіту економіки і культури. Міські ремісники створювали чудові вироби з металів, дерева й дорогоцінних каменів; у печах обпалювалася глина, і виготовлялася прекрасна кераміка, що за якістю наближалася до порцеляни. Художники розписували стіни величних печерних храмів, прикрашали розписами палаци й багаті садиби. Архітектори й садівники розбивали розкішні сади й квітники. Указом імператора при дворі було засновано дві академії —Ліс Пензлів і Збори Мудрих; тисячами нових книг поповнилася імператорська бібліотека. Відкрилася школа, яка готувала акторів, — Грушевий Сад. На ринкових майданах виступали фокусники, танцюристи й музиканти.

Настало золоте століття китайської поезії. Вірші писали всі: і генерали, і відставні чиновники, і бідні вчені, що не мали грошей на чашку рису. Вірші дарували друзям, родичам, покровителям; вірші замість листів посилали поштою; у складанні віршів змагалися на бенкетах. У «Повне зібрання танських віршів» увійшли твори 2300 поетів — такий був загальний рівень культури.

Але в 755 році воєначальник Ань Лушань, маленький товстун, який забавляв своїми блазнівськими витівками імператора і його дружину, підняв війська проти центрального уряду. Його солдати перетворили країну в безодню хаосу. Заколотники грабували, страчували й убивали. Юрби біженців потягнулися з півночі на південь; селянські поля заростали бур'яном; почався голод. Ці драматичні події безпосередньо торкнулися Лі Бо і ще більшою мірою — Ду Фу. Після падіння столиці Чаньань, захопленої заколотниками, і втечі імператорського двору Ду Фу, переодягнений в селянина, вирушив на північний захід країни, у Линьу, де було оголошено про створення нового уряду на чолі з імператором Суцзуном. Однак в дорозі Ду Фу схопили заколотники. Кілька місяців він провів у захопленій ворогами Чаньані, нічого не знаючи про дружину й дітей. Згодом Ду Фу втік з полону й довго поневірявся країною. Усюди він бачив розорені поля й села, голодних і знедолених людей. Цей час став переломним для всієї творчості поета: якщо раніше Ду Фу був проникливим і тонким ліриком, співаком своїх самотніх дум, виразником потаємних рухів душі, то тепер він ніби відчув, що його голосом говорить народ, говорить історія, говорить доля, тому голос поета зазвучав з новою — несподіваною — силою. Саме повстання Ань Лушаня зробило Ду Фу великим поетом — або навіть навеличнішим, за визнанням більшості китайських критиків.

Лі Бо не лише став свідком заколоту, а й спостерігав зародження тих подій, які спричинили занепад блискучої ери Сюаньцзуна: він був придворним поетом. Дружина імператора, красуня Ян сама розтирала поетові туш, коли до нього приходило натхнення, а Сюаньцзун власноручно помішував ложечкою гарячий чай, щоб Лі Бо міг утамувати спрагу. Таке шанування почасти лестило самолюбству поета, та водночас він був розчарований тим, що Сюаньцзун перестав опікуватися державними справами і втрачав колишню репутацію мудрого й освіченого правителя.

Інтриги й заздрість павутиною обплутали двір. Не дивно, що незабаром Лі Бо було обмовлено і вигнано з палацу.

Лі Бо і Ду Фу не вдалося більше зустрітися: залишок років вони провели в мандрах, і шляхи їхні більше жодного разу не зійшлись. Лі Бо помер в 762 році, не доживши всього одного року до закінчення заколоту Ань Лушаня. Його смерть оповита легендами так само, як і його життя: розповідають, що шістдесятирічний поет потонув, намагаючись піймати відбиття місяця в річці. Ду Фу помер в 770 році бідним, хворим, самотнім, але не втративши сили духу.

Закінчилося бурхливе, блискуче, повне протиріч восьме століття китайської історії. З'явилися нові поети, але слава Лі Бо і Ду Фу не потьмяніла, їхні вірші продовжували звучати, а їхні імена все частіше промовлялися разом.

Що ж таке «Лі й Ду», як скорочено говорять китайці, і чому це поєднання стало одним із найусталеніших символів китайської культури?

У Китаї здавна існувало уявлення про дві основи світу, що змінюють одна одну в ході його розвитку, — темну, нічну, таємничу основу Інь і світлу, денну, сонячну основу Ян. Якщо перенести значення цих понять на Лі Бо і Ду Фу, то у віршах першого можна побачити неясне нічне мерехтіння (Інь), а в рядках іншого — яскраве сонячне світло (Ян). За світоглядом Лі Бо — прихильник даосизму, вчення, заснованого на культі природності. Даоси вважали, що людина — це насамперед істота природна, тому вона не повинна порушувати законів («Дао» — «шлях усього сущого»), якому підкоряється навколишній світ квітів, дерев, трав і каменів. Лі Бо, звичайно ж, добре знав ці секрети, адже він з юності подовгу жив у гірських монастирях, навчаючись у монахів-наставників. За словами поета, йому вдавалося досягти стану такої єдності із природою, що навіть птахи й звірі переставали його боятися. Лі Бо займався вивченням властивостей цілющих трав і осягав даоське мистецтво «продовження життя»: певну дієту, дихальні вправи тощо.

Хоча під впливом старшого друга Ду Фу й захоплювався даосизмом, він до кінця днів залишився переважно конфуціанцем. Для прихильників навчання Конфуція, філософа VI — V ст. до н. е., людина — насамперед істота суспільна, тому конфуціанці давали настанови, як жити в суспільстві, родині, державі, як розумно й гармонійно влаштувати своє життя. Одне з найголовніших понять у конфуціанстві — «любов до людини» (китайською «жень»), Конфуцій виразив її значення майже тими ж словами, що й філософи Давньої Греції: не роби іншим того, чого не бажаєш для себе. Китайський філософ вірив, що в людині переважає добро, був упевнений, що порушення рівноваги між добром і злом здатне викликати посуху, повені й інші природні нещастя. Саме доброта й любов стали основою конфуціанських переконань Ду Фу, який присвятив їм і своє життя, і свою поезію.

Китайське слово «вірші» («ши») походить від назви однієї з найдавніших поетичних пам'яток — «Книги пісень» («Ши цзин»), і, таким чином, воно ніби освячене авторитетом багатовікової традиції. Поряд з «віршами старої форми» танські поети активно освоювали «сучасну фор-

му вірша», яка вимагала дотримання строгих правил римування, паралелізму (середні рядки вірша ніби дзеркально відображали один одного), чергування тонів (в китайській мові кожен ієрогліф вимовляється певним тоном — рівним, падаючим або висхідним, і теоретики «сучасної форми» закликали поетів підбирати слова з таким розрахунком, щоб у рядку виникав закінчений музичний малюнок і вірші немов би співалися на задану мелодію).

Обидва поети майстерно володіли «сучасною формою вірша»,— їхні відточені чотиривірші й восьмивірші своєю завершеністю й строгою впорядкованістю всіх елементів не поступаються знаменитому італійському сонету.

В імператорських палацах середньовічного Китаю були секретні комори, у яких зберігалися давні скарби, рідкісні й незвичайні речі. Поезію Лі Бо і Ду Фу теж можна порівняти з такою скарбницею, але не секретною, а відкритою для всіх. Були часи, коли Лі Бо і Ду Фу читали тільки на батьківщині, а тепер завдяки численним перекладам їхні вірші відомі в усьому світі. Лі Бо і Ду Фу порівнюють із Шекспіром, Петраркою, Тютчевим, Тичиною. Їхню поезію вважають надбанням світової культури.

?

1. Чим зацікавила вас розповідь про своєрідність китайської поезії? Які особливості віршів, написаних ієрогліфами?
2. Чим були незвичайні життя і творчість двох китайських поетів — Лі Бо і Ду Фу?

Лі Бо

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових сходах
біліє холодна роса.

Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.

Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний,—

На тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

ОСІННІ ПОЧУТТЯ

Скільки днів ми в розлуці,
а серцю немає розради.

Рис давно уже встиг
прорости біля наших воріт.

У кущах не змовкають —
від холоду плачуть цикади,

Китайський живопис. Го Сі. Дерева і рівна далечінь. Деталь. XI ст. Нью-Йорк, музей Метрополітен

І все нижче схиляється
в хмарах густих небовид.

Світлячкам їх ліхтарики
біла роса погасила,

Біла паморозь вкрила
холодну осінню траву.

Рукавом прикриваюся —
стримати сльози несила,

Тільки спомином щастя
й чеканням на тебе живу.

Поезії в перекладі
Л. С. Первомайського

Ду Фу

ПРИ МІСЯЦІ ЗГАДУЮ БРАТА

Тривожно гримлять барабани — вже люди не ходять;
Це осінь, і чується втомлена пісня гусей…

А ніч розсипає дзвінкої роси білі води;
А в ріднім краю місяць світло ясніше несе.

І брат мій далеко, розлучені ми — чи навіки?
Ніхто не пита, чи помер я давно, чи живу;

Я довго не маю листів, а послав їх без ліку,—
Пожежі війни все палають вві сні й наяву…

Переклад Я. Шекери

ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДИКІ ГУСІ

Я приїхав на схід — від домівки це тисячі лі.
Як уляжеться бунт, повернуся якої весни?

Споглядаю над містом гусей — серце рветься з німої журби,
Бо на північ летять, на вітчизну вертають вони!

Переклад Я. Шекери

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?

А що, якби серпи, мотики й рала
Повикувати нам з блискучих лат,
Аби вони покірно оборали
Скрізь запустілі всі поля улад?

Гіркі ридання вже не поливали б
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад Я. Шекери

Заглибимось у текст віршів

1. Класична китайська лірика дуже своєрідна. Це помітно вже під час першого читання віршів. Ми відчуваємо їх особливий ритм, тому що кожна строфа містить цезуру (паузу, що розділяє слова у вірші). Наприклад, у вірші Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку» цезура стоїть у кінці першого рядка кожної строфи:

На яшмових сходах //
біліє холодна роса.

Прочитайте виразно цей вірш, дотримуючись правильного ритму.

2. Дворядкова строфа у класичному китайському вірші містить однакову кількість слів — 4, 5 або 7. Від кількості слів залежить і місце цезури: у 4-слівних і 5-слівних строфах вона стоїть після другого слова, у 7-слівній — після четвертого. Проте слід пам'ятати, що китайське письмо — ієрогліфічне; при перекладах кількість слів не завжди співпадає з кількістю ієрогліфів.

Прочитайте виразно вірш Лі Бо «Осінні почуття», передаючи правильний ритм цього вірша.

3. Розгляньте репродукцію з картини китайського художника XI ст. Го Сі. Як вона перекликається з «поезією печалі» Лі Бо «Осінні почуття»?

4. Переклади китайських віршів часто мають більшу кількість слів у рядку, ніж є ієрогліфів в оригіналі, проте правильність відтворення цезур (пауз) перекладачами дотримується з допомогою розділових знаків:

Тривожно гримлять барабани // вже люди не ходять //
Це осінь // і чується втомлена пісня гусей…

Прочитайте виразно вірш Ду Фу «При місяці згадую брата».

5. Чи помітили ви, що є темою китайської лірики? Це — певна мить людського життя, спогад, що зворушує душу, споглядання краси рідної природи і думки, що виникають при цьому. Усе це викликає певний настрій, найчастіше — настрій світлого суму, печалі. У китайській поезії існує ціла традиція печалей — печаль про швидкоплинність життя, про старість, про розлуку з коханою (другом, братом) тощо.

З чим пов'язана печаль у вірші Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку»?

6. Як показано сум ліричного героя в поезії Ду Фу «При місяці згадую брата»? Які образи природи допомагають нам зрозуміти цей сум?

7. Природа і людина в китайській поезії злилися воєдино. Давні китайські поети ніколи не оспівували неспокійне місто, в їхніх віршах відтворено близькість людини до благодатної рідної землі, з її квітами і плодами, деревами і птахами. Уявіть, як гірко було бачити натхненному поетові Ду Фу розорення китайських земель під час нескінченної громадянської війни, свідком якої він був.

Яку думку висловлює поет у «Пісні про хліб і шовк»? Як перекликається вона з біблійною метафорою про необхідність «перекувати мечі на рала»?

8. Характерними особливостями китайської поезії є її відкритість і щирість: ліричний герой ділиться з нами своїми думками, почуттями, переживаннями. Майже кожен вірш є своєрідним щоденниковим записом з приводу пережитої життєвої події.

З якого приводу сумує поет у вірші «Осінні почуття»? Як передано його переживання?

9. Які громадянські почуття відтворено у вірші Ду Фу «Повертаються дикі гуси»?
10. Ви вже знаєте, що строфа в китайському вірші складається з двох рядків. Разом із цезурою така будова вірша сприяє розміреності і музичності його звучання. (У класичній китайський поезії є навіть особливий жанр — «ци»: спочатку створюється певна мелодія, а потім — вірш).

Прочитайте виразно вірш Лі Бо чи Ду Фу, який вам найбільше сподобався, і який, на вашу думку, є найбільш музичним.

Для самостійної роботи

10. Розкажіть про художні особливості китайської поезії, використавши попередні матеріали.
11. Підготуйте виразне читання одного-двох вивчених віршів (на вибір).
12. Підготуйте розгорнуту відповідь на запитання: чому творчість китайців Лі Бо і Ду Фу вважається вершиною світової лірики?

Для майбутніх філологів

Відберіть інші вірші з творчості Лі Бо і Ду Фу, які вам подобаються, і прочитайте їх у класі.

ЗОЛОТА ДОБА ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ

Серед сучасних освічених людей навряд чи знайдуться такі, яким були б незнайомі імена поетів Фірдоусі, Сааді, Омара Хайяма, Нізамі, Гафіза. Їхньою творчістю й досі захоплюються люди в різних куточках світу, відзначаючи самобутню східну мудрість, любов до батьківщини і рідної мови, співчуття до простих трудівників.

Історія виникнення класичної поезії Близького Сходу починається в давні часи — в період вторгнення військ Арабського халіфату в VII столітті в Іран, а пізніше і в Середню Азію. Культурі цих народів було завдано нищівного удару. Вогнем і мечем запроваджувались іслам й арабська мова. Для іранської словесності настали «століття мовчання». Та все ж іранська література не зникла повністю, вона продовжувала розвиватися арабською мовою.

У X столітті на території Східного Ірану й Середньої Азії, на колишніх східних околицях Багдадського халіфату утворилася міцна держава Саманідів і сформувався таджицький народ. Від того часу починається відродження культури східно-іранських племен (предків таджиків), з'являються літературні твори рідною мовою — фарсі (стара форма сучасних персидської і таджицької мов).

Мовою фарсі в Хорасані (Східний Іран) і Мавераннахрі (Середньоазіатське Міжріччя) було створено чудову поезію, що має коріння в народній ліриці. У ті часи творили такі великі поети, як життєрадісний Рудакі, котрий оспівав велич душі й піднесені почуття, і Фірдоусі, який створив епопею про іранських царів і богатирів «Шахнаме». Під час її написання Фірдоусі довелося пережити і голод, і холод, і переслідування місцевих правителів, але він працював над поемою не покладаючи рук упродовж 35 років. Книжку було закінчено й присвячено новому правителеві, який змінив Саманідів, — султанові Махмуду Ганзеві (999—1030), проте, навіяна високими ідеалами й співчуттям до простого люду, вона не припала до душі грізному завойовникові.

Глибокі філософські роздуми, життєрадісне вільнодумство вирізняють творчість Омара Хайяма. Великий поет був водночас і великим ученим — астрономом, математиком, творцем найточнішого календаря, відкрив біном, що багато століть потому був знову відкритий Ньютоном. Але світової слави Омар Хайям зажив завдяки своїм віршованим мініатюрам — ліричним чотиривіршам рубаї.

Мовою фарсі в кінці XII століття створював свої чудові поеми й ліричні твори геніальний азербайджанський поет Нізамі. (Фарсі в ті часи була літературною мовою не лише таджиків і персів, але й багатьох інших народів Сходу.) Творчість Нізамі відобразила найкращі, передові сподівання народу й мала великий вплив на наступні покоління поетів Близького і Середнього Сходу.

У XII столітті, майже одночасно з Нізамі, зовсім недалеко від його рідної Гянджі, в сонячній Грузії творив найбільший поет того часу Шота Руставелі — автор знаменитої поеми «Витязь у тигровій шкурі». Руставелі змалював земну людину в усій величі її духу, з притаманними їй пристрастями й прагненням прекрасного.

До виняткових явищ в історії культури Середньої Азії належить також творчість Алішера Навої — основоположника узбецької літератури. Він залишив нащадкам чудовий спадок двома мовами — фарсі та староузбецькою, найважливіша його частина — шість великих поем.

Завершальним періодом класичної поезії мовою фарсі були XIII—XV століття, що дали людству неперевершених ліриків Сааді і Гафіза, а також Джамі, який у своїй «Книзі мудрості Іскандера» відтворив віковічну мрію людей про царство свободи й рівності на землі.

Незважаючи на самобутність світосприйняття, розмаїття творчого доробку, всі великі поети Сходу стверджували спільні, головні для всіх часів і народів цінності: любов до батьківщини, людську гідність, свободу особистості.

?

1. Які значні історичні події відбувалися в період середньовіччя на Близькому Сході і в Середній Азії? Як вони вплинули на розвиток літератури цих народів?
2. У який час з'являються літературні твори мовою фарсі?
3. Імена яких поетів вам уже знайомі? Про кого з них ви почули вперше?
4. Які відомості про поетів і поезію середньовічного Сходу, що містяться в статті, були для вас особливо цікавими?

ОМАР ХАЙЯМ
(близько 1048—1122)

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

Омар Хайям

Особистість Омара Хайяма оповита легендами, історія його життя й досі багато в чому залишається таємничою і загадковою.

Хайям відомий як автор глибоких філософських трактатів; він займався фізикою й історією, політикою і музикою. Сучасники захоплювалися його математичними обдаруваннями. Винайдений ним понад вісімсот років тому астрономічний календар був точнішим за той, яким ми користуємося зараз. Але — дивно! — більшість сучасних людей не знають про його наукову діяльність і численні праці, яким він присвятив усе своє життя. У свідомості людей Омар Хайям — передусім геніальний поет. Збірки його віршів видано багатьма мовами світу. А ім'я Хайяма знають у всіх країнах і на всіх континентах. Європейський читач дізнався про цього поета в 1859 році, коли в Англії з'явилася книжка «Рубайят Омара Хайяма» у вільному перекладі Едуарда Фіцджеральда (1809— 1883). Збірка викликала такий інтерес, що вже через декілька місяців стала бібліографічною рідкістю.

Основний жанр поетичної творчості Хайяма — окремий, закінчений за змістом і формою чотиривірш — рубаї.

Чим же рубаї Хайяма приваблюють сучасного читача? Стислістю? Простотою? А може, стислим, концентрованим переданням філософської думки? Кожен читач сам відповідає на ці запитання, стежачи за думкою поета, насолоджуючись чарівністю його чотиривіршів, їхніми образністю й музичною ритмічністю.

Цікаво, що в Європі Хайям-поет і Хайям-математик тривалий час вважалися двома різними людьми. Очевидно, плутанина виникла через те, що за часів Хайяма вчені писали свої праці арабською мовою. Рубаї ж не призначалися для широкого загалу, вони писалися у хвилини роздумів і, звісно ж, виливалися на папір рідною мовою. Потім вірші розходилися серед близьких і друзів поета, котрі також розмовляли перською. Тому в книжках, написаних арабською (мовою вчених), про Хайяма йдеться винятково як про математика. Перські ж джерела згадують про нього як про поета.

Омар Хайям народився 18 травня 1048 року в Нішапурі, одному з культурних центрів Сходу. (Дату його народження встановлено порівняно недавно — за гороскопом, складеним, як припускають, самим Хайямом.) До Нішапура з усіх кінців Персії й арабського світу приїздили

молоді й немолоді люди, котрі прагнули знань. Недаремно тут вельми розповсюдженим було прислів'я: «Алмазу потрібна шліфовка, а людині — освіта». Знатні і не лише знатні люди намагалися здобути й примножувати власні бібліотеки. У Нішапурі Омар Хайям навчався у відомого вченого і богослова Насира ад-Діна Шейха Мухаммада Мансура, який любив повторювати слова Піфагора: «Добре, коли благополуччя людини побудовано на законах розуму». У ці роки найкращими друзями юного Хайяма були книжки. Він пройшов нелегкий шлях навчання, втім, як і багато інших учених середньовічного мусульманського Сходу.

На життя і творчість Омара Хайяма неабиякий вплив мало вчення великого східного мислителя Ібн Сіни (Авіценни), який написав понад чотириста праць арабською і двадцять — мовою фарсі. Роботами свого знаменитого попередника, очевидно, користувався Омар Хайям у власній лікувальній практиці. Адже сан «учений» на той час включав поняття табіб — «лікар». До ґрунтовної праці Ібн Сіни «Книга зцілення» Хайям звертався все своє життя. Є свідчення, що останньою книжкою, яку він тримав у руках перед смертю, була саме «Книга зцілення», відкрита на розділі про одиничне й множинне.

Омар Хайям жив і навчався в різних містах Хорасану і Мавераннарху — Самарканді, Бухарі, Ісфахані та ін. Майже вісім років він провів у напруженому творчому пошуку нових знань. Саме тоді з'являються його видатні праці з математики. Приблизно в 25 років він створює третій і найвідоміший свій алгебраїчний трактат, який прославив його як ученого. На жаль, у Європі надто пізно дізналися про роботи Омара Хайяма. З цього приводу професор А. Юркевич писав: «Можна лише жалкувати, що книжка Хайяма була невідомою для європейської математики XV—XVI століть. Наскільки б раніше поставлене було би питання про числове розв'язання кубічного рівняння, наскільки би полегшилася робота нової вищої алгебри!»

У 1074 році молодого вченого і поета запросив до Ісфахана сельджуцький султан Малик-шах і запропонував йому очолити обсерваторію. Тут Хайям проводить досліди, створює новий астрономічний календар і одну за одною пише математичні праці, які стали найважливішою ланкою наукових досліджень, що завершилися створенням у XIX столітті неевклідової геометрії.

Упродовж багатьох років Омар Хайям постійно повертався до питання про сенс людського життя. Його рубаї закликають цінувати швидкоплинне життя, відповідати за кожен свій вчинок:

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

Омар Хайям відшліфовував форму чотиривірша як дорогоцінний камінь, визначаючи внутрішні закони рубаї. Кожен чотиривірш поета — це маленька поема. Його рубаї філософські за змістом, їм притаманні алегоричність та символічність мови.

Ті, що мандруючи, собі набили п'яти,
Два світи прагнучи в одному відшукати, —
Не знаю, чи про те, який він є насправді,
Вдалось хоч крихітку нового їм узнати?

Головним у житті кожної людини, стверджував Омар Хайям, є прагнення пізнати істину. Він писав: «Я не знаю» — це символ руху до Істини, до Реальності, до самого себе... Мудрий, хто має знання і щиро каже: «Я не знаю», тому що усвідомлює, що шлях — нескінченний. Дурень же, кажучи: «Я знаю», вважає, що він знайшов істину, забувши, що істина — передусім рух від «Я не знаю».

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки —
І бачу, що нічого я не знаю.

Останні роки життя Омар Хайям провів у рідному Нішапурі, спілкуючись із людьми, близькими по духу, читаючи книжки.

Світ Хайяма, відтворений у його рубайяті, в його працях із математики й астрономії, в його філософських трактатах, — це світ болісних питань і загадок, із якими стикається кожна людина і на які кожен по-своєму намагається знайти відповідь упродовж усього життя.

1. Чим вас зацікавила і схвилювала розповідь про життя і творчість великого поета Омара Хайяма?
2. Що вас особливо приваблює в особистості Омара Хайяма?
3. Які наведені у статті чотиривірші (рубаї) вам сподобалися найбільше? Назвіть характерні ознаки рубаї.

РУБАЇ

***

Боюсь, що більше ми не вернемось додому,
Ні з ким не стрінемось у обширі земному.
Цю мить, що ти прожив, вважай своїм трофеєм!
Бо що нас потім жде, не дано знать нікому.

***

Як жалко, що весна моя скінчилась
І книга юності навік закрилась!
Та пташечка, що молодістю зветься,
Звідкіль вона взялась? Куди поділась?

***

Що Небо виграло, вдихнувши в мене душу?
Коли піду я геть, що в світі я порушу?
Кого я не питав, ніхто не пояснив,
Чому я в світ прийшов, чому я зникнуть мушу.

***

Шукав поради я у зошитах сторіч —
І скорбний друг мені таку промовив річ:
«Щасливий тільки той, з ким поруч мила, схожа
На місяць-білозір у довгу-довгу ніч!»

***

Часу скороминущого не бійся.
Змагає смерть найдужчого — не бійся:
Цю мить, що ти живеш, віддай утіхам!
Забудь старе — й грядущого не бійся!

***

Хвилину радості в турботах не губи,
На порох не стирай під жорнами журби!
Немає жодного, хто б угадав майбутнє.
Тож пий, і розважайсь, і дівчину люби!

***

Хіба у всесвіті найкращий твір — не ми?
В очах у розуму зіниця й зір — не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, — це ми.

***

Свого майбутнього ніхто не прозирне.
Навіщо й думати про те, що неясне?
І хвильки не марнуй (якщо не збожеволів),
Бо й не зоглядишся, як вік твій промине.

***

Хоч землю я пройшов і в мандрах натомився,
Але від того світ на краще не змінився.
Я радий і тому, що на шляху важкому,
Не знавши радості, я дуже й не журився.

***

Любов — це сонечко, що всесвіт огріває,
Любов — чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче солов'єм,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

***

Щодня змагаюся, борюся сам з собою,
Живу й не відаю ні втіхи, ні спокою!
Хай ти простиш мене... Та сором лютий палить
Мене за помилки, що коїв я і кою!

Переклад В. Мисика

Заглибимось у текст рубаї

1. У чому полягає особливість читання чотиривіршів Омара Хайяма? Чи можна сказати, що читати їх настільки ж легко, наскільки вони короткі?
2. Якій темі присвячено перші три рубаї? Який зміст кожного з них? Про що поет змушує нас задуматися?
3. Як поет розуміє щастя? Що потрібно людині, щоб бути щасливою? Прочитайте виразно ті рубаї, які містять поради поета тому, хто хоче бути щасливим.
4. Думки про людину і її місце на землі хвилювали поетів із найдавніших часів. Ким є людина у світі, на думку Омара Хайяма? Прочитайте рубаї, що відповідають цьому змісту? Якими почуттями вони проникнуті?
5. Що вам подобається у віршах Омара Хайяма про кохання? Як, на думку поета, проявляється це почуття?
6. Чому рубаї Омара відносять до лірико-філософських творів?
7. Жанр рубаї успішно розвивається в сучасній українській, російській, азербайджанській та інших літературах. Ознайомтеся з рубаї відомого українського поета Дмитра Павличка: «Роби добро — мені казала мати...», «Життя без книги – хата без вікна ...», «Безсмертні всі: цей виховав дитину ...».

   Поясніть, у чому полягають особливості ліричного змісту рубаї українського поета?

Для самостійної роботи

1. Підготуйте виразне читання чотиривіршів Омара Хайяма, дотримуючись правильних ритму й інтонації.
2. Ви мали змогу переконатися, що рубаї Омара Хайяма відрізняються глибиною змісту, який достатньо чітко виражений зовні. Проте вдумливий читач завжди розуміє внутрішній, афористичний[1] зміст чотиривіршів. Як метафори, алегорії, інтонація поглиблюють зміст віршів поета?
3. Вивчіть два-три рубаї Омара Хайяма напам'ять.

Для майбутніх філологів

1. Відберіть рубаї Омара Хайяма на тему життя і смерті; людських чеснот і вад; минулого, майбутнього і теперішнього; кохання.
2. Прочитайте в класі ті рубаї, які, на ваш погляд, найбільш досконалі за змістом і формою. Назвіть теми, яким вони присвячені.

ІЗ ФРАНЦУЗЬКОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ

«Пісню про Роланда» і «Пісню про Сіда» називають величними воротами в літератури Франції та Іспанії.
М. Томашевський

Героїчний епос середньовічної Франції дійшов до нас у вигляді близько 90 поем, що оповідали про драматичне й славетне минуле французького народу і називалися *chansons de geste*, тобто «піснями про діяння», «про подвиги», а в народі їх називали «жестами» (за тогочасною вимовою — «джестами»). Особливе й почесне місце серед них належить поемі

[1] Афористичний — такий, що відображає життєвий досвід у вигляді коротких за формою й узагальнених за змістом суджень.

про загибель лицаря Роланда та його друзів — «Пісні про Роланда», створеній приблизно в X ст. і записаній наприкінці XII ст.

Основу епічної поеми становлять реальні факти, але факти надзвичайні, які змушують здригатися від жаху та жалю. Криваві міжусобні війни, жорстока братовбивча різанина, шаленство тріумфуючих ворогів, горе й сльози матерів, загибель доблесних і славних героїв через зраду, спустошення, смерть — усе це, на жаль, людство переживало на всіх етапах своєї історії.

«Пісня про Роланда» виникла на основі зовсім незначного в історичному плані факту. Влітку 778 р. Карл Великий, завершивши кількамісячний похід у північну Іспанію з метою протидії поширенню мусульманства, повертався зі своїм військом до Франції через Піренейські гори. У Ронсевальській ущелині на його ар'єргард, очолюваний маркграфом Хруодландом, напало гірське плем'я басків. Перебивши всіх франків і пограбувавши обози, баски зникли так само раптово, як і з'явилися, відійшовши таємними, їм одним відомими стежками. Карл навіть не зміг помститися нападникам і рушив далі.

Карл Великий і Роланд

У народній уяві загиблі лицарі Карла перетворилися на могутніх, легендарних героїв. І вже через століття літописець, розповідаючи про цей випадок, назвав лицарів найвідомішими героями країни. На цей сюжет склали низку кантилен, що поширилися по всій Франції. Оспівувана в них історична подія поставала докорінно трансформованою: похід Карла тривав уже сім років, причиною загибелі ар'єргарду були вже не баски, а сарацини-нехристі, невірні, маври, очолені підступним царем Марсілієм, який підкупив зрадника Ганелона. Пісні про нещасливий похід Карла складалися і виконувалися протягом X ст., аж поки з'явився якийсь геніальний поет, що склав усі їх докупи і надав їм стрункого й викінченого вигляду. Ніяких відомостей про цього поета не дійшло, крім спірно-загадкового імені «Турольд», але лишилася «Пісня про Роланда».

Роланд, як свідчить сама назва поеми, є головним її героєм, проте на початку і в кінці «Пісні», після його смерті, на перший план виходить грандіозна постать Карла Великого, переможця «невірних сарацинів», полум'яного захисника і поширювача віри Христової. Аби наголосити на обачливості, великому досвіді й розумі Карла, народна фантазія малювала його 200-річним патріархом з розкішною білою бородою, хоч насправді під час походу володареві було лише 36 років. Національна свідомість не могла змиритися з історичним фактом поразки невеликої частини війська славнозвісного полководця в чесному бою, тому розгром франків у Ронсевальській ущелині виправдовується в епосі зрадою одного з баронів — Ганелона.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА
(Уривки)

156

Як справжній лицар б'ється граф Роланд.
Та спекота, піт заливає тіло,
Страшенно голова болить, всю ломить:
Коли сурмив у ріг, порвав всі жили.
Проте він хоче знать, чи прийде Карл,
Взяв Оліфант, але сурмить так слабо.
Король завмер, послухав, тихо каже:
«Сеньйори, нам цей звук віщує горе.
Сьогодні небіж мій, Роланд, загине.
По звуках рога чую — смерть вже близько.
Не гайте часу, скакунів острожте!
Заграйте гучно в усі сурми війська!»
І враз відповіли всі сорок тисяч,
Луна пішла по горах і в долинах.
Почули маври, переполошились,
Здійнявся гомін: «Карл вже повернувся!»

157

А потім крик: «Він зовсім од нас близько!
Ми чули звук французьких труб тривожний.
Як прийде Карл, то не минути кари!
Роланд живий — війна почнеться знову,
Ми втратимо Іспанію, весь край наш!»
Із війська відібрали щонайкращих
Чотири сотні вояків в шоломах.
Смерть несучи, вони мчать на Роланда.
Що ж, є робота для меча героя.
Аой!

158

Коли Роланд побачив наступ вражий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.
Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтіфа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.
Слідом за ним з мечем архієпископ.
А маври закричали: «Всі рятуйтесь!
Король могутній повернувсь, тікайте!
Французькі сурми близько вже лунають!»

159

Ніколи граф Роланд не міг терпіти
Пихатих гордіїв, страхополохів
І зрадників, злостивих і негідних.

Сказав архієпископу Турпіну:
«Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
Але залишусь з вами, вас не кину,
Поділимо і радості, і горе.
Ніколи й ні для кого вас не зраджу.
А за наскок віддячим бусурманам
І нагадаймо вдари Дюрандаля!»
Турпін: «До бою, хай тремтять невірні!
А прийде Карл, то він за нас помститься!»

160

Волають маври: «Горе нам, нещасним!
Для нас цей день став днем страшної згуби,
Ми втратили всіх перів і сеньйорів,
А Карл з великим військом повернувся.
Ми чуєм звук французьких сурем ясний,
Та поклик «Монжуа!» іще гучніший.
І граф Роланд подвоїв наче сили,
Ніхто його перебороть не зможе!
Ще спробуймо поцілить — і облишмо!»
Так і зробили. Враз дроти летючі
Посипались, списи і піки, стріли
Пошматували панцир, щит пробили,
Та жодне вістря шкіру не прошило.
А Вельянтіф отримав ран зо тридцять,
І врешті замертво він впав під графом.
Та сарацини врозтіч, а на полі
Зостався один Роланд. Один, самітній…
Аой!

161

Тікають маври до країв іспанських,
їх переповнює шалена злоба.
А граф Роланд не може гнатись слідом,
Бо втратив Вельянтіфа-скакуна він,
І мусить відтепер боротись піший.
Тож поспішив допомогти Турпіну.
Граф відстібнув реміння у шолома,
А потім зняв білястий легкий панцир,
Мечем розрізав одяг на Турпіні,
Клаптями з нього закриває рани,
А потім притулив до своїх грудей,
Поклав легенько на траву зелену
І лагідно сказав: «Шляхетний друже!
Дозвольте борг мені сплатить останній.
Всі друзі, що були нам любі, вбиті,
Та ми не можемо їх так лишити.
Піду на розшуки і всіх знайду я,
А потім поруч покладу любовно».

Турпін сказав: «Ідіть і повертайтесь!
Хвалити Бога, поле бою наше!»

168

Та й сам Роланд відчув: кончина близько,
Бо з вух у нього витікає мозок.
Він молить Господа за душі перів,
А Гавриїла-ангела — за себе.
І Оліфант, і Дюрандаль взяв звично,
Бо саме так вмирає лицар справжній, —
Зайшов углиб землі іспанських маврів
На відстань льоту стріл із арбалета.
Росли два дерева на пагорбі, а поруч
Чотири глиби височіли мармурові.
Роланд там впав на мураву зелену
І знепритомнів. Смерть була вже поруч.

Загибель Роланда. Ілюстрація Жана Фуке, бл. 1455—1460

171

Відчув Роланд — пітьма вкриває очі.
Підвівсь на ноги і стоїть насилу,
Сірішає знекровлене обличчя.
А перед ним лиш темно-сіра скеля.
Він десять раз мечем ударив гнівно,
Та сталь дзвенить, щербин немає навіть.
Сказав: «Допоможи, Свята Маріє!
О мій чудовий Дюрандале! Горе!
Ми маємо розстатись! Не загострю
Тебе я більше! Скільки битв позаду!
А скільки володінь завоювали,
І Карл — сивобородий їх володар.
Ти не служив ніколи боягузу —
Належав ти шляхетному барону,
Таких у вільній Франції не буде!»

Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних.
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до Неба рукавицю простягає.
Аой!

Переклад Вадима і Нінелі Пащенків

Заглибимось у текст поеми

1. Які почуття пережили ви, сучасні читачі, під час читання «Пісні про Роланда»?
2. Яким ви уявили Роланда? Відтворіть його словесний портрет. Як зображено Роланда в ілюстрації підручника?
3. Які військові і людські якості Роланда розкриваються в його останньому бою?
4. Як розуміє і виконує Роланд свій рицарський обов'язок?
5. Яку роль відіграють гіперболи та інші художні засоби у змалюванні битви і героїв поеми?
6. У середньовічні часи пісні про героїв у Франції виконувалися мандрівними співаками та музикантами — жонглерами. Які з прочитаних вами строф «Пісні про Роланда» (їх ще називають тирадами) справляли, на ваш погляд, найбільше враження на слухачів і чому?
7. Більшість строф «Пісні про Роланда» закінчуються словом «Аой», яке одні дослідники пояснюють як приспів, інші — як позначення якогось музичного мотиву. Яке значення, на вашу думку, мало це «Аой», якщо врахувати, що героїчні поеми декламувалися виконавцями наспів?

Для самостійної роботи

1. Підготуйте виразне читання двох строф із «Пісні про Роланда» (на ваш вибір).
2. Складіть усний переказ з елементами роздумів на тему: «Героїчна смерть Роланда».

Для дискусії

Як ви гадаєте, чому, помираючи, Роланд не згадує ні своїх близьких, ні своєї коханої дружини Альди (про неї є згадка в тексті поеми)?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

«Пісню про Роланда» було заново «відкрито» в XIX столітті після її опублікування. Французький композитор О. Меріме написав лібрето і музику опери «Роланд в Ронсевальському міжгір'ї» (поставлено в 1864 р.).

Дайте розгорнуту відповідь на запитання: чому образ Роланда надихнув композитора на створення музичного твору про нього?

Сандро Ботічеллі.
Портрет Данте. 1495

АЛІҐ'ЄРІ ДАНТЕ
(1265—1321)

Тож пригадайте, ви чиї сини,
Бо ви народжені не животіти,
А знання й честь нести у світ ясний.

Данте

Коли він вигнанцем проходив вулицями італійських міст, куди його закидала доля, то перехожі, з побожним жахом оглядаючись на нього, шепотіли: «Погляньте на його обличчя! Адже воно явно обпалене пекельним полум'ям: він був у пеклі!». Не варто пояснювати цей страх середньовічним марновірством; все набагато складніше. Найвидатніший поет і громадянин Італії, батько всієї нової європейської культури Данте Аліґ'єрі дійсно побував у пеклі. Точніше, усі безодні пекла і всю невичерпність зла людського осягла його душа. Але Данте знайшов у собі сили вийти з цього пекла, очиститися і ввійти у світ божественної любові — рай. Саме цю людину, поета, політика, філософа, дипломата італійці, а згодом і більшість європейців, визнали еталоном особистості далекого майбутнього. Для Італії ж він уже понад 700 років — національний пророк.

Данте Аліґ'єрі народився наприкінці травня 1265 року у Флоренції в родині спадкового інтелігента середнього статку Аліґ'єро Аліґ'єрі. Флоренція була відома в Італії як місто банкірів і лихварів; поняття «ринкова економіка» було знайоме флорентійцям чудово — це були заповзятливі, пролазливі і всюдисущі люди, настільки всюдисущі, що папа Боніфацій VIII сказав про них: «Світ складається не з чотирьох, а з п'яти елементів: вода, земля, повітря, вогонь... і флорентійці». Додамо, що саме у Флоренції було прийнято одну з найстаріших демократичних конституцій Європи — «Установлення справедливості» (1293 р.).

Проте Данте ніколи не був типовим флорентійцем. Усе життя він люто ненавидів жадібність, корисливість і віддано любив рідне місто, яке вигнало його зі своїх стін і жорстоко з ним обійшлося. Він називав земляків «сліпим», «заздрісним», «гордовитим» і «жадібним» людом, але зізнався друзям, що все, що він робить на землі, — це на славу Флоренції. І на славу ще однієї, головної володарки його серця. Її ім'я Беатріче. Данте зустрів її, свою однолітку, 9-річним хлопчиком — і «Дух Життя затріпотів у моєму серці» (так сам Дайте згадує головну подію своєї долі). Це було кохання надзвичайно щире й сильне — хоча ми майже нічого не знаємо про нього в подробицях: оповідаючи про нього, Данте вдається до прийомів алегорії та символіки. Кохана для нього — зразок шляхетності, лагідності, скромності, гідності і внутрішньої краси (про що, за Данте, свідчить і «шляхетний червоний колір» її одягу). Коли вони, 16-річні, знову зустрічаються в церкві після довгої перерви, то досить було ласка-

вого кивка голови Беатріче, щоб захоплений юнак Данте одразу ж побіг додому і написав свій перший сонет.

Зворушливо і наївно? Так. Але ця любов не згасла і з плином часу — ані коли через обмови злих людей Беатріче тимчасово охолонула до нього, ані коли вона була змушена вийти заміж за іншого, багатія на прізвище Барді, ані коли вона померла в 25 років, будучи вже матір'ю трьох дітей. Ця любов узагалі ніколи вже не буде забута: після смерті Беатріче Данте дав слово «сказати про неї те, чого ще ніколи не говорили про жодну смертну жінку». І дотримав його: уся геніальна «Божественна комедія» — це, по суті, нетлінний пам'ятник Беатріче, саме вона просить Вергілія бути провідником коханого через безодні пекла…

Юнаком Данте одержав хоч і непогану, але не дуже ґрунтовну освіту в Болонському університеті (1285 — 1287). Своєю ерудицією, яка буквально лякала сучасників, Данте цілком завдячував собі самому. Приблизно в 30 років він потрапляє до «пекла політики», яку на схилі років вважав причиною всіх своїх нещасть: його обирають одним зі старійшин флорентійського району Сан-П'єр-Маджоре, а потім — до «Ради ста», органу міської влади.

Італія за часів Данте була поняттям досить умовним. Політично розділена (північ — під владою німецьких імператорів, Рим — під владою жадібних і честолюбних пап), вона, здавалося, була країною без майбутнього. У рідній Флоренції дві партії, гвельфи, (вони стояли за об'єднання Італії під владою папи; до них за сімейною традицією відносив себе Данте) та гібеліни (прихильники німецького імператора) гризлися між собою, робили перевороти, проголошували гучні промови… Але ніхто не думав про долю багатостраждальної країни.

Данте здавалося, що причетність до влади допоможе йому послужити Італії та рідному місту. Вийшло інакше. Коли поет у 1301 р. був послом у Римі від своєї партії «білих гвельфів», його політичні вороги, гібеліни, об'єдналися з фракцією «чорних гвельфів» і за допомогою військ брата короля Франції, Карла Валуа, захопили владу у Флоренції. Данте був звинувачений у розкраданні грошей із міської скарбниці, «внесенні розладу до партії гвельфів», наклепі на папу. Поета в січні 1302 р. засудили до вічного вигнання з міста, а в березні того ж року неправий суд доповнив вердикт: «Якщо ж Данте повернеться до Флоренції, то палити його вогнем, поки не вмре».

Душа Данте була глибоко ображена наклепом і невдячністю співвітчизників. Він став вигнанцем — і так 19 років, до самої смерті. Однак саме тепер, коли життя, здавалося, прийшло до краху, Аліг'єрі здійснює справжній творчий подвиг. Він зачиняється в гірському монастирі Авелано, проклявши всі партії, створює «партію самого себе» і починає писати «Божественну комедію» — її першу частину — «Пекло». Сам поет називав свій твір просто — «Комедією», оскільки він має щасливу і радісну розв'язку (сходження у фіналі до сфери Раю). Епітет «Божественна» додали поемі захоплені нащадки.

У комедії Данте ставить одвічні питання добра і зла, життя і смерті, долі і свободної волі, а, крім того, і дуже злободенні проблеми єдності

батьківщини, чистоти і чесності володарів, морального занепаду Флоренції. Поет жив у страшний час, коли смерть завжди була поруч, коли людей закопували за провину живцем в землю вниз головою (часта страта у самій Флоренції) чи спалювали живцем на розпеченій жаровні (так карав непокору йому імператор Фрідріх II). Душа геніального італійця волала до милосердя і справедливості, до людяності і свободи. «Комедію», яка понад 200 років ходила у рукописних списках, у закінченому вигляді було видано лише в 1555 р.

Данте гордо відмовився повернутися до Флоренції за амністією на принизливих умовах; помер він у 1321 р. у м. Равенні, оточений турботами правителя цього міста Гвідо да Полента. Його прах залишився у Равенні назавжди, хоча батьківщина поета не раз домагалася перепоховання в тому місті, яке він так любив і одночасно ненавидів.

За І. Сюндюковим

1. Чим схвилювала вас біографія Данте?
2. У чому полягає його заслуга перед Італією?
3. Розкажіть про історію кохання Данте і Беатріче. Яку роль відіграла Беатріче в житті Данте?
4. За яких умов було створено «Божественну комедію»?

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Арі Шеффер. Данте і Беатриче. 1851 р. Бостон

Переклад Миколи Бажана

Заглибимось у текст сонета

1. Юний Данте, зустрівши після довгої розлуки Беатріче, присвятив їй сонет «В своїх очах вона несе Кохання...». Які думки і почуття висловив він у ньому? Чим подобається і чим хвилює вас цей сонет?
2. Зауважимо, що Данте написав його в шістнадцять років. Яку красу Беатріче — зовнішню чи внутрішню — оспівує він у своїй коханій?

3. У цьому сонеті поет використовує *медитативний стиль* викладу — оспівування коханої жінки на відстані. Як допомагає йому в цьому приховане порівняння?
4. Як підсилює Данте в сонеті своє захоплення Беатріче? Яку роль відіграє в цьому ліричний герой, що виражає ставлення до Беатріче всіх, хто її оточує?
5. За допомогою яких художніх засобів поет оспівує Беатріче?

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про сонет

Сонет — жанр ліричної поезії. В епоху Відродження він ознаменував початок нової поезії — dolce stil nuovo (*італ.* нового солодкого стилю)

Сонет (від *прованс.* sonnet — пісенька) — віршована форма з 14 рядків. Перші дві строфи сонета мають по 4 рядки — *катрени*, за ними йдуть дві строфи по 3 рядки — *терцети*.

Засновниками жанру сонета були італійські поети Раннього Відродження і перш за все Данте, який написав книгу сонетів і канцон.

У своїх сонетах про кохання Данте започаткував *медитативний стиль* — оспівування жінки на відстані.

Жанр сонета удосконалив інший великий поет італійського Відродження — Франческо Петрарка. Працюючи над сонетами, він добивався їх змістової точності, образної виразності і мелодійності.

Пізніше жанр сонета розробляли П. Ронсар у Франції (XVI ст.), В. Шекспір в Англії (XVI ст.). У XIX ст. до цього жанру зверталися польський поет А. Міцкевич, російський — О. Пушкін, чілійська поетеса Г. Містраль та ін. В українській літературі визнаним майстром сонета є Максим Рильський.

?

1. Що таке сонет? У чому особливості його віршованої форми?
2. Назвіть характерні ознаки сонета Данте.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Які особливості розвитку середньовічної літератури?
2. Назвіть основні її жанри.
3. Які твори середньовічного епосу вам знайомі?
4. Яка основна ідея «Пісні про Роланда» ?
5. Що таке лицарський роман? Чому він мав такий потужний розвиток за часів середньовіччя?
6. Які жанри належать до бюргерської літератури?
7. Що таке карнавальні жанри? Як вони виникли?
8. Яких середньовічних китайських поетів ви знаєте?
9. Які художні особливості китайської лірики?
10. З якими іменами пов'язана «золота доба» перcько-таджицької лірики?
11. Розкажіть про творчість Омара Хайяма. У якому жанрі він творив?
12. Який внесок Данте у скарбницю світової літератури?

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Картина, гідна художника-мислителя:
Шекспір, який читає «Дон Кіхота»!
Щасливі країни, серед яких з'являються такі люди,
вчителі сучасників і нащадків!

ІВАН ТУРГЕНЄВ

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

1. Що ви знаєте про епоху Відродження з уроків історії? Який час вона охоплює?
2. Чому ця епоха має таку назву? Якими культурними досягненнями позначений цей період історії?
3. Хто такі гуманісти? З якими новими явищами тогочасного життя пов'язана їх поява?
4. Які імена видатних художників, скульпторів, письменників епохи Відродження вам відомі?
5. Візьміть участь у підготовці проектів «Великі культурні досягнення епохи Відродження» (підготуйте короткі повідомлення про видатних представників цього часу: Томаса Мора, Еразма Роттердамського, Іоганна Гутенберга, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаеля та ін. Організуйте виставку репродукцій картин художників і відеоматеріалів творів мистецтва епохи Відродження).

Ромео і Джульєтта, Гамлет, Дон Кіхот — літературні герої, створені генієм найяскравіших письменників різних країн Європи в епоху Відродження. Їхні образи, що символізують силу всеперемагаючої любові, прагнення протистояти несправедливості і злу, захищати бідних і знедолених продовжують ось уже впродовж чотирьохсот років хвилювати серця людей в різних куточках світу. Ставши незмінними супутниками безлічі поколінь читачів і глядачів, вони одержали назву «вічних образів», бо давно вийшли за межі не тільки своїх творів, але і свого часу. Чому ж, як і в давні часи, так і сьогодні, вони не перестають надихати і наших сучасників на створення нових фільмів, вистав, творів образотворчого та музичного мистецтва?

Епоха Відродження, або Ренесанс (від франц.) — це час розквіту культури країн Європи, який охоплює XIV—XVI століття і знаменує собою перехід від середньовіччя до Нового часу. У цей період в європейських країнах розвивається світова торгівля і книгодрукування, здійснюються великі географічні відкриття. Люди все більше починають вірити в свої сили й усе менше боятися середньовічних заборон. Слабшає вплив церкви на життя суспільства. Відроджується інтерес до античних часів, коли головна увага приділялася особистості людини і можливостям її удосконалення. У мистецтві й науці проголошуються віра в силу і розум людини, оспівуються її краса, сміливі думки й відважні справи. Таких поетів, художників, скульпторів, учених сучасники стали називати гуманістами (латинське слово humanus означає «людський»).

Перші гуманісти з'явилися на італійському ґрунті в XIV столітті. Для цього були особливі причини. Рабство в Італії було скасовано раніше, ніж в інших країнах; тут раніше, ніж на півночі, почали розвиватися торгівля і промисловість, виросли великі міста, з'явилися перші наймані ро-

бітники. Саме в Італії раніше, ніж в інших країнах, під натиском нового відступали старі порядки, а разом з ними і старі погляди середньовіччя.

На землі Італії збереглося чимало пам'яток культури давнього Риму. З давньої Греції сюди ще за часів античності було вивезено чимало видатних творів мистецтва. В давньогрецьких і давньоримських пам'ятках мистецтва і літератури гуманісти побачили зображення прекрасної, сильної, гармонійно розвинутої людини. Завдяки діяльності гуманістів було знайдено, збережено, вивчено й відроджено твори мистецтва й ідеї античної давнини. Звідси й походить назва — Відродження. Досить скоро це поняття набуло більш широкого змісту: воно стало означати не лише відродження старих, але й народження нових культурних цінностей.

З усіх відкриттів Відродження найголовнішим було «відкриття людини». Що це означає? Хіба людину потрібно було якось по-особливому відкривати? Так, у середні віки вплив в усіх сферах суспільства належав церкві. У центрі середньовікової культури стояв Бог, що знаходився поза межами людського життя й був недоступний для пізнання. Великий флорентійський поет Данте у своїй «Божественній комедії» «подорожує» уявним загробним світом, змальовуючи місця і долі грішників у ньому. Гуманісти також не були атеїстами, але вони возвеличили роль вільної, розкріпаченої людини на землі, віру в її розум і безмежні творчі можливості. Культура Відродження утверджувала «божу» людину, тобто подібну до Бога. Християнство, яке перенесло центр уваги на духовні цінності, привчило бачити у внутрішньому світі людини більшу глибину, ніж ту, що знала античність. Ні одна культура до цього часу не підносила людину так високо. Ось чому після гуманістичного «відкриття людини» в Італії настав небачений розквіт літератури і мистецтва.

Італійські гуманісти Петрарка, Данте, Джотто, Боккаччо, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель, Тіціан та ін. створили неперевершені за красою і гармонії мистецькі витвори.

Твори видатних поетів і письменників епохи Відродження — Франческо Петрарки і Боккаччо (Італія), Вільяма Шекспіра (Англія), Франсуа Рабле (Франція), Мігеля Сервантеса (Іспанія), Еразма Роттердамського (Німеччина) та ін. — стали вічними літературними пам'ятками, що утверджують вищі людські цінності, і тому досі хвилюють читачів усіх країн і народів.

?

1. Чому звернення до часів античності сприяло становленню епохи Відродження?
2. Які духовні цінності проголосили гуманісти?
3. Які твори Петрарки, Шекспіра, Сервантеса та інших представників епохи Відродження вам відомі? Розкажіть, яким чином відбулося ваше знайомство з ними.

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА
(1304-1374)

Твори Петрарки містять відбиток однієї із найбільш сердечних і привабливих особистостей минулого.

М. Томашевський

Із століття в століття людство вшановує великого італійця Франческо Петрарку як засновника нової європейської поезії, що сповістила про початок нової епохи, названої Відродженням. Вихід його «Книги пісень» («Канцоньєре»), які стали неперевершеним зразком поезії, надовго окреслив шляхи розвитку європейської лірики.

Головний талант цього воістину великого поета і непересічної особистості — уміння любити. Про його натхненне кохання до Лаури написано тисячі книг і статей. Він також дуже любив матір, своїх рідних, численних друзів: Гвіто, Сетте, Джакомо Колонна, Джованні Боккаччо. Без дружби, без любові до ближніх і до людей взагалі Петрарка не уявляв свого життя. І люди любили його також.

Він писав про медицину, про мистецтво полководця, про виховання і розповсюдження християнства, про астрологію і Римську імперію. Він навіть написав трактат про те, як обрати дружину.

Поет був великим патріотом. Біди Італії були його власними бідами. Це знайшло відображення в його знаменитій канцоні «Італія моя». Палким бажанням поета було бачити рідну країну єдиною і могутньою. Він оплакував розподіл Італії, просив імператора Карла IV перенести знову столицю папства та імперії з Авіньона до Риму. Він докладав усіх зусиль, щоб зупинити братовбивчу війну між Генуєю і Венецією за торгову перевагу на Чорному й Азовському морях. Словом, це була дуже різнобічна особистість, внутрішньо багата й емоційна.

Минули століття, і для людства від Петрарки залишилась лише «Книга пісень» — 317 сонетів, 29 канцон, баллад, секстин і мадригалів.

Книга містить «Сонети на життя Мадонни Лаури», «Сонети на смерть Мадонни Лаури» і розділ «Вибрані канцони, секстини, баллади і мадригали». Вірші написані італійською і латинською мовами.

Петрарка вперше побачив Лауру 6 квітня 1327 року в Авіньоні, де жив у цей час з батьками. Йому було 23 роки. Це була Страсна п'ятниця. Поет побачив юну красуню, що виходила з церкви Святої Клари, і закохався у неї з першого погляду. Лаура на той час була одружена. Згодом вона народить одинадцять дітей, але поет після зустрічі з нею 21 рік оспівував її як Непорочну Діву, виливав свої почуття у численних віршах до неї. Очевидно, Лаура читала ці вірші, але долі їх так більше й

не зійшлися. Сповідальність поета, щирість і тонкий ліризм, якого ще не знала європейська поезія,— все це торжествує в «Книзі пісень».

У 1348 році Європою прокотилася епідемія чуми. Вона забрала життя мільйонів людей. Від цієї хвороби померла й Лаура. І померла вона в той самий день і місяць, і в той же ранковий час, і в тому ж місті, де вперше зустрілися їхні погляди…

Смерть Лаури Петрарка сприйняв як катастрофу.

У «Листі до нащадків» він написав: «Між смертними немає нічого тривалого, і якщо трапляється щось солодке, воно незабаром вінчається гірким фіналом».

Літературу Петрарка розумів як можливість досягати у слові художньої досконалості, тому він багато разів редагував свою лірику, відточував сонети, поглиблюючи, а то й змінюючи їхній зміст. Що більше редагував, то ясніше ставало те, до чого він прагнув. А прагнув він ще більше поглибити релігійні мотиви, і реальна Лаура все більше набувала образу Мадонни.

Лаура.
Малюнок імовірно XVст.

1. Що принесло Франческо Петрарці світову славу?
2. Чим схвилювала вас історія кохання Петрарки і Лаури?
3. Які людські якості поета приваблюють вас?

CANZONIERE

(Rerum vulgarium fragmenta)/
Benedetto sia ‘l giorno, e ‘l mese, e l’anno

Benedetto sia ’l giorno, e ’l mese, e l’anno,
e la stagione, e ’l tempo, e l’ora, e ’l punto,
e ’l bel paese, e ’l loco ov’io fui giunto
da’ duo begli occhi che legato m’hanno;

5e benedetto il primo dolce affanno
ch’i’ebbi ad esser con Amor congiunto,
e l’arco, e le saette ond’i’ fui punto,
e le piaghe che ’nfin al cor mi vanno.

Benedette le voci tante ch’io
chiamando il nome de mia donna ho sparte,
e i sospiri, e le lagrime, e ’l desio;
e benedette sian tutte le carte
ov’io fama l’acquisto, e ’l pensier mio,
ch’и sol di lei, sм ch’altra non v’ha parte.

СОНЕТИ

Із «Книги пісень»

61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місяця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль опечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне,
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад Дмитра Павличка

* * *

Благословляю день той, місяць, рік,
Ту пору, і годину, і хвилину,
Прекрасну ту, куди прийшов, країну
І узи ті, що любий зір прирік.
Благословляю туги перший блік,
З яким я стрів мою любов єдину,
І лук, і стріли, що від них я гину,
Бо біль від ран до серця вже проник.
Благословенна незліченна тьма
Тих слів, що задля донни я розсіяв,
І прагнення, і сльози, і зітхання,
Благословенне це моє писання,—
Завжди на славу їй,— і думки вияв,
Що місця в нім для іншої — нема.

Переклад Ігоря Качуровського

132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна,
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма —
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

Переклад Григорія Кочура

Заглибимось у текст сонетів

1. Під час читання сонетів Петрарки ми немов би попадаємо в полон двох образів: прекрасної Лаури і самого поета. Вони тісно взаємопов'язані, оскільки Лаура постає перед нами через змалювання її поетом, через його почуття, переживання, роздуми. Згадайте: образ поета, який охоплює коло його творів, називається ліричним героєм. Внутрішній світ ліричного героя розкривається не через учинки і події, а через душевний стан, переживання певної життєвої ситуації.

   Спробуємо з'ясувати, яким є образ ліричного героя в сонетах Петрарки і як він пов'язаний з образом Лаури.

   Уже перший рядок сонета «Благословенні будьте день і рік…» викликає у нас емоційний відгук на стан душі поета.

   Як передає поет своє трепетне ставлення до життя? Чим воно викликане?
2. Сонети Петрарки вирізняються пристрасністю і силою поетичної виразності. Поєднання цих двох основних особливостей дало можливість дослідникам назвати це явище у творчості Петрарки *«петраркізмом»*.

   Проаналізуйте, як наростає в сонеті «Благословенні будьте день і рік…» сила переживань ліричного героя. Яка роль у цьому повторів слів «благословенні», «благословен», метафор «солодкий біль», «серця рани», «слава, що не в'яне», епітетів тощо?
3. Важливо зазначити, що в середні віки католицька церква принижувала жінку, приписуючи їй первісну гріховність Єви-спокусниці. Петрарка ж у своєму сонеті створює піднесений образ Лаури. Як це йому вдається?
4. Звичайна земна жінка стає предметом поклоніння поета. Усю силу свого кохання в сонеті «Благословенні будьте день і рік…» він передає через протиставлення своїх страждань і радощів кохання.

   Знайдіть це протиставлення у тексті сонета.

   Чим подобається вам цей сонет? Чим він вас захоплює? Прочитайте його виразно.
5. Порівняйте переклади сонета 61 Петрарки Д. Павличком і І. Качуровським. Чий переклад ви вважаєте найбільш вдалим? (Використайте оригінал твору, поданий на с. 141-142. Якщо ви не володієте італійською мовою, то скористайтеся перекладачем у комп'ютері чи смартфоні і самостійно створіть підрядник).

6. У сонеті «Як не любов, то що це бути може?» поет намагається розібратися у своїх суперечливих почуттях. Про що змушує задуматися поета почуття кохання, яке крає його душу? Прочитайте і прокоментуйте першу і другу строфи сонета.
7. Поясніть, який прийом посилює тут напруженість внутрішнього стану ліричного героя.
8. Чи є межа людської пристрасті, навіть якщо вона викликана всепоглинаючим коханням? Таке питання напрошується, коли ми читаємо сонет «Як не любов, то що це бути може?»

   Чому поет порівнює себе з «човном без керма» ?
9. Чи може він перебороти силу земного кохання? Дайте відповідь словами із тексту сонета.
10. Український поет XX століття Максим Рильський називав Петрарчині сонети шліфованими. Зверніть увагу, як майстерно зберіг перекладач форму і мелодійність цього сонета. Прочитайте його виразно, дотримуючись ритму читання і загального тону поетичного викладу.
11. Вивчіть один сонет напам'ять.

Для майбутніх філологів

Підготуйте доповідь на тему: «Образ Лаури в сонетах Петрарки».

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР
(1564-1616)

Єдине відоме достовірне зображення Шекспіра — гравюра Мартіна Друшаута (1623)

Надгробків царських мармурові плити
Переживе потужний мій рядок...
В. Шекспір

Вільям Шекспір — великий англійський драматург і поет епохи Пізнього Відродження. Створені ним чотири століття тому п'єси і сьогодні хвилюють і вражають уяву глядачів і читачів. Кращі театри світу і видатні актори вважають для себе за честь і щастя поставити і зіграти шекспірівський спектакль.

Ми досі дуже мало знаємо про Шекспіра. Для своїх сучасників він був тільки актор і драматург — заняття далеко не поважне, як вважалося в Англії на рубежі XVI — XVII століть. Авторів п'єс не мали навіть за письменників. Працювати їм доводилося багато. Театр був улюбленим видовищем і аристократів, і бідноти, а значить, була потреба в нових п'єсах. Після їх постановок залишався лише рукописний примірник, за яким актори розучували свої ролі.

Тільки по смерті Шекспіра вийшло перше видання його творів, і майже відразу народилася легенда, ніби Шекспіро — всього лише псевдонім, під яким ховалася якась відома в суспільстві особа. Хто саме, про це сперечалися цілі століття. Чому? Та тому, що відомості про Шекспіра були украй

мізерні. Крім того, ні до Шекспіра, ні після нього англійська поезія не знала такого багатства думок, образів, почуттів. А чи могла все це висловити в ті часи людина неродовита і ледь освічена? Адже Шекспір не зміг закінчити навіть школи, не кажучи вже про університет. Покоління шекспірознавців буквально по крихтах відновлювали хроніку його днів і творів.

Вільям Шекспір народився в провінційному англійському містечку Стратфорд. Скрутне матеріальне становище батька змусило його рано залишити школу і допомагати родині. У 1585 році Шекспір покидає рідне місто і приїжджає до Лондона, де незабаром починає свою театральну діяльність як актор і драматург. Близько п'ятнадцяти років він грав на сцені і писав п'єси для своєї знаменитої трупи — театру «Глобус».

Творчість Вільяма Шекспіра — яскрава і хвилююча картина часу, віддаленого від нас чотирма століттями. А безсмертною вона стала від того, що образи, створені Шекспіром, вмістили в себе величезний світ почуттів, думок, протиріч, пережитих кожним поколінням, скільки б їх з тієї пори ні змінилося на Землі.

...Уявімо собі, що нам вдалося потрапити на виставу в театрі «Глобус», Полудень. Вузькими вуличками без тротуарів, повз крамничок, складів, садів з аренами для ведмежою цькування, тягнеться юрба людей різного звання і стану. Вже здалеку видно круглу будівлю з вежею, над якою піднято прапор, що означає, що вистава почнеться рівно о другій. Біля входу встановлено панно, що зображує Геркулеса: він тримає на плечах небесну сферу. Назвавши свій театр «Глобусом», засновники давали зрозуміти, що на сцені його будуть показувати життя всієї земної кулі...

Публіки багато; скоро вона заповнить і солом'яні галереї, і лави під відкритим небом — для тих, хто небагатий. Сцена, з трьох сторін оточена глядачами, виступає далеко в зал. Декорації практично відсутні, їх замінюють два-три бутафорських предмети і старі килими, а то й просто полотна, наспіх розфарбовані художником. Підлогу вистелено очеретом до самого навісу на двох стовпах в глибині сцени; збоку йде стіна з альковом[1], який прикритий завісою. У потрібних місцях дії завіса піднімається, і альков постає то кімнатою замку, то цвинтарним склепом, то келією вченого ченця.

Вистава повністю орієнтована на глядацьку уяву: поля битв, залиті сонцем площі італійських міст, данські рівнини, венеціанські канали — все це глядачі мають уявити без підказок. Переконують лише сама п'єса й акторська гра ...

Перед спектаклем гамірно: обговорюють коштовності відвідувачів, запасаються пудингом і яблуками, які можна купити у перекупок, що снують між рядами. Та ось ударив гонг, прозвучала флейта, з'явився актор, який коротко пояснює, про що буде йтися на сцені (він перебрав на себе функції хору, який в античних авторів коментував головні моменти п'єси). І все стихло. Глядачі з напругою стежитимуть за кожним поворотом долі героїв, ловитимуть кожну їхню фразу. Швидко тьмяніє сіре лондонське небо, стає прохолодно, сиро, але дія не переривається, увага публіки не слабшає. Шекспір підкорив її.

[1] Альков — ніша в стіні.

Сьогодні дають «Ромео і Джульєтту».

Цю трагедію поставили ще в 1595 році в старому приміщенні театру, але потім вона йшла і в «Глобусі», користуючись незмінним успіхом. У ній прославився Бербедж — кращий актор трупи. Хлопчики, що виконували роль головної героїні (в ті часи трупи були суто чоловічими, актрис просто не існувало), виростали, опановували інші амплуа[1], але п'єса продовжувала жити.

1. Чим зацікавила вас особистість Шекспіра? Чому авторство його творів довгі століття ставилося під сумнів?
2 Яким був знаменитий театр «Глобус», для якого великий драматург писав свої п'єси?
3. Які п'єси і герої Шекспіра вам знайомі? Розкажіть про них.
4. Якщо ви бачили театральні постановки, фільми, балет, створені на основі сюжету трагедії «Ромео і Джульєтта», то поділіться своїми враженнями в класі.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ескал, князь Веронський.
Паріс, молодий дворянин, родич князя.
Глави двох ворогуючих родин:
Монтеккі
Капулетті
Старий, дядько Капулетті.
Ромео, син Монтеккі.
Меркуціо, родич князя і друг Ромео.
Бенволіо, небіж Монтеккі і друг Ромео
Тібальт, небіж синьори Капулетті.
Брат Лоренцо, чернець-францисканець.
Брат Джованні, чернець того ж ордену.
Балтазар, слуга Ромео.
Слуги Капулетті:
Самсон
Грегорі
П'єтро, слуга Джульєттиної мамки.
Абрам, слуга Монтеккі.
Аптекар.
Троє музикантів.
Паж Паріса.
Паж Меркуціо.
Стражник.
Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі.
Синьйора Капулетті, дружина Капулетті.
Джульєтта, дочка Капулетті.
Мамка Джульєтти.
Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, вартові та слуги.
Хор.

[1] Амплуа — певні ролі, які виконує артист (трагік, комік тощо). В даному випадку мова йде про жіночу і чоловічу ролі.

Дія відбувається у Вероні, початок п'ятої дії — в Мантуї.

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Хор
Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих,запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.
(Виходить)

ДІЯ ПЕРША

Сцена 1

Верона. Міський майдан.

Бенволіо, Тібальт

Б'ються.

Входять декілька прибічників обох родин і втручаються в сутичку; згодом вбігають кілька городян із киями.

1-й городянин Гей, алебард, київ! Мерщій! Лупцюй їх!
Городяни Смерть Капулетті! Бий їх! Смерть Монтеккі!

Входить Капулетті в халаті, за ним синьйора Капулетті.

Капулетті Що тут за гамір? Де мій довгий меч?
Синьйора Кап. Ні, костур, костур! Нащо вам той меч?
Капулетті Меча, кажу! Іде старий Монтеккі,
Мені на глум махає він мечем.

Входять Монтеккі й синьйора Монтеккі.

Монтеккі Ти, підлий Капулетті!
(До дружини)
Не тримай.
Синьйора Мон До ворога не підпущу й на крок.

Входить князь з почтом.

Князь Бунтівники ви! Вороги спокою!
Мечі плямуєте ви кров'ю ближніх.
Ви чуєте? Спиніться, люди! Звірі!
Ви згубний пломінь люті й ворожнечі
Потоком пурпуровим з власних жил
Гасити ладні раз у раз. Із рук

Додолу кидайте криваву зброю
І слухайте, що скаже в гніві князь ваш,-
Інакше ждуть на вас страшні тортури.
Утретє вже за слово легковажне
Ти, Капулетті, й запальний Монтеккі,
Тривожите ви чварами все місто!
Утретє сиві жителі Верони,
Свої пристойні вбрання поскидавши,
До рук старих стару хапають зброю,
Ущент поточену іржею миру,
Щоб вашу лють іржаву гамувати.
Коли ще раз стривожите Верону,
За спокій ви заплатите життям.
На цей раз — хай розійдеться весь натовп —
Ви, Капулетті, йдіть слідом за мною…
А вас, Монтеккі, жду я по обіді
В тім замку, де ми чиним здавна суд,
Щоб нашу волю вислухать надалі.
Під страхом смерті всім велю — розходьтесь.

Виходять усі, крім Монтеккі, синьйори Монтеккі та Бенволіо.

Входить Ромео.

Бенволіо …Доброго вам ранку!
Ромео Рано ще?
Бенволіо На вежі вибило всього лиш дев'ять.
Ромео Як довго тягнуться години смутку!
Чи то не батько мій пішов звідсіль?
Бенволіо Так, він. Але скажи мені, що саме
Розтягує години для Ромео?
Ромео Те, що спроможне вкоротити їх.
Бенволіо Кохання?
Ромео Ні. його відсутність.
Бенволіо Що? Невже любов?
Ромео Любов. Лиш безнадійна.
Бенволіо На жаль, кохання чарівне на вигляд,
Насправді ж — деспотичне і жорстоке.
Ромео На жаль, сліпе кохання манівцями
Веде примхливо і керує нами.
Де ми обідаємо?.. Що тут сталось?..
Хоча не говори: я чув усе.
Страшна ненависть, та любов страшніша.
З ненависті любов. О гнів кохання!
З нічого — все: і розквіт, і буяння.
О легкості тягар. Сенс пустоти.
Безформний хаос пречудових форм.
Свинцевий пух і полум'я холодне,
Цілюща слабість і блискучий дим…
Безсонний сон, єство, що не існує.

Не маю радості, а все ж люблю я…
Ти не смієшся?

Бенволіо Ні, я швидше плачу.

Ромео Чого, сердечний друже?

Бенволіо А того,
Що серце друга сум опанував.

Ромео Сумні всі ті, хто так, як я, кохав.
Мене гнітить моя тяжка печаль,
Твоя ж — удвоє збільшує мій жаль.
Ти співчуття до мене виявляєш,
І, мов ножем, мені ти серце краєш.
Любов — це дим, що в'ється від зітхання;
В очах коханців — це вогонь бажання.
Коли ж закохані в тривозі, в горі —
Сльозами можуть затопити й море.
Безумство мудре — ось що є любов.
Воно отруює й зціляє кров…

Бенволіо Отож скажи мені, кого ти любиш?

Ромео Сказать тобі зітханням?

Бенволіо Не зітханням,
Скажи серйозно, хто вона?

Ромео Це означає — хворого питати
Про заповіт, що може оживляти
Вмирущого… Кохаю жінку я.

Бенволіо Так я й гадав і влучив просто в око.

Ромео Стрілець меткий! Кохаю я красуню.

Бенволіо Як гарна ціль, то легше в неї й цілить.

Ромео Ти схибив і на цей раз не поцілив.
Бо не страшні їй Купідона стріли.
Та дівчина Діаниних звичаїв —
За щит собі вона цнотливість має,
І не вразить її той лук любовний,
Байдужа їй облога красномовна.
її не взяти штурмом почуттів…

Бенволіо Послухай-но, не думай більш про неї.

Ромео Навчи мене, як розучитись думать.

Бенволіо Очам своїм дай волю: помилуйся
На інших ти красунь…

Виходять.

Сцена 2

Вулиця.

Входять Капулетті, Паріс і слуга.

Паріс … Синьйоре мій,
Яку ж мені ви відповідь дасте?

Капулетті Я повторю вам те, що ви вже чули:
Не знає світу донечка моя —
Ще й чотирнадцяти нема їй літ.

Нехай в красі ще двоє літ зів'яне,
І стане на порі дитя кохане.

Паріс Я матерів щасливих знав молодших…

Капулетті Тому вони і в'януть надто рано!
Дітей моїх поглинула могила,
її одну лиш небо зберегло.
Ви серце дівчини скоріть, Парісе,
Це все, що треба нам, щоб ми зійшлися.
Чого вона собі, я їй бажаю
І радо вас обох благословляю.
Сьогодні свято у моєму домі;
Зберуться рідні, друзі і знайомі,
Всі ті, кого люблю я і шаную.
Бажаним гостем бути вас прошу я…
(Дає слузі папір)
Ти мусиш їх прохати
До нас на свято нині завітати.

Капулетті й Паріс виходять.

Входять Бенволіо й Ромео.

Слуга …Мій господар — знатний і багатий синьйор Капулетті, і якщо ви не з дому Монтеккі, то ласкаво просимо завітати до нас на келих вина. Зоставайтеся здорові!
(Виходить)

Бенволіо На святі цім родиннім в Капулетті
Й твоя кохана Розаліна буде
Між чарівних красунь. Ходімо й ми.
Побачиш сам; хай око безстороннє
Зрівня її з красунями Верони,
І лебідь твій обернеться в ворону.

Ромео Якщо блюзнірством погрішу таким,
Вогнем хай сльози очі випікають.
Смерть на вогні хай кара буде їм
За те, що стали враз єретиками!
Покіль існує світ, як не крути,
Під сонцем кращої не вгледиш ти!

Бенволіо Бо з нею поруч — інша не стояла,
В твоїх очах вона сама сіяла…

Ромео Ходім, та не на інших задивлятись,—
Коханою я буду милуватись!

Виходять.

Сцена 4

Вулиця.

Входять Ромео, Меркуціо, Бенволіо, з п'ятьма чи шістьма іншими масками, слуги зі смолоскипами.

Ромео Чи скажеш для пояснення промову,
Чи, може, так, без виправдання ввійдем?..

Бенволіо Постукаймо, зайдімо — і відразу
Роботу дати мусимо ногам.
Ромео Дай смолоскипа! Жартуни веселі
Хай топчуть каблуками очерет.
Я ж пригадаю приказку дідівську;
Внесу вам світло і дивитись буду.
Чудова гра, а я уже пропав…

Сцена 5

Зала в домі Капулетті. Музиканти чекають.
Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта,
Тібальт з іншими членами родини, гостями й масками.

Капулетті Прошу ласкаво! Хто із дам не має
На ніжках мозолів, танцюйте з нами!
Хе-хе, голубоньки! Котра ж синьйора
Відмовиться тепер від танців? Ну ж бо!
Як хтось з красунь маніжитись почне,
Я присягну, що мозолі на ніжках!
Що скажете, чи добре вас піймав?
Вітаю щиро вас, мої синьйори.
Був час, колись і я ходив у масці
І шепотів на ніжне вушко дамі
Приємне щось. Минуло, все минуло!
Ласкаво прошу вас, заходьте, любі!
Ну, грайте ж, музиканти! Місця! Місця!
До танцю ж бо дружніше, синьйорини!
Грає музика, гості танцюють.

Савва Бродський. Ілюстрація до трагедії. 1982 р.

Ромео *(до свого слуги)*
Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?
Слуга Не знаю я, синьйоре.
Ромео Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі — діамант ясний

У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона — омріяна любов моя!
її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них — голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую…
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цеї ночі!

Тібальт По голосу це мусить буть Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібальт Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись,—
Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті Ромео тут?

Тібальт Так, він, негідник, тут.

Капулетті Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди!..
(Виходить)

Ромео *(до Джульєтти)*
Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.

Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео Але, крім рук, ще дано й губи їм…

Джульєтта Так, для молитви, любий пілігрим…

Ромео О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта Нас незворушно слухають святі.

Ромео Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!

(Цілує її)

Твої уста очистили мій гріх…

Джульєтта Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її)

Джульєтта Мов з книги ти цілуєш…

Мамка Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео А хто у неї мати?

Мамка Що, юначе?
Таж господиня в домі цім вона.
Така вже добра пані, мудра й чесна,
Я викохала донечку її,
З якою щойно розмовляли ви.
Скажу вам чесно: хто її здобуде —
Здобуде той повнісінький гаман.

Ромео Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?..
У ворога в руках моє життя!

Бенволіо Ходім, ходім! Жарт видався на славу!

Ромео Ох, я боюсь — кінчається забава.

Капулетті О ні, синьйори! Рано ще, не йдіть!
Ось слуги вже розносять частування.
Таки йдете? Ну, дякуємо вам!..

Виходять усі, крім Джульєтти й мамки.

Джульєтта Глянь, няню, і скажи, хто той господар?..

Мамка Не знаю я.

Джульєтта Довідайся. Як має він дружину,
Не в постіль шлюбну — ляжу в домовину!

Мамка Монтеккі він, і звуть його Ромео;
Єдиний син того, хто ворог нам.

Джульєтта Злоба єдина у душі буяла,
І зі злоби любов єдина встала!..
Не знаючи, зустріла надто рано,
Та пізно я дізналась, безталанна!
Ох, не на радість ти, любов моя,
Бо ворога кохаю ніжно я!

Мамка Що це таке? Що кажеш ти?

Джульєтта Це вірші.
Навчив мене їх в танці кавалер…
За сценою гукають: «Джульєтто!»

Мамка Я зараз, зараз! Ну, ходім, ходім!
Останній гість вже залишив наш дім.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

ПРОЛОГ

Входить хор.

Хор Кохання давнє впало, смертю зжерте,
Натомість юний пломінь запалав;
Ладен за першу він любов померти,
Та над усе Джульєтту покохав.
Ромео любить, ця любов взаємна,
Та певності в собі він не знайде!
Він ворога блага, вона ж таємно
Принаду з вудки згубної краде.
Як ворог давній, він ввійти не сміє
З вітанням ніжним до коханки в дім.
Не має також жодної надії
Й вона на те, щоб бачитися з ним.
Час їх з'єднає, сили дасть кохання,
Й солодкі втіхи зменшать їх страждання.
(Виходить)

Савва Бродський. Ілюстрація до трагедії. 1982 р.

Сцена I

Верона. Фруктовий сад Капулетті.

Входить Ромео.

Ромео Куди ж іти, коли я серцем тут?
Вернися ж, прах земний. Знайди свій центр.
(Перелазить через мур і зникає за ним)
...
Вгорі, край вікна, з'являється Джульєтта.
Та тихо! В тім вікні сяйнуло світло!
Там схід, сама ж Джульєтта — ясне сонце!
Зійди ж, прекрасне сонечко, і сяйвом

Блиск заздрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикрості, що ти — його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не служи ревнивцеві блідому!
Весталчин одяг, бляклий, зеленавий
Лише безумці носять. Скинь його!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить…
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім… Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє благання шлють —
За них тим часом сяяти в блакиті.
О, що, коли б і справді тії очі
На небі сяли, зорі ж — на обличчі?
Обличчя ясні зорі ті затьмило б,
Як сонечко — ліхтар; та з неба ж очі
Лили б такі потоки променисті,
Що всі пташки співати почали б,
Подумавши, що то вже сходить сонце!
На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки…
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!

Джульєтта О лишенько!

Ромео Вона заговорила…
Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео *(вбік)*
Послухать — чи відповісти відразу?

Джульєтта Лише твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі…
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть

Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта Хто ти,
Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав таїну сердечну?

Ромео Яким ім'ям назвать себе — не знаю.
Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно — твій ворог.
Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері!

Джульєтта Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай—но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадить мури;
Кохання може все і все здолає,—
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечах. Поглянь лиш ніжно —
Й мені ненависть їхня не страшна.

Джульєтта О, не хотіла б я нізащо в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..

Ромео Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти,— нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злоби,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта Хто показав тобі сюди дорогу?
Ромео Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!
Джульєтта Моє лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я… та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так…»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щиру.
Коли ж вважаєш — переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше — ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь…
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні…
Пробач мені, мій любий, і не думай,
Що мій порив палкий — це легковажність;
Мою любов відкрила темна ніч.
Ромео Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев…
Джульєтта О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.
Ромео То чим я поклянусь?
Джульєтта Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою —
Душі моєї чарівним кумиром,—
І я повірю.
Ромео Серця почуттям…
Джульєтта Ні, не клянись! Хоч ти — єдина радість,
Та не на радість змовини нічні…
Все сталось несподівано занадто —

Так швидко, так раптово й необачно,
Як блискавка, що блисне й раптом зникне
Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
Добраніч, любий! Теплий подих літа
Нехай цю бруньку ніжного кохання
Оберне в пишну квітку запашну,
Коли з тобою зійдемося ще раз.
Добраніч! Хай у тебе переллється
Той мир, що вщерть моє сповняє серце!

Ромео Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео Забрати клятву? О, навіщо, люба?

Джульєтта Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене зостається,
А їм немає меж...

Мамка кличе за сценою.

У домі гамір!
Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
Не зрадь мене, Монтеккі мій коханий.
Хвилину почекай, я повернусь.

(Виходить)

Ромео О, ніч свята! Благословенна ніч!..
Таж ніч тепер... А що, як все це сон?
Такий солодкий сон, що я боюсь —
Він не обернеться ніколи в дійсність.

Знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта Три слова ще, Ромео, й на добраніч!
Якщо любов твоя до мене щира
І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
То взавтра сповісти мене про це,
І я пришлю по відповідь когось,
Де і коли ти хочеш повінчатись;
Тобі до ніг складу я свою долю —
З володарем піду хоч на край світу!

Мамка *(за сценою)*
О синьйорино!

Джульєтта Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
Тоді благаю...

Мамка *(за сценою)*
Синьйорино!
Джульєтта Зараз!
…Облиш мене і більше не приходь,
Зостав мене на самоті з журбою,
То взавтра я пришлю.
Ромео Душі спасінням…
Джульєтта Сто тисяч раз тобі привіт!
(Виходить)
Ромео В сто тисяч раз без тебе хмурий світ!
Так, як школяр від книжки утікає,
Так ревно і любов любов шукає;
Як гидко їм на школу знов дивитись,
Так тяжко їй з любов'ю розлучитись!
(Ступає до виходу)
У вікні знову з'являється Джульєтта.
Джульєтта Ромео, стій!.. О, стій! Якби мені
Сокольничого голос, щоб назад
Змогла я сокола мого вернути!
Неволі голос надто слабосилий,
А то б я потрясла печеру Ехо,
Й повітря б голос більш, ніж я, захрип.
Повторюючи це ім'я невпинно:
«Ромео, де ти? Де ж ти, мій Ромео?!»
Ромео То кличе знов мене моя душа!
Бринять, як срібло, голоси коханців
І солодко скрашають тишу ночі,—
Мов ніжна музика милує вухо!
Джульєтта Ромео!
Ромео Люба!
Джульєтта Милий, завтра вранці
Коли прислать до тебе посланця?
Ромео Найкраще о дев'ятій.
Джульєтта Не спізнюсь.
Мов двадцять літ чекать тії години!
Забула я, чого тебе вернула…
Ромео Дозволь зостатись, доки ти згадаєш.
Джульєтта Не буду згадувать, щоб ти зостався,
Та не забуду, як з тобою любо!
Ромео Зостанусь я, щоб ти за все забула,
Забуду й сам, що є десь інший дім.
Джульєтта Світає… Хтіла б я, щоб ти пішов,
Але не далі, аніж птах отой,
Який літає на шовковій нитці.
Пустунка дівчинка його відпустить,
Як бідолашного в кайданах в'язня,
Й відразу знов назад за нитку тягне.

Ревнуючи до волі ту пташину.

Ромео Хотів би птахом бути я твоїм!

Джульєтта І я, мій любий, теж цього хотіла б,
Та ласками замучила б тебе…
Прощай, прощай! Тяжкий час розставання…
О, стільки в нім солодкого страждання,
Що все прощалася б, хоч і світає!
(Виходить)

Ромео Тебе хай сон і спокій повиває!
Як хтів би я тим сном спокійним бути,
Щоб тут в солодких мріях все забути!
Тепер до келії отця святого —
Почуть пораду хочу я від нього.
(Виходить)

Сцена 2

Келія брата Лоренцо.
Входить брат Лоренцо з кошиком…

Ромео Добридень, отче!

Брат Лоренцо Будь благословен!..
Які ж турботи спокій твій тривожать,
Що, рано вставши, вийшов із кімнати?
Чи, може, ти і не вкладався спати?

Ромео О, найсолодші це були години…

Брат Лоренцо Прости йому, вседержцю наш єдиний!
Ти в Розаліни був? Там спочив твій?

Ромео У Розаліни — я? Ні, отче мій!
Я й це ім'я, й печаль його забув.

Брат Лоренцо Хвалю, мій сину! Де ж вночі ти був?

Ромео Все розкажу раніш, ніж запитаєш,—
Нічого ж бо не відаєш, не знаєш.
Бенкетував я з ворогом удвох —
Стялись ми враз, і рани в нас обох.
Тепер, після смертельної тривоги,
Святої просим в тебе допомоги.
В моїй душі я злоби не ношу,—
За себе і за ворога прошу.

Брат Лоренцо Ясніш кажи! Де загадкова мова,
Одвіт там — і порада загадкова.

Ромео То слухай же: я присягнув Джульєтті,—
Люблю дочку синьйора Капулетті.
Вона у мене серце узяла
Й мені своє навіки оддала.
Ми вирішили, отче, що робити,
Та мусиш ти союз наш освятити,
Навік з'єднати шлюбом. Де і як
Ми стрілися і покохались так —
Про все тобі дорогою скажу.

Та тільки про одне тебе прошу,
Благаю, отче, повінчай нас нині!

Брат Лоренцо Святий Франціску! Що за дивні зміни!
А Розаліна ж? Правда, що в очах
У юнаків любов, а не в серцях.
Її так скоро зрадив ти й забув?
Я б не повірив, якби сам не чув...

Ромео Не докоряй! Від цеї, що кохаю,
Я за любов — любов і ласку маю.
Не те, що та...

Брат Лоренцо Бо та вже відгадала,
Що тямиш ти в коханні надто мало
І визубрив його лиш по верхах,
Не вміючи читати й по складах.
Ну, юний вітрогоне, у дорогу!
Подам тобі для того допомогу,—
І через шлюб ваш злоба та родинна
У дружбу обернутися повинна.

Ромео Ходім мерщій! Мені уже не ждеться...

Брат Лоренцо Не гарячкуй! Хто квапиться — спіткнеться!

Виходять.

Сцена 4

Сад Капулетті.
Входить Джульєтта.

Джульєтта Я няню відіслала о дев'ятій,
Вона мені вернутись обіцяла
За півгодини. Що, коли його
Вона знайти у місті не змогла?
Та ні, не те! О, та вона ж кульгава!
Так, так... Лише думки повинні буть
Послами у кохання. В десять раз
Летять вони скоріше...
А сонце вже стоїть над головою!
З дев'ятої до півдня — три години.
Які ж вони і довгі, і нудні!..
А няні все нема... Якби ж то кров
Гарячу мала і кохала палко,
Вона б літала, наче м'яч: її
До нього кидали б мої слова,
Його ж слова — до мене.
Стара людина — ніби справжній мрець:
Бліда, тяжка й незрушна, як свинець.
О боже, йде!

Входять мамка і П'єтро.

О няню дорога!
Ну що, зустріла? Відішли слугу...

Мамка Стомилась я… дай трохи відпочину…
Ох, кісточки болять! Ну й прогулялась!

Джульєтта Я віддала б тобі мої кістки,
Аби скоріш ти новину сказала.
Ну, говори ж! Ну, нянечко, кажи!..

Мамка Чи відпускають нині вас на сповідь?

Джульєтта О так.

Мамка То до отця Лоренцо йдіть:
Там в келії чекатиме жених,
Щоб нині вже собі за жінку взяти.
Ач, кров одразу збіглась до обличчя.
Пашить, мов жар,— це від моїх новин!
Ідіть до церкви. В мене інший шлях:
Драбину принесу, щоб міг ваш любий,
Стемніє ледь, до пташечки своєї
Залізти у гніздечко. Вам то радість,
Мені ж— важкий тягар. Та прийде час —
Вночі тягар нав'ючать і на вас!
Я на обід іду. Ви ж поспішайте.

Джульєтта Спішу до щастя! Нянечко, прощайте!

Виходять.

Сцена 5

Келія брата Лоренцо.
Входять брат Лоренцо й Ромео.

Брат Лоренцо Хай небо шлюб оцей благословить,
Щоб потім нас не покарало горем!

Ромео Амінь, амінь! Нехай приходить горе,—
Не зможе переважити воно
Тієї радості, що за хвилину
Переживу я серцем біля неї.
З'єднай лиш нам святим обрядом руки,
Й хай прийде згубниця кохання — смерть,
Аби я встиг назвать її своєю!

Брат Лоренцо Бурхливі радощі страшні, мій сину,
Бо часто в них бурхливий і кінець.
Їх смерть у торжестві, вони ж бо гинуть,
Як порох і вогонь, у поцілунку.
І найсолодший мед гидким здається,
Бо надто вже солодкий. Він псує
Надмірністю своєю апетит.
Люби, та міру знай, і ти найдовше
Любитимеш. Хто надто поспішає —
Спізняється, як той, що зволікає.

Входить Джульєтта.

Ось і вона! Така легка нога
По плитах цих ще зроду не ступала.

Коханці пройдуться по павутинці,
Яка літає літом у повітрі,
І не впадуть. Так, суєта легка!

Джульєтта Добривечір, духовний отче мій!

Брат Лоренцо За нас обох подякує Ромео.

Джульєтта Я і його вітаю, бо інакше
Нема за що складать мені подяку.

Ромео Джульєтто люба! Коли в тебе в грудях
Від щастя серце б'ється так, як в мене,
І можеш краще виявити радість,
Знайди слова, яких мені бракує,
І всолоди повітря навкруги
Ласкавим подихом своїм, нехай
Мелодія чудова слів твоїх
Змалює те блаженство чарівне,
Яке ми відчуваєм в цю хвилину.

Джульєтта Любов багата ділом — не словами,—
Й пишається собою без прикрас.
Той, хто свої скарби злічити може,
Той лиш жебрак. Але моя любов
Така велика й так зросла безмежно,
Що я злічить не можу й половини
її скарбів...

Брат Лоренцо Ходім! Святий обряд
Благословить вас. Я ж бо вас тепер
На самоті нізащо не покину,
Аж доки не зіллю вас в плоть єдину.

Виходять.

Савва Бродський. Ілюстрація до трагедії. 1982 р.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена 1

Верона. Міський майдан. (Після вбивства Меркуціо Тібальтом в поєдинку)

Ромео Найближчий родич князя й друг мій щирий
Прийняв за мене тут смертельну рану,
Бо честь мою заплямував Тібальт!

Отой Тібальт, з яким тому годину
Породичався я! О найсолодша!..
Моя Джульєтто, це краса твоя
Мене таким розніженим зробила,—
У честі сталь в душі розгартувала.
....О чорний день! Це лиш початок бід!
За ним кінець зловісний прийде вслід...

Входить Тібальт.

Бенволіо Сюди Тібальт скажений поспішає.

Ромео Тібальт живий! Меркуціо — немає!..
Лети ж на небо, лагідна покірність!
Веди мене, вогненноокий гнів!
Візьми назад «негідника», Тібальте,,
Якого ти в лице мені шпурнув!
Меркуціо іще душа витає
Невисоко над головами в нас —
Чекає на твою, щоб взять з собою.
Чи ти, чи я,— котрийсь із нас повинен
Рушати з нею в цю останню путь!

Тібальт Хлопчисько! Ти був тут з ним у парі,
То й далі будь із ним!

Ромео Іще побачим!
Б'ються. Тібальт падає.

Бенволіо Тікай мерщій, Ромео!
Збігається народ! Тібальта вбито!
Чого ж ти як укопаний стоїш?
Тікай: тебе на смерть засудить князь,
Якщо захоплять! Утікай скоріше!

Ромео Я тільки блазень у руках фортуни!..

Входять князь з почтом, Монтеккі, Капудетті з дружинами та інші.

Князь Хто тут почав оцю мерзенну чвару?

Бенволіо О князю наш! Слова мої печальні
Послухай про обставини фатальні.
Тут той лежить, кого убив Ромео
За те, що він убив твого Меркуцьйо...

Князь За вчинок цей свавільний і злочинний
Вмить висланий він буде на чужину.
Від ваших чвар, запеклих і проклятих,
Доводиться й мені тепер страждати.
Тут пролилася рідна кров моя,
й суворо винних покараю я.
Наразитеся на тяжку відплату
Й мою оплачете ви кревну втрату.
Не слухатиму жодних я прохань,
Оглухну я до ваших всіх благань!
Облиште їх, затямте заборону:
Ромео мусить кинути Верону!..

Виходять.

Сцена 2

Кімната в домі Капулетті.
Входить Джульєтта.

Джульєтта

...Прийди, о ночe, і ласкава, й люба!
Ніч чорнобрива, дай мені Ромео!
Коли ж помре він, то візьми його
І роздрібни на зірочки маленькі,—
Він так тобі осяє небеса,
Що закохається весь світ у ніч
І перестане поклонятись сонцю.
Собі купила я чертог кохання,
Та в нього не ввійшла! Я продалась,
Та мною ще не володіють... Ах!..
Мені цей день такий нудний і довгий,
Як ніч малій дитині перед святом,
Що жде й діждатися не може дня,
Щоб одягти готові вже обновки.
Ось няня йде! Несе мені звістки...
Входить мамка з мотузяною драбиною.
Як небо, красномовний той язик,
Який мені говорить про Ромео.
Ну, няню? Що нового? Що це в тебе?
Ти для Ромео добула драбину?..

Мамка Так, так, драбину...
(Кидає її додолу)

Джульєтта Що сталося?.. Чого ламаєш руки?..

Мамка Жахливий день! Він вмер, умер, умер!
Пропали ми, пропали, синьйорино!
О горе!.. Він загинув, вмер, убитий!..

Джульєтта Невже ж і небо може бути заздрим?

Мамка Не небо — ні, але Ромео може...
Ромео, о Ромео! Хто б подумав?

Джульєтта Що ти за дідько, що мене так мучиш?
Від цих тортурів заревли б у пеклі!
Ромео сам себе убив? Кажи!..

Мамка Тібальт сконав, Ромео йти в вигнання;
Ромео вбив його й іде в вигнання.

Джульєтта Тібальта кров пролив Ромео?! Боже!

Мамка Так, так! Жахливий день! Пролив, пролив!

Джульєтта О серце гада, сховане в квітках!
То жив дракон в печері тій чудовій?
Пекельний виплід з ангельським лицем!
Не голуб — ворон! Вовк в овечій шкурі!
Огидна суть з божественним чолом!
Ти зовсім не такий, як видавався!
Пекельний праведник, негідник чесний!

О, що ж тобі робить, природо, в пеклі,
Коли ти помістила духа зла
В раю живому чарівної вроди?
Чи бачив хто коли огидну книгу
В такій чудовій, чепурній оправі?
Як оселитись міг такий обман
В розкішному палаці?

Мамка О, в мужчин
Ні совісті, ні правди, ані честі:
Нема нічого в них. Всі віроломні!
Всі брехуни, облудники й підступні,
Де мій слуга?..
Ганьба твому Ромео!

Джульєтта Пухирями
Нехай язик твій візьметься за це!
Не для ганьби родився він на світ.
Таж на чолі його ганьба огидна
Сама соромиться сидіть! Це — трон,
Де честь коронуватися повинна,
Володарка єдина на землі.
Яка я підла, що його ганьбила!

Мамка То що ж, хвалить того, хто вбив кузена?

Джульєтта Та чи ж мені засуджувать дружину?
О бідний муж мій! Хто ж твоє ім'я,
Крім мене, приголубить, коли я
Твоя жона не більш як три години,
Вже так його пошматувати встигла?
За що кузена вбив ти, лиходію?
Таж лиходій кузен хотів убити
Тебе, мою дружину... Гетьте, сльози!
Верніться знов назад до джерела!
Повинні ви платити дань журбі,
Та, помилившись, сплачуєте щастю.
Живий мій муж, хоча його Тібальт
Убити хтів. Тібальта вбито, хоч
Хотів убить він мужа. Все гаразд!
Чого ж я плачу? Слово я почула...
Страшніше ще за наглу смерть Тібальта.
Й воно мене убило...
Що вмер Тібальт, сказати і додати:
«Ромео йти в вигнання»,— словом цим
Убито всіх відразу. Батька й матір,
Тібальта, і Ромео, і Джульєтту.
Всі, всі загинули відразу. Всі!..
«Ромео йти в вигнання» — меж немає,
Ні міри, ні кінця в оцих словах...
В них тільки смерть, безкрая смерть і жах...

Де батько мій і мати, няню мила?

Мамка Коло убитого ридають тіла.
Ходім до них. Я проведу тебе.

Джульєтта Нехай йому слізьми омиють рани,
Я ж тільки за вигнанцем плакать стану!
Візьми шнури… Одурені, як я…
О бідні ж ви!.. Вигнання — смерть моя!
До ложа ви мого були тропою,
А я помру, дівуючи, вдовою.
Візьму шнури. Ходімо, няню, й ти!
На шлюбне ложе хочу я лягти;
І не коханому Ромео там,
А смерті я незайманість віддам.

Мамка Іди в опочивальню! Я знайду
Твого Ромео. Знаю, він в Лоренцо.
Ти чуєш? Приведу його. Чекай!
Вночі тут буде він, твій чоловік.

Джульєтта Так, так! І перстень цей йому віддай.
Хай прийде він,— ми простимось навік!

Виходять.

Сцена 3

Келія брата Лоренцо.

Входить брат Лоренцо.

Брат Лоренцо Виходь хутчій, Ромео нещасливий!
У тебе закохалася печаль,
І одружився ти з бідою.

Входить Ромео.

Ромео Отче!
Що чути там? Який же присуд князя?
Яке ж іще страшне, незнане горе
Загрожує мені знайомством?

Брат Лоренцо Сину!
Ти надто вже з негодами здружився!
І князеве я рішення приніс.

Ромео Віддав він справу до страшного суду?

Брат Лоренцо Ні, князь наш не суворий: засудив
Тебе він не на смерть, а на вигнання.

Ромео Вигнання? Згляньсь і скажи — на смерть.
Лице вигнання грізне і страшне,
За смерть страшніше! Не кажи — вигнання…

Брат Лоренцо Ти звідси вигнаний лише, з Верони.
Вгамуйся. Май терпіння. Світ широкий.

Ромео Нема за мурами Верони світу:
Чистилище там, пекло і тортури.
Вигнання звідси — це вигнання з світу;
Це — смерть, лиш названа фальшивим словом...

Брат Лоренцо О смертний гріх! Яка невдячність чорна!
За вчинок твій закон скарав би смертю,
Та князь наш добрий, зглянувшись на тебе,
Закон наш відхилив і обернув
Ласкаво на вигнання слово «смерть».
Однак це милість. Ти ж її не бачиш!

Ромео Тортури, а не милість! Небеса
Тут, де живе Джульєтта. Кожна кицька
І миша, навіть пес — тварина кожна,
Дрібна й нікчемна, жити може тут,
У цім раю, дивитися на неї…
Та тільки не Ромео!..

Стукіт у двері.

Брат Лоренцо Хтось стукає… Ромео, заховайсь!

Входить мамка.

Мамка О отче, отче, розкажіть мені,
Де чоловік синьйори? Де Ромео?

Брат Лоренцо Ось, долі він. Сп'янів від власних сліз.

Мамка Ох, і моя синьйора так лежить,
Точнісінько так само!

Брат Лоренцо О нещасна
Спорідненість сердець! Сумна подібність!

Мамка Ось саме так лежить і синьйорина.
Ридає й плаче, плаче і ридає.
Та встаньте, встаньте ж! Ви ж таки мужчина.
Задля Джульєтти, задля неї встаньте.
Ну, та й чого впадати так у розпач?

Ромео *(підводиться)* Ох, няню!..

Мамка Синьйоре мій! Лиш смерть — всьому кінець!.

Ромео Ти про Джульєтту говорила? Як їй?
Я, мабуть, лиходієм їй здаюсь?
Дитинство щастя нашого убив я,
Заплямувавши рідною їй кров'ю.
О, де моя дружинонька таємна?
Скажи, що думає вона тепер
Про вщент зруйноване кохання наше?

Мамка Таж ні, вона нічого не говорить,
А тільки плаче, плаче; то на постіль
Враз упаде, то підведеться знов.
Тібальта кличе, скрикне враз «Ромео!» —
І знову падає…

Ромео О, це ім'я
До кулі смертоносної подібно
її убило так, як ця рука
Проклята вбила кревного її!
Мій отче, о, скажи мені, скажи:

Де саме криється, в якій частині
В моїм ганебнім тілі це ім'я?
Скажи мені, щоб міг я зруйнувати
Житло мерзенне!

Ромео робить спробу заколоти себе,
але мамка відводить убік його кинджал.

Брат Лоренцо ...Та ну ж бо, підведися, ти ж мужчина.
Жива твоя Джульєтта, що за неї
Хотів на себе ти накласти руки,—
Адже це щастя. Таж тебе Тібальт
Убити хтів, а ти убив його,—
Це щастя теж. Закон, який тебе
На смерть скарав би, в друга обернувся
І смерть тобі вигнанням замінив,—
Це щастя теж. Ти маєш все, всі блага.
Тебе голубить чепурна фортуна,
Але, як зле дівчисько вередливе,
Ти супишся й на щастя, й на любов.
О, стережись. Кінець таких сумний.
Йди ж до коханої своєї швидше,
Як ми умовились; ввійди до неї,
В її кімнату — й заспокой її.
Але пильнуй, не залишайсь до того,
Як ставити почнуть скрізь вартових.
Бо в Мантую тоді вже не пробратись.
Там жити мусиш, доки знайдем час
Оголосити шлюб, і ваших друзів
З ним примирить, і в герцога просити
Вернуть тебе назад, і буде радість
Твоя сильніша в двадцять тисяч раз,
Ніж горе те, що нині відчуваєш!
Ти, няню, йди вперед; скажи синьйорі,
Хай вмовить всіх домашніх, щоб лягли
Раніше спати. Це не так і важко:
Адже всіх змучило тяжке їх горе.
Скажи,— Ромео прийде.

Мамка О боже! Я стояла б тут всю ніч
І слухала б поради прехороші!
Так, так! Що значить вченість! Мій синьйоре,
Скажу синьйорі, щоб на вас чекала.

Ромео Скажи коханій, щоб приготувалась
Мене докорами зустріти.

Мамка Ось
Вона звеліла перстень передать.
(Прямує до виходу, але знову повертається)
Прошу вас, не баріться. Вже не рано.
(Виходить)

Ромео Я знов бадьорий і ожив душею!

Брат Лоренцо Йди; на добраніч. Тільки пам'ятай:
Залежить ваша доля лиш від того,
Щоб тут не буть, як ставитимуть варту,
Або тікати треба на світанку
В одежі іншій. В Мантуї чекай.
Твого слугу знайду я, й через нього
Я сповіщатиму тебе про все,
Що трапиться тобі на користь тут
Хорошого. Дай руку. Пізно вже...
Щасливо! На добраніч!

Виходять.

Сцена 5

Кімната Джульєтти.
З'являються Ромео і Джульєтта у вікні.
Входить мамка.

Мамка Синьйоро!

Джульєтта Няню?

Мамка Синьйоро, мати ваша йде до вас.
Світає вже, тож будьте обережні!
(Виходить)

Джульєтта Впускай же день, вікно, й візьми життя!

Ромео Прощай, прощай! Один лиш поцілунок,
І я спущуся.
(Спускається)

Джульєтта Як? Ти вже пішов?
Моя любов! Мій муже! Друже мій!
Щодня і щогодини сповіщай.
Для мене днів багато у хвилині.
За цим рахунком буду я старою,
Коли побачу знов мого Ромео!

Ромео Бувай! Нагоди я не омину,
Щоб привітать тебе, любов моя!..
Входять Капулетті й мамка.

Капулетті Як зайде сонце, падає роса.
Відколи ж нас покинув мій племінник,
На землю дощ паде.
Що, дівчинко—фонтане, ти в сльозах?...
Ну, що, дружино? Ти уже сказала
Про те, що саме вирішили ми?
Синьйора Капулетті. О так, синьйоре, лиш вона не хоче
І дякує за честь. О, краще б я
З могилою, дурну, її звінчала!

Капулетті Що? Поясни ж бо! Поясни, дружино!
Вона не хоче? Як? І нам не вдячна?
І не пишається? І не вважає

За щастя те, що їй знайшли, негідній,
Ми гідного такого жениха?
Джульєтга Я не пишаюсь цим, проте вам вдячна,
Що ви його шукали. Я не можу
Пишатись тим, що виклика ненависть!
Та вам і за ненависть вдячна я,
Вона ж бо від любові.

Капулетті ...Шановна панно,
Прошу тебе, залиш твої химери,
Подяками не сип і не пишайся.
Тендітне тіло краще приготуй,
Щоб у четвер до церкви йти з Парісом.
А ні — то поведу тебе на віжках...

Джульєтта Навколішках благаю, добрий тату,
(опускається на коліна)
Дозволь хоча б одне промовить слово...

Капулетті До всіх чортів, дівчисько непокірне!
Геть, непотребнице! Ось вибирай:
Або в четвер ти підеш з ним до церкви,
Або не навертайсь мені на очі.
Мовчи. Не заперечуй. Ані слова.
Аж руки засвербіли... Ну, дружино,
Боліли серцем ми, що нам господь
Подарував лише одне дитятко;
Та бачу, що й одного забагато,
Що в цій одній для нас лише прокляття!
Геть, капосна!.. знайшов їй жениха, нарешті,
Шляхетного, із знатної родини.
Він добре вихований, молодий,
Багатий, і вродливий, і розумний,
Талантів різних повен, як то кажуть,
Хорошої статури, як годиться,—
І раптом ця безглузда тонкослізка,
Незайманка, писклява лялька, погань,
Як щастя їй само пішло до рук,
Відповідає: «Я не хочу заміж»,
«Любить не можу», «я ще молода»,
«Прошу мені пробачити...» Гаразд.
Не підеш заміж,— я тобі пробачу:
Пасись, де хочеш, тільки з дому геть...
Клянусь душею, я тебе зречуся,
й моє добро повік твоїм не буде.
Одумайся — я клятви не зламаю!
(Виходить)

Джульєтта Невже немає співчуття у неба,
Щоб глянути в журбу мою до дна?..
О мамо люба, не женіть мене!

Лиш місяць, тиждень почекайте з шлюбом.
Як ні — мені готуйте шлюбне ложе
У тому ж склепі, де лежить Тібальт.
Синьйора Капулетті Мовчи. Тобі я не скажу ні слова.
Роби, що хоч, мені ти не дочка!
(Виходить)

Джульєтта О боже мій! О няню! Що робити?..
Потіш мене. Порадь. Допоможи.
О горе, горе! Нащо небеса
Жахливі випроби кладуть на мене,
Таку слабку, беззахисну істоту?
Чого мовчиш? Невже немає, няню,
Ні слова втіхи й радості для мене?

Мамка Звичайно, є. Ромео твій — вигнанець;
Б'юсь об заклад, що не посміє він
З'явитись тут, щоб вимагать тебе;
Прийти сюди він може лиш таємно.
Якщо вже вийшло так, гадаю, краще
Виходь за графа — він жених чудовий.
Ромео перед ним — лише ганчірка.
Таких очей зелених, запальних,
Як у Паріса, і орел не має!
Я серцем присягаюся, синьйоро,
Що більше щастя шлюб цей принесе,
Багато кращий він. А хоч і ні —
Той муж помер чи все одно, що вмер:
Хоч і живий, для тебе мертвий він!

Джульєтта Говориш ти від серця?

Мамка І від душі! Хай бог мене поб'є!

Джульєтта Амінь!

Мамка Що?

Джульєтта Ти втішила мене!
Іди і матері моїй скажи,
Що я пішла до келії Лоренцо.
Я батька прогнівила й хочу гріх
Спокутувати і здобуть прощення.

Мамка Іду, іду. Скажу… Оце розумне!
(Виходить)

Джульєтта Пекельна згубниця! Старий диявол!
(Дивиться вслід мамці)
Чи є страшніший гріх? Навчать мене,
Щоб зрадила я мужа і присягу!
Так ганити й принижувать його
Тим самим язиком, яким сама
Багато тисяч раз його хвалила?
Іди собі, пораднице огидна.
Віднині ти чужа моїй душі.

Піду ще до ченця по допомогу;
Коли ж рятунку жодного нема,
Я заподію смерть собі сама!
(Виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена 1

Верона. Келія брата Лоренцо.

Джульєтта О, двері зачини!.. І плач зі мною…
Ні втіхи, ні надії, ні рятунку!..

Брат Лоренцо Ох, знаю я твою біду, Джульєтто!
Що діяти — я ради й сам не дам…
Я чув, що мусиш ти в четвер вінчатись
І шлюб отой відкласти неможливо.

Джульєтта О, краще, ніж виходить за Паріса,
Звели мені стрибнути з тої вежі,
Або пошли мене в вертеп злочинців,
Або штовхни мене в кубло гадюче...
Все, все, про що я й слухати не можу,
Щоб не тремтіти з жаху,— все зроблю
Без страху, без вагання, щоб Ромео
Знайшов в мені дружину незрадливу.

Брат Лоренцо То слухай же, іди тепер додому,
Весела будь і згоду дай на шлюб.
Візьми оцей фіал. Як ляжеш в постіль,
Усю до краплі випий рідину.
І вмить тобі по жилах піде холод,
І летаргічний сон тебе скує,
Твій пульс замре; ні тіла теплота,
Ні дихання слабке — ніщо й ніколи
Не викаже, що ти іще жива;
Троянди уст твоїх і щік зів'яють,
Обернуться на попіл неживий;
Очей твоїх зачиняться враз вікна
Так, ніби їх загородила смерть
Від світла ясного життя; зомліє
Все тіло в тебе так, неначе мертве.
І ось в такій подобі смерті ти
Пролежиш рівно сорок дві години
Й прокинешся, як від солодких снів.
Коли ж уранці прийде наречений,
Щоб розбудить тебе, ти будеш мертва.
Тоді тебе, як звичай наш велить,
В найкращім вбранні, у труні відкритій
Перенесуть у старовинний склеп,
Де здавна спочивають Капулетті.
Тим часом, доки спати будеш ти,

Я сповіщу про все листом Ромео;
Він з'явиться сюди, і разом з ним
Ми будем ждать пробудження твого,
Й до Мантуї Ромео тої ж ночі
Тебе з собою візьме. Вихід є.
І від ганьби тебе він урятує,
Якщо несталість і жіночий страх
Не стануть на заваді смілій справі.

Джульєтта О, дай же, дай! Не говори про страх!

Брат Лоренцо Візьми і йди. Будь непохитна й дужа
У рішенні своїм. Я надішлю
До Мантуїченця з листом негайно
Й про все твого Ромео сповіщу.

Джульєтта Любове, сили дай! У ній — рятунок.
Прощай, мій отче!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

Сцена 1

Мантуя. Вулиця.
Входить Ромео.

Ромео Як можна вірити облесним снам,
То сни мої мені віщують радість:
У грудях, ніби цар на троні — серце.
І дух якийсь на крилах ясних дум
Весь день мене підносить легко вгору.
Приснилася мені моя дружина;
Немов умер я, і вона прийшла…
О, дивний сон, в якому мертвий мислить!
Мене поцілувавши палко в губи,
Мені вдихнула враз нове життя,
І я ожив, і був я імператор —
Яке ж солодке й справді ти, кохання,
Якщо лиш тінь твоя — велике щастя!

Входить Балтазар.

Звістки з Верони! Що там, Балтазаре,
Листи привіз ти від ченця святого?
Моя дружина й батько мій здорові?
Ну, як Джульєтта? Вдруге я питаю.
Як добре їй, лихого буть не може.

Балтазар О, добре їй — лихого буть не може,
Джульєтти плоть — в гробниці Капулетті,
Душа між ангелів уже витає.
Я бачив сам, як в склеп її несли,
І поскакав, щоб сповістити вас.

Простіть мені за звістку нещасливу,
Я виконав, синьйоре, ваш наказ.

Ромео То он як!.. Зорі, кидаю вам виклик!..
Ти знаєш, де живу я. Принеси
Мерщій мені паперу та чорнила
І коней роздобудь: вночі я їду.
Балтазар Благаю вас, синьйоре, заспокойтесь!
У вас палають очі, й ви бліді,—
Віщує це нещастя...

Ромео О, мовчи!
Це так тобі здалось. Облиш мене,
Зроби все так, як я тобі сказав.
Балтазар виходить.
З тобою ляжу нині я вночі,
Моя Джульєтто! Засіб лиш знайти...
Яке ж ти винахідливе, нещастя,—
Порадником стає в одчаї зло!
Аптекаря згадав я.
Агей, аптекарю!

Входить аптекар.

Аптекар Чого вам треба?

Ромео А йди сюди. Ти бідний, бачу я.
Бери! Ось маєш, сорок тут дукатів.
За них отрути дай мені такої,
Щоб враз вона по жилах потекла!
І той, хто жить стомився, мертвий впав...

Аптекар Цей порошок змішайте з рідиною
І випийте; хай буде сил у вас .
На двадцятьох,— сконаєте за мить.

Ромео Ось золото твоє. Страшна отрута
Душі на втіху; в цім мерзеннім світі
Воно убивств жорстоких більше чинить,
Ніж ця нікчемна бовтанка твоя,
Яку ти так боїшся продавати...

Сцена 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті.

Входять Ромео й Балтазар зі смолоскипом, ломом, заступом тощо.

Ромео Дай заступа мені й залізний лом.
Візьми цього листа і завтра вранці
Віддай моєму батькові його.
Дай смолоскип. Гляди ж, під страхом смерті,
Що б не побачив ти і що б не чув,
До мене не підходь і не втручайся.
В це ложе смерті хочу я спуститись,

Щоб глянуть ще раз на мою дружину;
А головне — щоб зняти в неї з пальця
Коштовний перстень: перстень той потрібен
Мені задля важливої мети.
Тепер іди звідсіль. Але гляди,
Якщо насмілишся ти повернутись
І підглядать, що буду я робити,
Клянусь, я розірву тебе на шмаття
І члени всі твої розсію тут,
На цвинтарі голодному. Бо зараз
Ця ніч і замір мій — і дикі, й люті.
Вони лютіші, ніж голодний тигр,
Вони грізніші, ніж бурхливе,море…

Балтазар Я йду, синьйоре, й турбувать не стану.

Ромео І будеш другом. Ось, візьми собі.
Живи!.. Бувай щасливий і прощай!

Балтазар відходить

Ромео Огидна пащо! Ти, утробо смерті!
Пожерла щонайкращий дар землі!
Я щелепи гнилі твої розкрию.
(Розбиває двері до склепу)
І силою новий напхаю корм…
Моя любове! О моя дружино!
Смерть випила твого дихання мед,
Та не змогла твоєї вроди взяти.
Ти не подолана. Рум'янець твій
Ще на устах, на щоках пломеніє,
Ще смерті стяг блідий не тріпотить!..
Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтесь, очі,— це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востаннє!

А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навік священним поцілунком
Довічну спілку зі скупою смертю!
Сюди, мій поводатарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов!
(П'є.)
О чесний
Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!..
(Падає)

Савва Бродський. Ілюстрація до трагедії. 1982 р.

З другого боку кладовища входить брат Лоренцо з ліхтарем, ломом і заступом.

Брат Лоренцо Святий Франціску, поможи мені!
Вже стільки раз мої старечі ноги
Спіткнулись об могили цеї ночі...
(Входить до склепу)
Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулись!

Джульєтта прокидається.

Джульєтта О мій отче!
Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?
Шум за сценою.

Брат Лоренцо Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,

Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжім хутчій. Джульєтто, люба сестро!
Шум наближається.
Загаємось — ускочимо в біду.
(Виходить)

Джульєтта Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала…
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що помогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої вуста…
Ще, може, трішки є на них трутизни, —
В підкріпленні цьому я смерть знайду…
(Цілує його)
Твої вуста ще теплі!..
Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал!
(Вихоплює кинджал Ромео з піхов)
Ось твої піхви!
(Заколює себе)
Зостанься в них і дай мені умерти!..
(Падає на труп Ромео і вмирає)

Переклад Ірини Стешенко

℘ Ваші перші враження, роздуми, оцінки

1. Чим схвилювала вас, сучасних читачів, історія кохання Ромео і Джульєтти, викладена в трагедії Шекспіра?
2. Як уже в пролозі трагедії передається почуття тривоги за долю героїв?
3. Яке відношення до себе з перших сторінок п'єси викликають у вас Ромео, Джульєтта, Паріс, Тибальт та ін.?
4. Якби вам випала нагода екранізувати цей твір, то яких акторів ви запросили б на роль Ромео, Джульєтти та інших дійових осіб п'єси? (Маються на увазі зовнішність, вік, особливості акторського таланту).
5. Які сцени з цієї трагедії ви хотіли б проілюструвати? Що особливо значуще ви зобразили б при цьому?

℘ Заглибимось у текст трагедії

6. Чим Джульєтта підкорила Ромео, коли він вперше побачив її на балу? Що незвичайне відрізняло її від інших? Якими художніми засобами автор передає красу юної Джульєтти? *(Завдання для хлопців)*

7. Перечитайте сцену побачення Ромео і Джульєтти в саду (дія II, сцена 2). Як проявляються сила і краса їхніх почуттів?
8. Прислухайтеся до слів Джульєтти:

Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене зостається...

Як ви розумієте це зізнання героїні? *(Завдання для дівчат)*

9. На початку XVII століття в бібліотеці Оксфордського університету в Англії був один екземпляр однотомного видання п'єс Шекспіра, який постійно читали студенти. Особливо затертими виявилися сторінки, де описується остання зустріч Ромео і Джульєтти (дія III, сцена 5).

Чим, на вашу думку, так хвилювала ця сцена молодь часу Шекспіра? Прочитайте виразно діалог Ромео і Джульєтти в особах.

10. Які сили протистоять коханню Ромео і Джульєтти? Як борються юні герої за своє щастя? Які, все нові, перепони встають на їхньому шляху?
11. Чому Паріса, суперника Ромео, Шекспір зображує молодим, красивим і заможним?
12. Які рядки, що описують сцену розлуки Ромео і Джульєтти, передають силу і красу їхнього кохання? Який художній прийом підсилює почуття неможливості і болю розлуки закоханих (дія III, сцена 5)?
13. Які думки й почуття викликає у вас фінал трагедії?
14. Імена Ромео і Джульєтти стали загальними назвами. Чому образи цих закоханих живуть у віках? Які вічні людські цінності втілено в них?
15. Чим збагатило вас читання і вивчення трагедії «Ромео і Джульєтта»?
16. Які ідеали епохи Відродження знайшли відображення в трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта»?

Для самостійної роботи

17. Підготуйте виразне читання одного-двох уривків трагедії.
18. Візьміть участь у підготовці проекту «Ромео і Джульєтта» Шекспіра на сцені і в кіно.
19. Створіть усний (або письмовий) твір на тему: «Ромео і Джульєтта Шекспіра — гімн великому почуттю кохання».

Для дискусії

20. Візьміть участь в обговоренні проблемного питання: чи могло здійснитися щастя Ромео і Джульєтти, якби все сталося так, як передбачав брат Лоренцо?

Для майбутніх філологів

Підготуйте виступ на тему: за допомогою яких художніх засобів досягається емоційна напруга монологів трагедії «Ромео і Джульєтта»?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Закохані з різних країн світу в наші дні приїжджають до Верони і на балконі Джульєтти дають обітниці любові і вірності.

Як цей факт свідчить про значення в житті наших сучасників шекспірівських героїв Ромео і Джульєтти?

Про драматичні твори

Драматичні твори, як і епічні та ліричні, мають свої, яскраво виражені характерні особливості.

Драмою (від грец. *drama* — дія) називають у широкому значенні літературні твори для постановки на сцені. Вони однаково належать і театру, і літературі. Створені для колективного сприйняття, ці твори завжди відображають гострі суспільні та особистісні проблеми.

Композиція драматичних творів також своєрідна: текст ділиться на акти (дії), а всередині актів (дій) — на яви (або сцени). Характери людей в таких творах розкриваються в дії, вчинках, мові.

Найважливішою особливістю твору, призначеного для сцени, є наявність у ньому *драматизму* — напруженості дії. Він створюється тоді, коли заповітне або найнеобхідніше для людини не може здійснитися або знаходиться під загрозою. Наприклад, драматизм трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» проявляється в пристрасному бажанні юних героїв кохати і бути щасливими, незважаючи на всі заборони, чвари і забобони.

Створенню драматизму у п'єсі сприяє *драматургічний конфлікт* — зіткнення, боротьба протилежних сил. Так, велике почуття кохання Ромео і Джульєтти у Шекспіра протистоїть непримиренній ворожнечі родин Монтеккі і Капулетті, владі встановлених у суспільстві понять та відносин. Саме відчуття цього конфлікту, який постійно проявляється в змісті трагедії, загострює наш інтерес до п'єси і змушує з неослабною увагою спостерігати від початку і до кінця за історією непереможного кохання Ромео і Джульєтти.

Особливістю драматичних творів є й те, що події, зображені в них, сприймаються нами як такі, що відбуваються в даний час. Цим пояснюється особливий вплив їх на почуття людей.

Драматичні твори поділяються на такі основні види: *комедія, драма, трагедія*.

У трагедії письменник розкриває глибокі конфлікти дійсності, показує героїв в напруженій боротьбі з непереборними перешкодами, приріка є їх на загибель. У цій боротьбі виявляється сила характеру героїв і високі їх стремління.

Драма (у вузькому значенні) зображує складну боротьбу героїв: перешкоди, що постають перед ними, часто долаються ціною величезних зусиль і не завжди ведуть героїв до фізичної смерті.

Комедія висміює людські недоліки і суспільні вади.

?

1. Назвіть характерні особливості драматичних творів.
2. Що таке драматизм?
3. Розкрийте характерні ознаки трагедії як драматичного жанру.
4. Визначте, які події в трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» слід віднести до зав'язки дії, кульмінації і розв'язки? Обґрунтуйте свою думку.
5. Що сприяє розвитку драматичної дії? Свої відповіді проілюструйте прикладами з трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта».

СОНЕТИ ШЕКСПІРА

Сонети В. Шекспіра, створені ним приблизно в 1593-1600 роках, і досі захоплюють читачів усього світу. Їх вивчають напам'ять, на слова їх пишуть музику, вони часто звучать у сучасних фільмах. У чому ж привабливість шекспірівських сонетів?

Перш за все, в цих віршах відтворено складну історію дружби і кохання поета. Невідомі імена ні юнака, до якого звертається поет, ні тієї смаглявої красуні, котра змусила його страждати через неподільне кохання. Очевидно, в усіх цих сонетах є значна доля особистого, пережитого самим Шекспіром.

Проте сила лірики не в її автобіографічності, а в поетичному зображенні душевних переживань. Талант Шекспіра передавати внутрішній стан людини найбільш повно виявляється в його сонетах.

Ви вже знаєте, що жанр сонета в європейській літературі розробляли італійці Данте і Петрарка, француз Ронсар, англійці Саррі, Спенсер та ін.

Створюючи свої «Сонети», Шекспір вступав у суперництво з великими майстрами лірики. Він не так прагнув зрівнятися з ними, як знайти нові й оригінальні життєві ситуації й образи. Шекспір посилив драматизм сонетної поезії й більш, ніж його попередники, наблизив лірику до реальних людських почуттів. Провідною темою його сонетів є дружба, яку за доби Відродження ставили вище кохання. У сонетах Шекспір засуджував підлість, марнославство, несправедливість, лихослів'я, а силу і значення мистецтва підносив над владою, титулами й багатством.

SONNET 66 BY WILLIAM SHAKESPEARE

Tired with all these, for restful death I cry:
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimmed in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,
And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabld,
And art made tongue-tied by authority,
And folly (doctor-like) controlling skill,
And simple truth miscalled simplicity,
And captive good attending captain ill:
Tired with all these, from these would I be gone,
Save that, to die, I leave my love alone.

66

Я кличу смерть — дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?
Переклад Дмитра Павличка

66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Переклад Дмитра Паламарчука

116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це — зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов — не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі —
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад Дмитра Паламарчука

130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.
Переклад Дмитра Паламарчука

Ваші перші враження і роздуми, оцінки

1. Яке враження справили на вас сонети Шекспіра?
2. Які почуття автора ви поділяєте, читаючи сонет 66? Визначте тему цього сонета.
3. Чим схвилювали вас сонети 116, 130? Про що вони змушують замислитися?

Заглибимось у текст сонетів

4. Зверніть увагу, як росте обурення автора падінням моралі суспільства й окремої людини. Відзначте роль метафор, порівнянь у цьому (сонет 66).
5. У чому полягає драматизм сонета 66? Чому автор так пристрасно виступає проти несправедливості життя, людської аморальності?
6. Якою людиною ви уявляєте самого Шекспіра, читаючи сонет 66?
7. Сонет 66 подано в оригіналі і в різних перекладах — Дмитра Павличка і Дмитра Паламарчука. Порівняйте переклади, самостійно створивши підрядник. Виберіть переклад, який вам більше сподобався і вивчіть сонет напам'ять.
8. Як автор розуміє любов (кохання)? Чи поділяєте ви його погляд на це (сонет 116)?

9. Як змальовано красу коханої в сонеті 130? Яке значення мають у цьому і попередньому сонеті заперечення, порівняння?
10. У чому протиставляється кохана Шекспіра донні Лаурі Петрарки?

Для самостійної роботи

11. Підготуйте виразне читання сонетів 121, 130. Один із них вивчіть напам'ять.

Для майбутніх філологів

Підготуйте виступ на тему: «Сонети Шекспіра — поезія, що перемогла час». Використовуйте (на вибір) тексти сонетів 15, 18, 19, 55, 60, 63, 81, 101 та ін.

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА
(1547-1616)

...Картина, гідна художника-мислителя: Шекспір, який читає «Дон Кіхота»! Щасливі країни, серед яких з'являютьсятакі люди, вчителі сучасників і нащадків!

І. Тургенєв

Якось сучасник Мігеля де Сервантеса французький посол Дак Майен у товаристві високопосадовців Іспанії став вихваляти іспанську літературу і особливо Сервантеса. «Як би мені хотілося познайомитися з ним», — вигукнув герцог. На що йому зауважили, що Сервантес старий, нецікавий і до того ж бідний. «І таку геніальну людину ви не утримуєте на державні фонди?» — вигукнув вражений француз. Дивно, але Сервантесу дійсно ніхто не допомагав, хіба що одного разу, визволяючи з полону... Навіть після видання його геніального роману про Дон Кіхота, який розійшовся небаченим на ті часи тиражем, письменник не став багатим. Багатою і безмежною у своїй вселюдській любові була лише його душа.

Мігель де Сервантес прожив бурхливе і тривожне життя. Лиха доля посилала творцеві Печального Образу, як і його герою, випробування за випробуванням.

Майбутній письменник з'явився на світ 29 вересня 1547 року в невеличкому містечку неподалік Мадриду в родині іспанського ідальго — так називали дворян, які не мали майна і не обіймали високих громадських посад. У пошуках роботи родина Сервантесів поневірялася з одного міста в інше. Приблизно 1561 року вона дісталася до Севільї, найгаласливішого іспанського порту. Можливо, саме тут Мігель по-справжньому закохався в море. За деякими розповідями Сервантеса можна скласти уявлення про

те, як багато часу хлопчик проводив в порту, заводив найдивніші знайомства і мріяв про пригоди. Навряд чи він тоді міг уявити, скільки пригод і справді готує йому доля.

На кінець 60-х років XVI століття Сервантеси остаточно розорилися, і Мігель був змушений самостійно заробляти на життя. У ті часи юнак зі шляхетної родини шукав долі при дворі, у війську або церкві. Мігель вибрав військову службу. Кар'єра військового, мабуть, ніде і ніколи не вважалася настільки почесною і престижною, як в Іспанії XVI століття, що стала головним оплотом християнства в Європі. Солдат-хрестоносець, який вогнем і мечем запроваджував єдино правильне і рятівне віровчення, був більше ніж солдатом. Молодий Сервантес, ревний християнин, повний честолюбних надій, рушив до Італії, де в той час перебували основні об'єднані італо-іспанські військові сили, готові битися з Османською імперією. Центральне географічне положення робило Італію ідеальною базою для військових операцій проти турецької та інших армій на Балканах, східному Середземномор'ї і Північній Африці.

Італія не була чужим світом для іспанців. Адже іспанці практично повністю контролювали цю країну: володіли Неаполем і Сицилією, Генуєю і Міланським герцогством . Сервантес всюди зустрічав своїх співвітчизників і чув іспанську мову. Цікаво, що ректором знаменитого Падуанського університету з 1260 року був іспанець, а в цілому в Падуї та Генуї іспанських студентів було набагато більше, ніж італійських. У Мігеля знаходився час і для своєї освіти: тут він ознайомився з поезією Данте, Петрарки, новелами Боккаччо …

7 жовтня 1571 року корабель, на якому служив Сервантес, брав участь у знаменитій морській битві під Лепанто. Під час бою безстрашний Мігель отримав два мушкетних поранення в груди і одне в ліву руку. Після цього рука Сервантеса до кінця життя залишалася нерухомою і звисала, як батіг. Однак він пишався цим, вважаючи, що рани лише прикрашають справжнього чоловіка. Одужавши після поранення, Сервантес знову повернувся до війська і прослужив ще 5 років. А потім доля послала йому ще важче випробування.

У 1575 році галеру «Сонце», на якій плив Сервантес, захопили корсари. Нещасливого ідальго продали в рабство в Алжир. Щоправда рекомендації до короля, які мав при собі полонений, підняли його авторитет у правителя Алжира Косана Паши і врятували від жорстоких покарань, але й сума викупу за такого важливого в'язня значно виросла. Лише через п'ять років рідні змогли зібрати гроші і визволити Мігеля.

Сервантес був щасливий повернутися на батьківщину, але, як виявилося, його випробування ще не скінчилися. Ветеран, що отримав каліцтва в бою, був нікому не потрібний, крім рідні. До того ж батько, який втратив слух, був змушений відмовитися від лікувальної практики, і турбота про близьких лягла на плечі Мігеля. Він повернувся на військову службу, але його мізерного заробітку не вистачало на утримання великої родини, що поповнилась позашлюбною донькою Сервантеса, а

потім і його молодою дружиною. У відчаї Мігель подався шукати кращої долі в Андалузію. Восени 1585 року йому вдалося отримати місце комісара з господарських заготівель для «Непереможної армади». Але там, де спритні постачальники за лічені місяці наживали величезні статки, благородний і чесний ідальго постійно попадав у неприємні ситуації: його не раз кидали до буцегарні за неправдивими звинуваченнями. Під час одного з таких арештів Сервантес, скориставшись дозвіллям, почав писати свій найзнаменитіший твір «Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі», що задумувався як пародія на рицарські романи. На цей час Сервантес був уже автором роману «Галатея», декількох трагедій і понад двадцяти п'єс, проте саме опис пригод Рицаря Печального Образу зробили його ім'я безсмертним.

Роман був виданий у 1605 році і мав величезний успіх. Книжку буквально змели з прилавків. Так Дон Кіхот — мандрівний рицар і благородний мрійник, шанувальник рицарських романів і захисник усіх знедолених почав свою подорож дорогами світової літератури. Його образ став вічним, а численні варіації на тему пригод премудрого ідальго з'являються й досі.

Образ мандрівного рицаря Дон Кіхота в різні часи намагалися тлумачити не лише літературні критики, історики літератури і письменники-класики, а й філософи. Роман Сервантеса переклали багатьма мовами, а за кількістю перевидань він поступається лише Біблії.

Через десять років після опублікування «Дон Кіхота» в Іспанії вийшла книжка під назвою «II том премудрого ідальго Дон Кіхота з Ламанчі». Однак його автором був не Сервантес, а якийсь Алонсо Фернандес де Вельянеда. Його Дон Кіхот зовсім позбавлений шляхетності і прагне лише до збагачення. А. Вельянеда скоріш за все намагався дискредитувати роман і самого Сервантеса. На щастя, підробка не мала успіху і пройшла майже не поміченою читачами. Більше того, поява лжеДон Кіхота змусила Сервантеса переробити другу частину роману з метою посилення у ньому гуманістичного начала.

Видання книжок про премудрого ідальго Дон Кіхота з Ламанчі принесло Сервантесу світову славу, проте не зробило його багатим. Останні роки життя письменника пройшли в бідному кварталі Мадриду. У 1613 році Сервантес вступив до братства мирян Францисканського ордену, а через три роки прийняв повну посвяту. 23 квітня 1616 року великий письменник залишив цей світ і був похоронений в монастирі за рахунок братства. Але його герої — Рицар Печального Образу Дон Кіхот з Ламанчі та його вірний зброєносець Санчо Панса живуть поряд з нами ось уже понад чотири сотні літ.

?

1. Чим вразила вас особистість великого іспанського письменника Мігеля де Сервантеса?
2. Чому історію створення роману про Дон Кіхота можна назвати незвичайною?

«ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ»
(Частина І, уривки)

РОЗДІЛ І,
де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, — все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої саєти, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива — і то незгірша... Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу — тобто замалим не цілий рік — водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок рицарських до читання собі накупити: де, було, яку зуздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєро, читаючи такії речі, аж у голову заходив, ночі не спав, щоб тільки додуматися та доглупатися, в чому їх сила, а воно хоч би сам Арістотель із домовини встав, то навряд би чого дорозумівся...

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду... Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому

в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручиків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Савва Бродський. Ілюстрація до роману. 1975 р.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ґанджі, ніж горезвісна Гонеллина коняка, що, кажуть, *tantum pellis et ossa fuit*[1], визнав, що ні Олександрів Бучефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого зацного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому рицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і від-

[1] Була сама шкура та кості (латин.).

кладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака на світі.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним діло стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові — то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої, — мовив собі на думці — або на моє щастя, випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене переміг на герці ще не оцінений по заслузі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашмості, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку орацію, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму...

РОЗДІЛ III,
де оповідається яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря

...Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав: [31]

— Зацний рицарю, я не встану із місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, вашець і себе славою великою окриє, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стіп своїх і такії речі його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

Савва Бродський. Ілюстрація до роману. 1975 р.

— Меншого я й не сподівався од вашої, мій пане, незрівнянної великодушності, — промовив тоді Дон Кіхот, — бо ласка, о яку вас присив-єм і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра рано вашець мене на рицаря висвятив. Сю ніч у каплиці замку панського я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться жадання моє заповідне, аби міг я по велінню обов'язку мого об'їжджати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким як я мандрованим рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був, як ми вже казали, битий жак; він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає...

...До сього він іще додав, що при замку немає каплиці, де можна було б одбути нічне вартування, бо стару розваляли, а нової ще не поставили; але йому напевно відомо, що в разі потреби вартувати при зброї вільно в будь-якому місці, отже нехай його гість перебуде сю ніч на замковому дідинці, а вранці, як Бог поможе, відправляться всі приписані церемонії, і він стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані рицарі, про яких понаписува-

но цілі стоси книг, мали про всяк случай добре натоптані гаманці; брали вони з собою і сорочки білі, і слоїки з мастю — рани гоїти..., тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму прийшлому), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та іншої такої потребизни: той припас зовсім несподівано може стати в великій пригоді. Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватись до цілонічної варти коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на рицаря, що мав потому відбутися. Всі дуже тим химородам дивували й вийшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотову збрую. Як забачив наш рицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що важишся доторкнутись до зброї найславетнішого з усіх мандрованих рицарів, які будь-коли припережувались мечем, — подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство приплатишся!

Погонич не зважав на тії погрози аніже (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив збрую за реміняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, в цій першій притузі, хай я помщуся за зневагу, вчинену серцю мойму, що голдує тобі по всі віки вічні, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. А Дон Кіхот позбирав збрую свою і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав та чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба і давай збрую скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знов махнув списом і так нахабу по голові лулуснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натроє, а, мабуть, начетверо розсівся. На той галас позбігались

усі нічліжани корчемні, прибіг і сам господар. Тоді Дон Кіхот, затиснувши однією рукою щита, а другою за меча схопившись, покликнув:

— О царице вроди, сило й потуго мого знеможеного серця! Зверни в цю хвилю очі величі своєї на полоненого тобою рицаря, бо над ним небувала нависла небезпека!

Ці слова такого додали йому духу, що, здавалось, якби на нього вдарили погоничі з усього світу, то й тоді ані на крок не одступив би. Товариші поранених, побачивши їх у такому стані, зачали здалеку кидати на Дон Кіхота каміння, а він затулявся скільки мога щитом, та од жолоба не одходив, щоб збруї напризволяще не лишати. Корчмар водно гукав на погоничів, щоб дати спокій рицареві: казав же він їм, що то божевільний, хоч і всіх переб'є, то йому за те нічого не буде. А Дон Кіхот не вгавав, все, знай, галасував на погоничів, що вони зрадники й віроломці, а на кастеляна — що він тхір, а не чеснородний кавальєро, коли попускає такі вчинки супроти мандрованого рицаря, показав би він йому на те віроломство — от шкода тільки, що висвяти ще не дістав...

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той триклятий обряд, висвячу його на рицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалось. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультяїв, котрі без ланового відома так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно з заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по шиї дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот пойняв йому віри і сказав, що на все пристає, аби тільки швидше обряд одбути, а потім додав, що, діставши висвяту, не зоставить у замку душі живої, якщо на нього хто знов нападе; хіба тільки з поваги до властителя замку тих ощадить, за кого він попросить.

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знов вернув до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодиць та хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальгові стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив рицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меча і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого рицаря, душила в собі сміх.

— Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги і подуги, — примовляла чемненько, меча йому прив'язуючи.

Дон Кіхот спитав, як її на ім'я, бо він же мусить знати, кому завдячує таку велику ласку і кому має віддати частину слави, що здобуде потуж-

ною правицею своєю. Вона відповіла смиренно, що зветься Похожала, а батько в неї — полатайко з Толедо, живе коло яток Санча Б'єнаї, і додала, що куди б не закинула її доля, вона завше буде служити йому і як свого пана шанувати. Тоді Дон Кіхот попрохав її, щоб заради любові до нього вона вчинила одну ласку — звалася відтепер пані Похожальська; молодичка пообіцяла, що так і зробить.

Друга молодичка прип'яла йому остроги, і в нього була з нею майже така сама розмова, як із першою. Він і її спитав, як звати, а вона одказа-ла, що звати її Вітрогонка, а батько в неї — статечний мельник із Антекери. Подякувавши їй і запропонувавши свої послуги, наш рицар попрохав її, щоб віднині називалась пані Вітрогонська.

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот аж регнув сісти мерщій на коня і рушити в світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

РОЗДІЛ IV

Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятись, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на прйзначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує — з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквиляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

— Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого — хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

— А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати! А хлопець лебедів:

— Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, гримнув на дядька грізним голосом:

— Нечемний рицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, — а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, —я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

— Пане рицарю, хлопець, що я отеє караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

— Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! — гукнув Дон Кіхот. — Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошию тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

— Може, воно й так, — сказав Дон Кіхот, — а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

— Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю, — бідкався дядько, — нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

— Щоб я оце та пішов до нього? — закричав хлопець. — Ніколи в світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить, як із святого Бартоломея!

— Не спустить, — заперечив Дон Кіхот, — раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим рицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

— Що-бо ви, пане, говорите! — мовив хлопець. — Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

— То нічого, — сказав Дон Кіхот, — і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

— Воно-то так, — погодився Андрес, — та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

— Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, — обізвався дядько, — ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

— Можна й без дорогої душі, лиши її собі, — сказав Дон Кіхот, — буде з мене, як ти йому виновате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе — хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я — завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами — і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

— А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен.

— Бігме, — сказав Андрес, — добре, дядьку, зробите, як учините волю сього зацногр рицаря, подовж йому, Боже, віку без ліку, що він такий хоробрий і справедливий. Бо як не заплатите, то побачите, що вернеться і покарає вас, на Рока святого.

— Ти кажеш бігме, і я кажу бігме, — промовив господар. — Та я ж тебе так люблю, що хочу тобі ще більше завинити, щоб потім більше заплатити.

Тут він порвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився.

— А тепер, — каже, — Андресику мій пишний, клич того відомстителя за всяку кривду, побачимо, як він за сюю відомстить... Та я ще й не знаю, чи се вже твоїй кривді кінець, бо мені кортить таки спустити з тебе всю шкуру, недарма ти того й боявся.

Але врешті він одв'язав таки хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати, — нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завзятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завзятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так славно й щасливо розпочав своє рицарювання. Радий та веселий їхав він до свого села і промовляв півголосом:

— Воістину можеш ти йменуватися найщасливішою з усіх кобіт, живущих на землі, о, над усіма вродницями вроднице, Дульсінеє Тобоська! Доля-бо судила, щоб вірним твоїм слугою і виконавцем усіх твоїх бажаннів і веліннів став такий славний і завзятий рицар, як Дон Кіхот з Ламанчі, що, діставши, як відомо, лише вчора висвяту, сьогодні вже помстився за найстрашнішу кривду і образу, вчинену свавіллям та беззаконням, сьогодні вже вирвав бича з руки немилосердного ворога, що безневинно катував сього ніжнотілого отрока!..

РОЗДІЛ VIII

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот. — Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що-бо ви, пане, кажете? — заперечив Санчо. — То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

— Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий, — сказав Дон Кіхот, — бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея, і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а кри-

ло підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу ристь рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може — так тяжко грьопнувся з Росинанта.

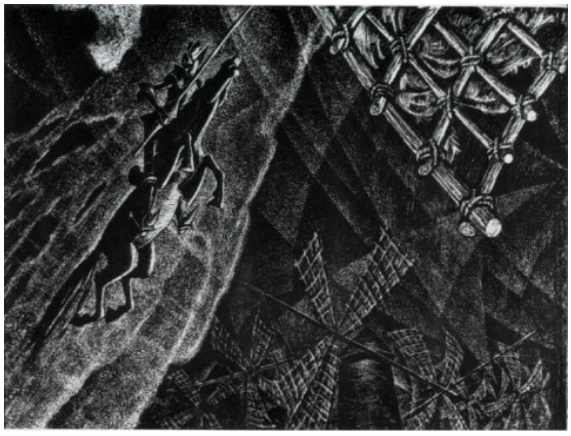

Савва Бродський. Ілюстрація до роману. 1975 р.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо, — одказав Дон Кіхот, — бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже, — сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один гишпанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя, — промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так, — відповів Санчо, — але я був би радий, що Боже крий, якби ви, паночку, та жалілись мені, як вам що болі-

тиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

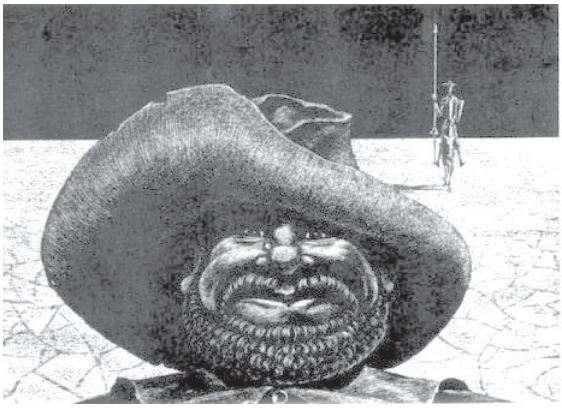

Савва Бродський. Ілюстрація до роману. 1975 р.

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюга, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну клюгу, що од списа лишилась, — от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвильку, мріючи про свою володарку Дульсінею — він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою, він проспав без прокиду до самого рана, і щоб Дон Кіхот був його не розбуркав, не пробудило б сонька ні проміння соняшне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати — був, певно, ситий своїми розкішними спогадками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпіського перевалу...

Переклад Миколи Лукаша

Заглибимось у текст роману

1. Яким постає перед читачами Дон Кіхот у першому розділі роману? Чим він приваблює й одночасно смішить? Спираючись на текст, дайте відповідь, з якою метою Дон Кіхот вирішує стати мандрівним рицарем, як готується до цієї події?

2. Свій роман про Дон Кіхота Сервантес задумав як пародію на рицарський роман — найпопулярніший літературний жанр того часу. Пародія (з грецьк. — переспів) — комічне наслідування будь-якому художньому твору або групі творів. Чим комічна сцена посвяти Дон Кіхота в рицарі? Як показує письменник різне ставлення до цієї події Дон Кіхота і корчмаря? Яке значення відведено змалюванню обстановки, в якій проходить церемонія посвяти в рицарі?
3. Зверніть увагу на цікавий момент в третьому розділі: господар трактиру і його погонич не вступають в прямий діалог з Дон Кіхотом, коли той звертається до них. Чому Сервантес не поміщує їх відповіді в тексті, а викладає те, що відбувається від третьої особи?
4. Яка перша можливість видалася Дон Кіхоту для випробування своїх рицарських достоїнств? Які почуття викликає у вас поведінка героя?
5. Чим скінчилася спроба Дон Кіхота захистити хлопчика, якого жорстоко карав його хазяїн? Смішно чи сумно стає нам?
6. Як змальовує Сервантес реальне життя Іспанії свого часу?
7. Чому Дон Кіхот обирає собі в зброєносці бідного хлібороба Санчо Пансу?
8. Які рицарські якості виявляє Дон Кіхот, здійснюючи свої подвиги? (Зверніться до розділів, у яких описано: поєдинок Дон Кіхота з вітряними млинами, його напад на похоронну процесію, пригоду з левами). Зі співчуттям чи осудом до вчинків Дон Кіхота ставляться люди, які його оточують?
9. Завдяки Сервантесу вислів «боротися з вітряними млинами» став афоризмом. У яких випадках його вживають?
10. Прочитайте виразно діалог Дон Кіхота з духовником герцога, передайте своє ставлення до кожного зі співрозмовників.
11. Які людські риси виявляє Дон Кіхот, коли дає поради Санчо Пансі перед його вступом на посаду губернатора острова?
12. У чому виявляється ставлення письменника до Санчо Панси, коли він зображує того губернатором?
13. Чому Сервантес називає Дон Кіхота «премудрим ідальго», «славним ідальго», «доблесним Дон Кіхотом, заступником ображених і пригнічених»?
14 Який слід у вашій душі залишило читання і вивчення роману Сервантеса «Дон Кіхот»? Чим запам'ятався для вас образ Дон Кіхота?

Для самостійної роботи

15. Підготуйте виразне читання епізоду сутички Дон Кіхота з Рицарем Білого Місяця.
16. Зіставте мову Дон Кіхота і Санчо Панси. Як характеризує вона кожного з героїв?
17. Сервантес писав свій роман за часів інквізиції. Побоюючись зіткнення з нею, письменник устами «безумного» рицаря висловив свої найзаповітніші думки про справедливість, благородство, людяність, мудрість, які він хотів передати своїм сучасникам. Знайдіть такі висловлювання у тексті і поясніть їхню загальнолюдську цінність для всіх часів і народів.
18. Візьміть участь в підготовці проекту «Образ Дон Кіхота в поезії та образотворчому мистецтві» (Включіть в свої виступи виразне читання віршів українських та російських поетів, присвячених Дон Кіхоту: «Пригоди Дон Кіхота» І. Франко, «Балада моїх ночей» Л. Костенко, «Странствую-

щий рыцарь, Дон Кихот!..» В. Брюсова, «Баллада о доблестном рыцаре Дон Кихоте» В. Ходасевича, «Дон Кихот» С. Маршака, «Кто говорит, что умер Дон Кихот?..» Ю. Друніної та ін.)

Для дискусії

Після створення роману Сервантеса з'явилося поняття «донкіхотство». Його тлумачать по-різному. Дехто називає донкіхотством відсутність у людини почуття реальності, те, що оточуючим здається наївним і смішним. Донкіхотство розуміють і як небажання пристосовуватися в житті, прагнення перетворювати життя, наполегливий шлях до мрії.

В якому значенні, на вашу думку, краще вживати це поняття і чому?

Для майбутніх філологів

Створіть усні розповіді на одну з тем: «Дон Кіхот і його вірний зброєносець» або «Губернаторство Санчо Панси» (за змістом самостійно прочитаних розділів роману).

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Прикметно, що незабаром після виходу в світ роману Сервантеса «Дон Кіхот» образ головного героя надихав композиторів різних країн світу і в різний час на написання музичних творів. Всього, починаючи з 1740 року і по XX століття включно було створено 13 балетних вистав і 5 опер. 48 раз роман «Дон Кіхот» було екранізовано в кіно і кілька разів на телебаченні. У цьому з ним не може конкурувати жоден видатний твір світової літератури.

У середині XX століття англійський журнал «Великобританія сьогодні» провів міжнародну анкету, запропонувавши назвати сорок найкращих книг, починаючи з першого століття нашої ери. Відповіді прийшли з усього світу. На першому місці виявився «Дон Кіхот» М. де Сервантеса, а на другому — «Війна і мир» Л. Толстого.

У 2002 році, підводячи підсумки минулого тисячоліття, Нобелівський комітет зібрав авторитетне журі, до якого увійшли сто відомих письменників з п'ятдесяти чотирьох країн світу. Їх попросили визначити кращий твір світової літератури. «Книгою усіх часів і народів» було названо «Дон Кіхот».

Поясніть, чому роман Сервантеса «Дон Кіхот» визнаний «книгою всіх часів і народів»? Чим він так необхідний сучасним людям?

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Про вічні образи

Образ Дон Кіхота називають «вічним образом». Такими ж є і відомі вам Прометей, Ромео і Джульєтта та ін.

Вічні образи — це літературні образи, які виходять за рамки конкретних творів і зображеної в них епохи і сприймаються як символи загальнолюдських духовно-моральних цінностей: любові, доброти, спра-

ведливості, жаги до пізнання тощо. Їх імена стали загальними назвами, що вказують на певні риси характеру людини або літературного образу.

Ім'я Дон Кіхота також із власної стало загальною назвою. Дон Кіхотами стали називати людей, нездатних розбиратися в дійсності, тих, чиї поняття і вчинки нічого, крім комізму і сміху, на думку загалу, викликати не можуть. Проте існує й інше розуміння донкіхотства, інше ставлення до образу Дон Кіхота.

Широке обговорення викликало свого часу висловлювання російського письменника І. Тургенєва (1860). На його думку, «Дон Кіхот пройнятий увесь відданістю ідеалу, заради якого він готовий зазнавати всіляких утисків, жертвувати життям … Він живе для своїх братів, для знищення зла, для опору ворожим людству силам … Смиренний серцем, він духом великий і хоробрий… ». На глибоке переконання письменника, з позицій гуманізму Дон Кіхот — «найбільш моральна істота в світі … ентузіаст, слуга ідеї і тому пройнятий її сяйвом».

Як бачимо, *вічні образи вміщають в себе ціннісні загальнолюдські риси і оцінки, завдяки чому набули визнання і поширення в літературі і мистецтві різних епох.*

1. Які літературні образи відносять до «вічних образів»?
2. Чому образи Дон Кіхота, Ромео і Джульєтти є «вічними образами»?

Про роман

Слово *роман* (франц. *roman*, нім. *roman*, англ. *novel*) спочатку означало будь-який твір, написаний романською мовою. З часом до романів стали відносити епічні твори, в яких розповідь зосереджено на долі окремої людини.

Характерною особливістю роману є зображення долі героя в процесі його становлення і розвитку. Прикладом цього може бути «Дон Кіхот» Сервантеса, який визнано найдосконалішим романом епохи Відродження. Головний герой його — збіднілий провінційний ідальго, — начитавшись лицарських романів, вирішив «статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою».

Дон Кіхот робить смішні і нерозважливі вчинки. Він вступає в поєдинок з вітряними млинами, прийнявши їх за казкових велетнів, нападає на стадо овець, на похоронну процесію.

Проте «Дон Кіхота» не можна вважати лише пародією на лицарські романи. Починаючи з шостого розділу, в якому в героя-лицаря з'являється зброєносець і вони мандрують разом, читачам поступово відкривається широка панорама похмурої дійсності Іспанії кінця XVI — початку XVII століття. Сервантес не випадково об'єднує ідальго і селянина. Його роман стає безперервним діалогом між Дон Кіхотом і Санчо Пансою про найболючіші питання того часу. Цей безупинний обмін думками необхідний

обом. Дон Кіхот подає Санчо Пансі приклад морального вдосконалення та політичної мудрості. В свою чергу, Санчо Панса, постійно виявляючи селянську практичність, кмітливість, демонструє Дон Кіхоту поміркування, розумне ставлення до життя. Поступово із дивака і наївного мрійника Дон Кіхот перетворюється на просвітленого мудреця. Він дає гідну відповідь духовнику герцога, залишає замок, відчувши принизливе ставлення до себе, дає слушні й водночас щирі поради Санчо Пансі перед його вступом на посаду губернатора.

Важливим показником будь-якого роману є *прагнення зображуваного героя до свободи і незалежності* від усіляких зазіхань на його особистість. У романі Сервантеса це змальовано досить наочно: Дон Кіхот залишає герцогський замок, переконавшись у неможливості свого подальшого перебування в ньому, а Санчо Панса відмовляється від губернаторства. Їхня зустріч і від'їзд із замку — це моральна перемога героїв над світом зажерливості, дармоїдства, жорстокості, духовної ницості, уособленням яких є не лише герцогський замок, а й уся тогочасна іспанська дійсність.

Отже, *роман — це жанр епічного твору великої форми, в якому розповідь зосереджено на долі окремої особистості, її ставленні до світу, її становленні і розвитку.*

?

1. Що означає слово «роман»?
2. Назвіть характерні особливості роману.
3. На прикладах із «Дон Кіхота» Сервантеса доведіть, що цей твір відноситься до жанру роману.

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Чим збагатилися ваші уявлення про літературу доби Відродження після знайомства з трагедією «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра і романом «Дон Кіхот» М. де Сервантеса?
2. У чому полягає і як стверджується головна життєва цінність в трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта»?
3. Назвіть і розкрийте значення характерних ознак трагедії у цьому творі.
4. Як збагатив Шекспір жанр сонета?
5. Які головні поняття про справедливе життя втілив Сервантес в своєму романі «Дон Кіхот»?
6. Поясніть значення поняття «донкіхотство». Яку точку зору щодо нього підтримуєте ви і чому?
7. Що таке «вічні образи»? Розкрийте їх значення на прикладах героїв трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» і роману Сервантеса «Дон Кіхот.
8. Назвіть характерні риси жанру роману. Розкрийте їх на прикладах з роману Сервантеса «Дон Кіхот».
9. Розкажіть про літературні роди і їх різновиди.
10. Розкажіть про драму та її різновиди.
11. Чому Шекспіра і Сервантеса називають великими гуманістами?

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ БАРОКО І КЛАСИЦИЗМУ

Хто знає й джигуна, і скнару, й марнотратця,
Од кого дивакам, ревнивцям не сховаться — Той у комедії змалює легко їх
І разом виведе на сцену, як живих.

НІКОЛА БУАЛО

БАРОКО

1. Що ви знаєте про добу Бароко з уроків історії? З якими історичними подіями пов'язаний цей період, який час він охоплює?
2. Що змінилося в ціннісних орієнтирах людини?
3. Назвіть найвизначніші пам'ятки культури Бароко та її представників.
4. Візьміть участь у підготовці проектів:

- живопис доби бароко (на прикладі репродукцій картин Караваджіо, Жоржа де Латура, Бартоломео Естебана Мурільйо, Франсіско Сурбарана, Хусепе Рібера, картин Дієго Веласкеса, Берніні Джованні Лоренцо та ін.);
- архітектура доби бароко (з використанням ілюстративного матеріалу, наприклад: церква Сан-Карло в Римі, архітектор Ф. Борроміні; собор Смольного монастиря в Петербурзі, храм Андрія Первозванного в Києві в, архітектор В. В. Растреллі тощо);
- музика доби бароко (аудіозаписи музики Баха, Гайдна, Генделя, Вівальді, Кореллі та ін.)

Виникнення і розвиток мистецтва і літератури бароко були обумовлені закономірностями суспільного життя Європи в другій половині XVI і в XVII столітті, глибокою соціально-політичною кризою, що потрясала європейські країни (англійська революція, Фронда, Тридцятирічна війна) до встановлення абсолютистських монархій.

Література бароко проникливо і правдиво зображує цю кризу і її різноманітні, часто сповнені трагізму відгуки в людській душі. Для барокових творів характерні відчуття розгубленості, сум'яття, а часом і відчаю, породжені суспільними катаклізмами часу. У них втілено прагнення відстояти людську гідність від натиску ворожих сил, спроби творчо переосмислити підсумки кризи, збагатити в світлі її історичних уроків гуманістичні уявлення про людину і дійсність, відобразити настрої і сподівання передових сил суспільства. Усе це знайшло відбиток у творчості таких видатних європейських письменників, як Л. Аріосто, Т. Тассо (Італія), Ф. Рабле, (Франція), А. Гріфіуса (Німеччина), Лопе де Вега, П. Кальдерона (Іспанія), Б. Джонсона (Англія) та ін.

Яскраво виражений драматизм життєвого сприйняття і загострена увага до трагічних мотивів характерні в цю епоху і для інших видів мистецтва, наприклад, музики (не випадково саме в XVII столітті виникає і розвивається опера). У живопису втілення трагічних сторін буття своєї кульмінації досягає у Рембрандта.

У літературі бароко чимало рис, пов'язаних з літературними традиціями минулого. Письменники і поети XVII століття використовували античну міфологію як джерело сюжетів і образів; із середньовічної культури запозичили традиційні біблійні образи, надихалися ідеалами лицарських романів; послуговувалися системою ліричних та епічних жанрів доби Відродження, зверталися до канонів петраркізму в любовній ліриці. Водночас художній світ барокової літератури глибоко оригінальний, самобутній, принципово відмінний як від ідеалів Відродження, так і Просвітництва.

Замість стрункої простоти і цілісності, властивої літературі Відродження, бароковим творам притаманні крайня складність, поєднання трагічного з комічним, піднесеного з вульгарним, жахливого з кумедним. вигадливі метафори і порівняння. Звідси й назва напряму: *бароко* (португ. *perola Barroca* — перлина неправильної форми). При цьому, якщо демократичні письменники відображали у своїх творах глибокі протиріччя самого життя, то твори письменників аристократичного крила (італ. *маньєризм*, ісп. *гонгоризм*, франц. *прециозна література*) оспівували галантну любов, дрібні епізоди зі світського життя, вживаючи химерні метафори, алегорії, вдаючись до «гри слів». Улюблені форми прециозної лірики — мадригали, сонети, рондо, послання.

У цілому література бароко ілюструє чудові художні відкриття. Це, насамперед, патетичне[1] відображення глибокого розчарування, викликаного кризою ренесансних ідеалів, зображення сили людського духу, здатності людини долати перешкоди, зберігати стійкість в найстрашніших життєвих випробуваннях. Особливо яскраво усе це звучить у поезії, яка в цей час переживає бурхливий розквіт у всіх країнах Європи. Сімнадцяте століття висунуло таких видатних поетів, як Луїс де Гонгора, Франсиско де Кеведо, Джон Донн, Джон Мілтон, Жан де Лафонтен, Нікола Буало, Пауль Флемінг, Андреас Гріфіус та ін.

1. Назвіть видатних письменників і поетів літератури бароко?
2. Які основні теми європейської літератури XVII століття?
3. Який зв'язок барокової літератури з попередніми літературами? У чому її оригінальність?

ДЖОННН ДОНН
(1572—1631)

Із циклу «СВЯЩЕННІ СОНЕТИ»

19

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаюсь у нім,
Любов кляну й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німий в мольбі, великий у малім.
Я зневажав ще вчора небеса —
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу —
Й набожність потім знов моя згаса.
Коли тремтів від страху я — ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Переклад Віктора Марача

[1] Патетичне — сповнене пафосу, пристрасті, хвилювання.

Заглибимось у текст сонета

1. Яке враження справив на вас цей сонет? Які роздуми викликав?
2. Однією з тем літератури бароко, як ви вже знаєте, було відображення життєвих протиріч. Як це показано у 19 сонеті Дж. Донна? Яким постає перед вами його ліричний герой?
3. Зверніть увагу на будову сонета: який художній прийом використовує автор?
4. Знайдіть синоніми у тексті сонета і поясніть їх роль у розкритті ідеї.
5. Які інші художні засоби вживає автор, характеризуючи ліричного героя?
6. Класичний сонет часто закінчується висновком або запитанням (пригадайте сонети Данте, Шекспіра). А яку кінцівку має сонет Донна? Серйозно чи іронічно сприймає її читач?

Для майбутніх філологів

Напрям бароко мав велике значення для розвитку української літератури XVII — XVIII ст.: він узяв на себе важливі функції гуманізації духовної культури нашого народу, адже в Україні доби Відродження не було. Крім того, доба бароко збагатила українську поезію оригінальними формами, які широко використовуються поетами і в наші дні. Це так звані «віршові іграшки»: акростих, мізостих, фігурні вірші та ін. Вірші записувались у формі зірки, хреста, корабля тощо, поети шифрували в своїх творах дати, вислови, малюнки, але від того поезія не втрачала ані свого ліризму, ані глибини змісту. Наприклад, І. Величковський вигадав так звані «раки літеральні», тобто вірші, рядки яких можна було читати в будь-якому напрямі.

Підготуйте про це повідомлення з презентацією і виступіть з ним у класі.

КЛАСИЦИЗМ

Сюжет високий ви обрали чи жартливий —
Уму коритися повинні завжди співи,
Бо римі з розумом не слід ворогувать.
Вона — невільниця і мусить послух мать.
Н. Буало

1. Що ви знаєте з історії про абсолютизм?
2. Які завдання ставилися перед французькою абсолютною монархією?
3. Який вплив мав французький абсолютизм на розвиток культури і літератури?
4. Візьміть участь у підготовці проектів:

- живопис класицизму і рококо (на прикладі репродукції картин Ж.-Л. Давида, О. Фрагонара, А. Ватто, Ф. Гойя);
- музичне мистецтво XVII — XVIII ст. (з використанням аудіозаписів органної музики І. Баха, музичних творів В. Моцарта).
- архітектура класицизму (з демонстрацією світлин, наприклад, Червоного корпусу Київського університету, сакральних споруд України: костелу Св. Олександра в Києві, Миколаївської церкви в с. Диканька Полтавської обл., Спасо-Преображенського кафедрального собору в м. Дніпропетровську та ін.).

Класицизм виник в Італії в XVI столітті, поступово поширився у всій Європі, але найвищого розквіту досяг в XVII столітті у Франції. Термін *класицизм* утворений від латинського слова *classicus* — зразковий. Класицисти ставили завдання наслідувати зразкам античного (класичного)

мистецтва, дотримувалися норм, викладених у працях давньогрецьких і римських авторів (Аристотеля і Горація).

Розвиток класицизму пов'язаний зі зміцненням французької абсолютної монархії, яка сприяла підйому всіх сфер життя, зокрема культури і літератури. Абсолютизм вносив організованість і впорядкованість в суспільну і культурну діяльність, зміцнював єдність національної держави з єдиними, обов'язковими для всіх законами. Життя в державі суворо нормувалося, тобто підпорядковувалася системі правил.

Кардинал Рішельє стежив за виконанням законів у державі, а за дотриманням правил в літературі він доручив стежити створеній ним Французькій академії. У 1674 р. французький поет, критик і теоретик класицизму Нікола Буало узагальнив правила класицизму в поетичній формі, назвавши свій твір «Поетичним мистецтвом». Що ж послугувало підґрунтям класицизму?

Класицисти вірили в могутність розуму, в його здатність змінити на краще не тільки людину, а й суспільство. Завдання літератури і мистецтва вони вбачали у благодатному впливі на людський розум. Класицисти вважали, що твір мистецтва, літератури — плід не таланту, не натхнення, і не художньої фантазії, а наполегливого слідування велінням розуму:

Любіть же розум ви! Нехай він тільки сам
Принадність і красу утворює пісням —

ось чого вимагав Буало від письменників.

Вчення про розум визначало особливості творів класицистів, в яких обов'язок завжди був вище, ніж людські почуття, державні інтереси — вище за особисті бажання. Конфлікт класицистичної драми — боротьба між розумом, обов'язком перед державою і почуттями, особистими інтересами, пристрастями. Як би не вирішувався цей конфлікт — перемогою розуму і обов'язку чи перемогою пристрастей, — тільки *герой, який ставить свій обов'язок перед державою вище приватного життя, є ідеалом у класицистів*. Звідси поділ героїв на позитивних і негативних.

Друга вимога класицизму — *дотримання зразка*. Класицисти вважали, що лише в мистецтві античності створений справжній, досконалий ідеал, що він незмінний, і завдання письменника — наслідування зразкам, яке цінувалося вище оригінальної творчості. Трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії римських поетів Теренція і Плавта — ось на кого рівнялися французькі класицисти. Але запозичуючи античні сюжети і образи, класицисти наповнювали свої твори гострими проблемами часу, а в образах героїв з античними іменами легко вгадувалися люди XVII — XVIII століть.

Головними особливостями художнього твору, що свідчать про «гарний смак» його автора, було визнано гармонію і відповідність частин, стрункість композиції, простоту сюжету, ясність і чіткість мови.

Таким чином, *основою класицизму є три складники: розум, зразок і художній смак.*

Дотримуючись цих особливостей, класицисти створювали *характер героя* як носія якоїсь однієї риси чи пристрасті. «У Мольєра скнара скупий — і тільки...», — писав про цю особливість французького класицизму О. Пушкін. Інші герої представляють *звичаї*, в яких діє характер — головний герой.

Згідно названих особливостей класицизму, *жанри розподілялися на «високі» і «низькі»*, «головні» і «неголовні».

До «високих» жанрів відносились трагедії, епічні поеми, оди, гімни. У них зображувалася життя держави, королівського двору, битви, перемоги, релігійна і міфологічна історія, громадянські звитяги. Герої — монархи, придворні, античні персонажі, подвижники віри. Мова урочиста, прикрашена пишними епітетами і порівняннями («високий штиль»). Такими були трагедії Корнеля і Расіна[1].

«Низькі» жанри — комедії, сатири, байки. У них показано життя приватних осіб, народний побут. Герої — звичайні люди, що говорять просторіччям («низький штиль»). До низьких жанрів зверталися комедіограф Мольєр, байкар Лафонтен і поет Буало, які прославили Францію і французьку літературу.

Особливе місце в літературі класицизму відведено *правилам «трьох єдностей»: дії, місця і часу*. Прагнучи до правдоподібності, тобто до «наслідування природі», письменники широко використовували «єдність місця»: дія мала відбуватися в одному і тому ж місці (наприклад, в палаці). Глядачі, перебуваючи в театрі, жили тим, що відбувалося на сцені. «Єдність часу» означала, що дія мала вкладатися в одну добу. Домагаючись простоти і ясності змісту, письменники будували п'єсу на одній сюжетній лінії. Глядачі мали повірити, що вони спостерігають не за грою, а живуть одним життям з акторами.

Таким чином розвивається й оформлюється літературний напрям, що отримав назву класицизм.

З Франції класицизм поширився в інші європейські країни. Розвиваючись, він набував характерних рис тієї чи іншої національної літератури.

1. Яке значення терміну «класицизм»?
2. Чому класицисти підтримували абсолютизм у Франції? Згадайте факти з історії Франції XVII століття і доповніть свою відповідь.
3. Коротко охарактеризуйте кожен з трьох складників класицизму.
4. Назвіть основні правила класицизму. У чому полягав їх сенс?
5. У чому особливість героїв творів класицизму?
6. Якого героя класицисти вважали ідеальним?

Для самостійної роботи

Відомо, що життя в абсолютистській Франції будувалася за принципом піраміди, на вершині якої перебував король. Як цей принцип відбився в розробленні жанрів в літературі Франції XVII століття?

Для майбутніх філологів

Людовик XIV стверджував: «Держава — це я». Які взаємини складалися у людей мистецтва з верховною владою? Покажіть це на прикладі Мольєра, підготувавши виступ перед класом. Використайте як додаткову літературу роман М. Булгакова «Життя пана де Мольєра».

[1] П'єр Корнель і Жан Расін — французькі драматурги XVII ст.

ЖАН-БАТИСТ МОЛЬЄР
(1622 — 1673)

Сильного удару порокам можна завдати,
виставивши їх на загальне осміяння.
Осуд легко переноситься, а глузування — не так.
Ніхто не хоче бути смішним.

Мольєр

Ім'я Мольєра по праву можна поставити поруч з видатними письменниками світу. За життя він отримав загальноєвропейське визнання, а після смерті здобув світову популярність.

Він був великим драматургом і актором, всією душею і всім життям належав театру. Потрібен був репертуар — він писав для театру п'єси, ставив їх як режисер. Для того, щоб театр мав успіх, потрібно було згуртувати акторів в єдину трупу, де любов до мистецтва поєднувалася б із суворою дисципліною, — і Мольєр очолив театр, став його директором. Він створив жанр «високої комедії», відкривши нову сторінку в історії світового театру. «Основою високої комедії є не один лише сміх, а й розвиток характерів … нерідко (вона) наближається до трагедії», — писав О. Пушкін, який вважав Мольєра «велетнем».

Жан-Батист Поклен народився в Парижі 22 січня 1622 року. Його батько — королівський шпалерник, торговець тканинами — був досить заможною людиною. Він влаштував сина в кращий заклад Франції того часу — Клермонський коледж. П'ять років Жан-Батист вивчав науки. Він опанував давньогрецькою і латиною, читав античну класику, а улюблену поему «Про природу речей» Лукреція переклав рідною французькою. Особливе значення для юнака мало спілкування з П'єром Гассенді — оригінальним французьким філософом і математиком, шанувальником Коперника. Він прищепив Жану здоровий глузд, «ненависть до схоластики, повагу до досвіду, презирство до фальші і манірності» (М. Булгаков). У коледжі, окрім глибоких системних знань, Жан-Батист знайшов друзів на все життя. Це були Шапель, Берньє — майбутній знаменитий мандрівник, благородний Сірано де Бержерак — письменник. Усі вони були вільнодумцями, як називали тоді допитливих, мислячих людей. У найважчі хвилини життя вони підтримували Мольєра. Навчаючись в коледжі, юнак любив разом з друзями бувати на Новому мосту , де виступали бродячі комедіанти, свої, французькі, й італійці, ґрунтовно ознайомився з репертуаром Болота і Бургундського Готелю, бачив усі п'єси Корнеля.

На одній з вистав він познайомився з прекрасною трагічної актрисою Мадленою Бежар і її родиною — пристрасними шанувальниками театру.

Саме вони стануть акторами створеного пізніше (1643 р.) Жаном-Батистом Покленом Блискучого театру, який нікому з них не принесе ні слави, ні благополуччя. Проіснувавши два роки, театр прогорів. Поклен зник, «перетворившись» в Мольєра. Актор змінив ім'я, щоб не ганьбити батька: професія актора в XVII ст. вважалася гріховною. На довгих тринадцять років Мольєр зі своїми акторами поїде з Парижа, щоб повернутися знаменитим. Мандруючи країною, актори заробляли на життя виставами. Репертуар був бідний, і Мольєр взявся за перо. Виявилося, що він талановитий поет, справжній комедіограф: веселі, дотепні п'єси припали до душі публіці. Успіх був неймовірний, слава про театр Мольєра ширилась по всій Франції.

І от Мольєр в Парижі. У 1858 році він, заручившись підтримкою «єдиного брата короля» Філіпа Орлеанського, ставить нову трагедію Корнеля «Нікомед», яка, як і всі попередні трагедійні постановки Мольєра, провалилася. Публіка, король і «єдиний брат» були глибоко розчаровані. Звернувшись до короля, Мольєр запропонував подивитися комедію. Король прийняв пропозицію. Успіх був беззаперечний. Зал тремтів від реготу. «Закоханий лікар» Мольєра приніс трупі визнання двору і дозвіл залишитися в Парижі. У розпорядження трупи було надано приміщення театру Пті-Бурбон.

Антуан Ватто. Актори французької комедії. 1712 р.

Настав період творчості і театральних успіхів, які не давали спокою бургундцям: на голову Мольєра посипалися нападки і глузування. Їх викликала одна з нових п'єс Мольєра — «Кумедні манірниці», яка висміювала прихильниць преціозної літератури, їхню химерну, вітіюватy, малозрозумілу мову. Удар преціозниць прийшовся якраз на дні небувалого успіху і повного торжества Мольєра-актора, який зіграв головну роль в своїй комедії «Сганарель, або Уявний рогоносець». Розлючені дами зруйнували приміщення, декорації і весь реквізит мольєрівського театру.

Король наказав дати Мольєру інше приміщення — палац Пале-Рояль, що потребував ремонту. Актори взялися за підробіток: трупу запрошували до своїх маєтків вельможі, серед них — кардинал Мазаріні, який від імені короля подарував театру три тисячі ліврів, — цієї суми вистачило на ремонт.

У січні 1661 р. трупа Мольєра переїхала в Пале-Рояль — своє нове приміщення. Мольєр грає в театрі і пише нові п'єси, пише, як сказали б зараз, сценарії свят, і ставить їх в палацах короля і його міністрів.

Одна за одною з'являються його кращі п'єси: «Школа чоловіків», «Школа дружин», нарешті, «Тартюф». Поставлений у Версалі, він викликав обурення королеви-матері і налаштував проти Мольєра католицьке духовенство — справжніх лицемірів-тартюфів[1]. Король заборонив постановку цієї їдкої сатиричної комедії. Цілих п'ять років Мольєр боровся за повернення її на сцену.

Боротьба з ворогами забрала у Мольєра чимало сил. Підтримували друзі, які часто відвідували його — незадовго до «Тартюфа» він одружився і став знімати житло в передмісті Парижа. Сюди приїжджали знаменитий байкар Лафонтен, сатирик Буало та ін. Якось Людовик XIV запитав Н. Буало, кого він вважає найкращим письменником століття. «Володарю, це — Мольєр», — відповів Буало.

5 лютого 1669 року, через п'ять років після заборони, грізна комедія «Тартюф» постала перед паризькою публікою ...

Пригрітий господарем будинку Оргоном, Тартюф, видаючи себе за праведника, поступово все прибирає до рук. Він — лицемір, проноза, який видає себе за святенника, прикриваючись посиланнями на святе письмо. Доглядаючи за дружиною Оргона, він має намір одружитися на його дочці. Тартюф домігся вигнання сина господаря з дому, прибирає до рук усе майно Оргона і пише на нього донос у поліцію... Розв'язка зовсім несподівана: Тартюф приводить поліцейського, щоб вигнати всю родину з дому, а Оргона посадити до в'язниці. Але, на щастя, поліцейський від імені короля заарештовує і веде до в'язниці самого Тартюфа: як шахрая, його давно розшукували. Мольєр прикував до ганебного стовпа лицемірство — і те, яке використовує релігійні догми, і те, яке твердить про гріховність людини.

Слідом за цією видатною сатиричною комедією Мольєр створює не менш талановиті — «Дон Жуан», «Мізантроп», «Міщанин-шляхтич». У кожної з цих комедій своя доля, важка і блискуча, і сьогодні вони звучать і сприймаються не як музейні експонати, а як сучасні твори. Вони актуальні, бо спрямовані проти лицемірства, насильства, несправедливості.

Остання комедія і остання роль — «Уявний хворий». Жодна комедія Мольєра, крім «Тартюфа», не мала такого шаленого успіху. Смертельно хворий Мольєр грав уявного хворого, сміючись над його тваринним страхом перед смертю, над невіглаством лікарів, над їхнім користолюбством, над лицемірством дружини, яка живе з ним заради його грошей. Хворий, стомлений, відчуваючи наближення смерті, Мольєр грав у той вечір, 17 лютого 1673 року здорову людину, яка страждає, бо боїться померти ...

Його ховали на четвертий день: він не зрікся свого ремесла, а церква не дала здійснити обряд. Знадобилося втручання короля, щоб тіло Мольєра дозволили поховати на цвинтарі Святого Йосипа серед самогубців і нехрещених дітей.

[1] Тартюф — лицемір, ханжа, який прикидається святенником.

Минуло понад сто років, коли вдячні нащадки прийшли, щоб з почестями перенести останки славного сина Франції в Пантеон[1]. Але ніхто не міг вказати з точністю місце його поховання.

Театр Французької Комедії, що по праву називається Будинком Мольєра, й досі здригається від сміху публіки над його п'єсами.

1. Які факти юності Мольєра (Поклена) вплинули на усвідомлення ним свого покликання?
2. Що дало майбутньому актору і драматургу навчання в Клермонському коледжі?
3. Зазнавши невдачі з організацією Блискучого театру, Мольєр з трупою акторів виїхав до провінції. Чим пояснити таке рішення акторів Блискучого театру? Що дало важке життя мандрівних акторів Мольєру і всій його трупі?
4. Відомо, що Мольєр жодного разу не мав успіху в ролі трагічного героя. Його закидали яблуками, висміювали, а він знову і знову звертався до трагедії.

   Чим можна пояснити таку поведінку геніального комічного актора?
5. Який період творчого життя Мольєра-драматурга найбільш плідний? Чому саме в цей період він створив найбільш досконалі комедії?
6. Англійський письменник і драматург Сомерсет Моем вважав, що в комедії «сміху слід домагатися заради сміху». Мольєр, який вийшов за межі своєї країни і рубежі свого століття, по-іншому уявляв собі роль комедії.

   У чому ж він бачив завдання комедії? Чому деякі його комедії називаються «школою» («Школа чоловіків», «Школа дружин»)?

Для самостійної роботи

7. Однією з вершин творчості Мольєра є комедія «Тартюф», що викриває лицемірство і святенництво. Підготуйте виразне читання за ролями уривка з цієї комедії, який вам найбільше сподобався.
8. Після першої постановки комедію «Тартюф» була заборонено, незважаючи на те, що Людовіку XIV вона сподобалася. Поміркуйте, яку роль у долі Мольєра зіграла ця комедія?

Творча історія комедії «МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ»

18 липня 1668 року в Версалі було представлено невеличку п'єсу в прозі «Жорж Данден». У ній показано засмучення заможного буржуа, котрий одружився з панною шляхетного роду. Головний герой «Міщанин-шляхтич» пан Журден — найближчий побратим Жоржа Дандена. Проблема, поставлена Мольєром в комедії, була дуже актуальною для його часу. Багаті аристократи з часом розорялися і втрачали свої економічні позиції, зберігаючи всі привілеї і політичну владу. Буржуа, що на-

[1] Пантеон (фр. *Panthéon*) — архітектурно-історичний пам'ятник, зразок французького класицизму в Латинському кварталі 5-го округу Парижа. Спочатку церква Св. Женев'єви, пізніше — усипальниця видатних людей Франції.

копичили багатство, намагалися зайняти гідне місце в суспільстві, прагнучи породичатися з аристократами і купуючи їхні титули.

Цікаво, що трохи пізніше в Україні таке ж прагнення охопило козацьку старшину. Як і французькі буржуа, козацька верхівка і багаті селяни мріяли стати шляхтою — привілейованою частиною суспільства. Тема ця порушувалася в українській літературі кінця XIX — початку XX століття, коли буржуазні відносини у нас розвивалися найбільш інтенсивно («За двома зайцями» М. Старицького, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого та ін.).

Була безпосередня причина появи комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич». Восени 1669 року до Парижу прибуло турецьке посольство. Зверхня поведінка посла не сподобалося королю: турецький посол заявив, що на коні його повелителя дорогоцінних каменів більше, ніж на королі Франції. Людовик XIV вислав посла з країни і замовив Мольєру комедію, в якій би висміювалися турецькі церемонії.

Мольєр любив створювати яскраві правдиві характери, був добре обізнаний зі звичаями тих соціальних станів, які зображував в комедіях. Але Людовик XIV вимагав від нього музичних і танцювальних інтермедій. Як можна було поєднати пристрасть драматурга до викриття пороків і тягу короля до балету? Тільки Мольєр міг виконати таке завдання: він написав чудову комедію-балет «Міщанин-шляхтич», яку було розіграно перед королем 14 листопада 1670 року.

Мольєр вже важко хворів, але веселість його комедій з роками не згасала, а ставала все яскравішою і багатшою. Вона то кипіла натхненням, вибухала сміхом соковитих фарсів — улюблених публікою майданних сценок, — дивуючи розумною іронією або гірким сарказмом, то раптом ставала м'якою і мудрою, вражаючи глибиною думки і ненав'язливим повчанням.

Подивившись «Міщанина-шляхтича», король не сказав авторові ні слова. За справу взялися придворні, організувавши проти Мольєра справжнє цькування.

Через п'ять днів вистава йшла вдруге. Усі ці дні Мольєр не виходив з дому, намагаючись зрозуміти, в чому причина невдачі. Увесь двір одностайно відкидав нову комедію. Після другої вистави Людовик XIV висловив, нарешті, свою думку: «Я нічого не сказав вам про вашу п'єсу після першої вистави, мені здавалося, що я зачарований тільки її постановкою. Справді, Мольєр, з усього створеного вами ніщо мене так не розважило, і сама ваша п'єса чудова».

23 листопада відбулася прем'єра вистави в Парижі. Непідкупні парижани відразу оцінили «Міщанина-шляхтича». Їх щире захоплення змусило Мольєра забути про муки тих п'яти днів, коли краяли душу злі язики придворних.

«МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ»

Комедія на п'ять дій

ДІЙОВІ ОСОБИ КОМЕДІЇ

Пан Журден — міщанин.
Пані Журден — його дружина.
Люсіль — дочка Журденів.
Клеонт — закоханий у Люсіль.
Дорімена — маркіза.
Дорант — граф, закоханий у Дорімену.
Ніколь — покоївка в Журденів.
Ков'єль — слуга Клеонта.
Учитель музики.
Учень учителя музики.
Учитель танців.
Учитель фехтування.
Учитель філософії.
Кравець.
Його учитель.
Два лакеї.

ДІЙОВІ ОСОБИ БАЛЕТУ

В першій дії
Співачка. Двоє співаків. Танцюристи.
В другій дії
Учні кравцеві, що танцюють.
В третій дії
Кухарі, що танцюють.
В четвертій дії
Троє співаків.
Турецька церемонія.
Муфтій, що співає.
Дервіші, що співають.
Турки — помічники муфтія, що співають.
Турки — помічники муфтія, що танцюють.
В п'ятій дії
Балет націй.

ДІЯ відбувається в Парижі, в господі пана Журдена.

ДІЯ ПЕРША

Увертюру виконує велика кількість інструментів; посередині сцени учень учителя музики, сидячи за столом, компонує мотив до серенади, яку замовив пан Журден.

Ява 1

Учитель музики, учитель танців, співачка, двоє співаків, двоє скрипалів, чотири танцюристи.

Учитель музики *(до співаків)*. Заходьте до цієї зали і відпочиньте тут, поки він прийде.

Учитель танців *(до танцюристів)*. І ви теж заходьте сюди, на цей бік.

Учитель музики *(своєму учневі)*. Готово?

Учень. Так.

Учитель музики. Подивимось… О, та й справді добре!

Учитель танців. Щось новеньке?

Учитель музики. Так. Це музика для серенади. Я загадав йому написати її для нашого панка, поки він прокинеться.

Учитель танців. Дозвольте глянути?

Учитель музики. Ви її почуєте разом із діалогом, коли з'явиться пан Журден. Зараз він вийде.

Учитель танців. Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ото, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба! Його фантазія — вдавати з себе галантного кавалера — просто скарб для нас! І вам з вашими танцями, і мені з моєю музикою не завадило б, щоб усі були на нього схожі.

Учитель танців. Ну, не цілком. Мені б хотілося, щоб він краще розумівся на тих речах, які ми для нього компонуємо.

Учитель музики. Він справді нічогісінько не тямить, зате добре платить, а це тепер найголовніше для нашого мистецтва.

Учитель танців. Щодо мене, то признаюся вам, — мене вабить трохи ще й слава. Оплески мене хвилюють; на мою думку, для артиста справжня мука — тішити дурнів, марнувати час і сили на те, щоб зворушити якогось йолопа. Що не кажіть, а все—таки дуже приємно працювати для людей, які здатні відчути всі тонкі нюанси мистецтва, вміють оцінити красу нашої праці й щирою похвалою дають нам кілька дійсно чудових хвилин. Найкраща нагорода за все, що ви створили, — це бачити, що вас зрозуміли, і чути оплески, якими вас вшановують! На мою думку, ніщо не може зрівнятися з такою нагородою за працю, а похвала досвідчених людей — найвища насолода.

Учитель музики. Що й казати! Я теж такої думки; немає нічого приємнішого за оплески, але й найщиріші оплески не нагодують шлунка! Самих оплесків для життя ще надто мало, людина потребує чогось солідніш ого! Найкраща похвала для мене та, яка переходить із рук просто до кишені. Звичайно, панок наш — людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. Розуміння мистецтва в нього у гаманці, а похвала його — червінці, і цей міщанин — неук, як бачите, платить нам далеко краще, ніж той високородний вельможа, який нас сюди привів.

Учитель танців. Я де в чому погоджуюся з вами... Та все ж мені здається, що для вас гроші надто вже багато важать.; Грошолюбство — така паскудна річ, що кожній чесній людині слід не показувати нахилу до неї.

Учитель музики. А проте ви ж не відмовляєтеся від тих грошей, що їх наш панок вам дає?

Учитель танців. Звичайно, не відмовляюсь, але запевняю вас, я дбаю не тільки про гроші. Я хотів би, щоб він при своїх достатках хоч трохи виховав свій смак.

Учитель музики. Я теж цього бажаю; ми ж обидва саме на це з усіх сил і працюємо. Чи так, чи інак, а він прославить наш хист серед вельможного товариства; він нам платитиме за інших, а вони нас вихвалятимуть за нього.

ДІЯ ДРУГА

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

Учитель філософії (поправляючи комір). Вернімося до нашої лекції.

Пан Журден. Ах, пане, мені дуже прикро, що вони вас побили!

Учитель філософії. Пусте! Філософ до всього повинен ставитися спокійно, сприймати речі просто. Я складу на них сатиру в стилі Ювенала. Ого, вона їм добре дошкулить! Та годі про це. Чого, власне, ви хочете вчитися?

Пан Журден. Всього, чого зможу: я ж страх як хочу зробитися вченим! Така лють мене бере, тільки — но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві.

Учитель філософії. Ваші міркування дуже розумні*; nam, sine doctrina, vita est quasi mortis imago.* Вам це зрозуміло, бо ви, звичайно, знаєте латину?

Пан Журден. Атож, а ви, проте, поясніть мені так, ніби я її зовсім не знаю. А що ж воно означає?

Учитель філософії. Це означає: «Без науки життя майже подібне до смерті».

Пан Журден. Тай мудра ж ота латина!

Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну, звичайно! Я вмію читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука — логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий — у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій — у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: *Barbara, Celarent, Darii, Fario, Baralipton* тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і…

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по — перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, є, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук є треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: а, є.

Пан Журден. А, є, а, є. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук і, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: а, є, і.

Пан Журден. А, є, і, і, і, і. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: о.

Пан Журден. О, о. Авжеж, так, правда! А, є, і, о, і, о. Просто — чудо! А, о, і, о.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру О.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук у, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: у.

Пан Журден. У, у. Ай справді так. У.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам схочеться посміятися з кого, скривити йому міну,— вам досить тільки вимовити: у.

Пан Журден. У, у. Правда, правда! Ах! 1 чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери — приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну д, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: да.

Пан Журден. Да, да. Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. А коли схочете вимовити ф, притисніть верхніми зубами нижню губу: фа.

Пан Журден. Фа, фа. Таки правда! Ах, матінко ж моя й батечку! Не добрим словом вас згадую!

Учитель філософії. А щоб вимовити р, треба підперти кінчиком язика піднебіння, проте силою дихання язик щоразу повертається на попереднє місце, що спричиняється до невеличкого тремтіння: р, ра.

Пан Журден. Р, р, ра, р, р, р, р, р, ра. А таки правда. Ах, який же ви молодець! А я? Скільки часу я прогайнував! Р, р, р, ра.

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом… Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде ґречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Все, що не проза, — вірші, а що не вірші — проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, — це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», — то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі…

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по — модному, так, щоб вийшло делі-

катно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтесь, я не запізнюсь.

Ява 8

Пан Журден, кравець, учень кравця з убранням для пана Журдена, лакей.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Вже й так довелося засадити аж двадцятеро хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них вліз. Ось маєте: аж дві петельки луснуло.

Кравець. Вони ще розтягнуться.

Пан Журден. Так, так, коли всі петельки луснуть. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. Як то не муляють?!

Кравець. Ні, вони зовсім вам не муляють.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

Пан Журден. Того й здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, — для цього треба бути справді високим майстром. Б'юсь об заклад, що й найкращий кравець не зуміє такого пошити.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Але ж ви й слова не сказали, що хочете догори.

Пан Журден. А хіба про це треба говорити?

Кравець. Аякже. Всі аристократи носять тільки так!

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу?

Кравець. Авжеж, пане.

Пан Журден. О! Ай справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і догори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви гадаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ще й питаєте! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще. Я маю одного учня: щодо штанів — це справжній геній, а другий у справі камзолів — просто герой.

Пан Журден. А перука й пера пристойні?

Кравець. Все як слід.

Пан Журден *(придивляючись до правцевого вбрання)*. Еге — ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий, — він же від мого останнього костюма, що ви мені пошили! Я пізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг утерпіти, щоб не відкраяти й собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було краяти від мого?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Стривайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією. Би! Ввійдіть — но сюди!

Ява 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця, що танцюють, лакей.

Кравець *(до учнів)*. Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви одягаєте вельможних осіб.

ПЕРШИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються де пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших — камзол; після цього, рухаючись весь час у такт, вони одягають на нього нове вбрання. Пан Журден походжає між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього припасований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям дещицю, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пан.

Пан Журден. «Шляхетний пан!» Ось воно що значить убратися так, як убираються вельможні особи! А вберися — но по — міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пан». *(Даючи гроші)*. Маєш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможність.

Пан Журден. «Ясновельможність!»Ото! «Ясновельможність!» Постривай, друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж неабияка дрібничка — «ясновельможність»! Маєш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

Учень кравця. Ваша ясновельможність, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світлості.

Пан Журден. «Вашої світлості»! Ого — го! Стривай, не йди ще. До мене — «ваша світлість»! *(Стиха, набік)*. От, їй — право, якщо дійде до

«високості», — увесь гаманець йому віддам. *(Уголос)*. Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

Учень кравця. Глибока вам дяка, ваша ясновельможність, за вашу ласку.

Пан Журден (набік). Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

ДІЯ ТРЕТЯ

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбрався, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Вже й так тицяють. З твого поводження давно вже всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?

Пані Журден. Всі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Власної господи не впізнати! Можна подумати, що в нас щодня якесь свято — тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають та пісень горлають. Бідні сусіди, ніколи не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підошвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі — робота! Вона геть змучилася, натираючи щодня підлоги після ваших славнозвісних учителів, які до нас учащають.

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нащо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А отой довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... І незчуєшся, як він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пан Журден. Цитьте ви, і покоївко, і жінко!

Пані Журден. Може, ти хочеш вивчитися танцювати на старість, коли тобі вже ноги відбере?

Ніколь. Може, вам заманулося когось убити?

Луї Лелуар (1843—1884). Ілюстрація до комедії

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите — ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги.

Пані Журден. Ти подумав би краще, як дочку заміж віддати: вона в нас якраз на порі.

Пан Журден. Я подумаю про це, коли нагодиться добра партія для неї, а тим часом хочу думати про те, щоб самому дечого хорошого навчитися.

Ніколь. Я чула, пані, що вони, щоб ситніша юшка варилася, ще й учителя філософії собі найняли.

Пан Журден. Авжеж. Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві.

Пані Журден. А чи не пішов би ти краще до школи, щоб тебе там добре відшмагали на старості літ?

Пан Журден. А чому б то й ні? Я б з радістю дозволив відшмагати себе отут при всіх хоч і зараз, аби тільки знати все те, чого вчать у школі!

Ніколь. Так, так. Оце б вам добре кісточки розім'яло.

Пан Журден. Атож.

Пані Журден. Все це, ох, яке потрібне, щоб вести наше господарство!

Пан Журден. А щоб ти знала! Ви обидві міркуєте собі, як дві курки, і мені сором, що ви такі темні. Ось, приміром (*до пані Журде*н), чи знаєш ти, що ти зараз кажеш?

Пані Журден. Ще б пак! Дуже добре знаю, що кажу до діла і що тобі треба почати жити іншим ладом.

Пан Журден. Не про це мова. Я тебе питаю, що то за слова, що ти їх допіру сказала.

Пані Журден. Розумні слова, а твоя поведінка дуже нерозумна.

Пан Журден. Кажу ж тобі, не про це мова. Я тебе ось про що питаю: те, про що я з тобою розмовляю, те, що я тобі зараз кажу, — що це таке?

Пані Журден. Дурниці.

Пан Журден. Ба ні. Не так... Те, що ми обоє говоримо? Вся наша з тобою розмова?..

Пані Журден. Ну?

Пан Журден. Як це зветься? Журден. Про мене, називай як хочеш. Журден. Це — проза, неосвічена ти жінко!

Пані Журден. Проза?

Пан Журден. Еге ж, проза. Все, що проза — то не вірші, а все, що не вірші — то проза. Чула? Одне слово — наука! О!.. *(До Ніколь)*. А ти, чи ти тямиш, як треба стулити губи, щоб вимовити у?

Ніколь. Що таке?

Пан Журден. Атож. Що ти робиш, коли кажеш у? А спробуй лишень сказати — у. Що ти робиш?

Ніколь. Що?

Пан Журден.

Ніколь. Ну, у.

Пан Журден.

Ніколь. Кажу у.

Пан Журден. Гаразд, але коли ти кажеш у, то що ж ти робиш?

Ніколь. Я роблю те, що ви мені наказуєте.

Пан Журден. Ох! Ну й рахуба, коли маєш справу з дурноверхими! Ти витягаєш губи вперед і наближаєш верхню щелепу до нижньої. У — ось, бачиш? Я роблю гримасу — у.

Ніколь. Та й ловко ж!

Пані Журден. Чудасія, та й годі!

Пан Журден. Ви б ще й не таке сказали, коли б побачили о або да, да і фа, фа.

Пані Журден. Що це за нісенітниця?

Ніколь. Кому це потрібне?

Пан Журден. Як же вони мене дратують, оці дурелі!

Пані Журден. Вижени ти всіх отих панків з їхніми дурощами.

Ніколь. А особливо того, довготелесого фехтувальника: де не пройде по хаті, там і насмітить.

Пан Журден. Ти ба! їм учитель фехтування не припав до серця! А ось я тобі зараз доведу, що ти нічогісінько не тямиш. *(Наказує подати собі рапіри, і одну з них дає Школь)*. На, тримай. Стій рівно! Коли хочеш колоти квартою, то треба зробити так, а коли хочеш колоти терсом, то треба зробити так. Це найвірніший засіб, щоб тебе ніколи не вбили, а коли б'єшся з ким-небудь, то найважливіше знати, що тобі не загрожує небезпека. Ану лишень спробуй, кольни мене разочок!

Ніколь. Ну ось, маєте! *(Кілька разів коле пана Журдена)*.

Пан Журден. Помалу! Ей, ти! Ой! Обережно!.. Хай тобі чорт, негіднице!

Ніколь. Ви ж самі звеліли колоти.

Пан Журден. Звелів, але ти почала колоти мене терсом, замість того щоб колоти мене квартою, і ти не маєш навіть терпіння почекати, поки я відіб'ю удар.

Чарльз Роберт Леслі. Ілюстрація до комедії. 1841

Пані Журден. Та ти зовсім з глузду з'їхав, чоловіче! Чи чувано таке! І всі вигадки почалися в тебе відтоді, як ти з отими аристократами злигався.

Пан Журден. Якщо я вітаю в моїй господі аристократів, то це свідчить тільки про те, що я маю витончений смак. Далеко розумніше знатися з ними, ніж приятелювати з твоїми міщанами.

Пані Журден. Нічого й казати! Велику ти маєш користь від знайомства з шляхетними панами! А особливо від того красунчика графа, яким ти так захопився, що й розум втратив!

Пан Журден. Цить мені! Подумай перш, ніж маєш щось сказати. А чи знаєш ти, жінко, що ти зовсім не знаєш, про кого ти говориш, коли ти говориш про нього? Це дуже висока особа, далеко значніша, ніж ти

собі уявляєш, — справжній вельможа; він розмовляє з самим королем так само, як оце я з тобою. Хіба ж це не велика честь для мене, що така вельможна особа так до мене вчащає, називає мене своїм дорогим другом і вважає мене собі за рівню? Нікому й на думку не спадає, які послуга він мені робить, а при всіх він буває такий ласкавий до мене, що мені аж самому стає незручно.

Пані Журден. Еге .ж, він робить тобі послуги, він до тебе ласкавий, але за те ж і грошенята в тебе позичає.

Пан Журден. Ну той що! Хіба ж те не робить мені честі, що я позичаю гроші такій вельможній людині? Та чи ж можу я не зробити такої дрібнички для людини, що зве мене своїм дорогим другом?

Пані Журден. А той вельможний пан, що він робить для тебе?

Пан Журден. Ого — го! Всі здивувалися б, якби довідались.

Пані Журден. А саме?

Пан Журден. Годі! Цього вже я не скажу. Досить з тебе й того, що коли я й позичив йому грошей, — він поверне мені свій борг увесь до останнього су, і то дуже скоро.

Пані Журден. Овва! Дожидайся!

Пан Журден. Побачиш. Він же мені сам сказав.

Пані Журден. Атож, атож, наставляй кишені.

Пан Журден. Він дав мені шляхетне слово честі.

Пані Журден. Брехня!

Пан Журден. Та невже? Ну, та й уперта ж ти, жінко! А я тобі кажу, що він додержить свого слова, я цього певний!

Пані Журден. А я певна, що ні! і всі його милі розмови тільки для того, щоб якнайкраще пошити тебе в дурні.

Пан Журден. Замовкни! Та ось і він сам.

Пані Журден. Цього ще бракувало! Напевне, знову прийшов позичити в тебе грошей. Дивитися на нього гидко!

Пан Журден. Замовкни, кажу тобі!

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

Дорант. А пані Журден як поживає?

Пані Журден. Пані Журден живе собі як може.

Дорант. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. В цьому костюмі ви виглядаєте чудово. В нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пан Журден. Хе-хе!

Пані Журден (*набік*). Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, повернiться! Дуже елегантно!

Пані Журден (*набік*). Еге ж, однаковий дурень — що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з — усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. (*До пані Журден*). В королівській спочивальні!

Дорант. Надіньте ж капелюха.

Пан Журден. Вельможний пане, з глибокої пошани до вас…

Дорант. Боже мій, та надіньте ж! Прошу вас, без церемоній.

Пан Журден. Вельможний пане…

Дорант. Надіньте капелюха, кажу ж вам, пане Журдене, — адже ж ви мій друг.

Пан Журден. Вельможний пане, я ваш покірний слуга.

Дорант. Тоді і я не надіну капелюха, якщо ви не надінете свого.

Пан Журден (*надіваючи капелюха*). Краще здатися нечемним, ніж упертим.

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пані Журден *(набік)*. Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і, треба визнати, робили це вельми делікатно.

Пан Журден. Вельможний пане, ви жартуєте…

Дорант. Проте я вважаю за мій найсвятіший обов'язок платити борги і вмію цінувати послуги тих, хто стає мені в пригоді.

Пан Журден. Я цього певний, вельможний пане.

Дорант. Я хочу поквитатися з вами і прийшов зараз саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Я така людина, що любить сплачувати всі свої борги відразу.

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Хіба ж я тобі цього не казав?

Дорант. Отже, подивимося, скільки саме я вам винен.

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Все твої безглузді підозри!

Дорант. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів.

Дорант. Так.

Пан Журден. Другого разу — сто двадцять.

Дорант. Так, так.

Пан Журден. Потім — ще сто сорок.

Дорант. Ви маєте рацію.

Пан Журден. Все те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів.

Дорант. Рахунок точний. П'ять тисяч шістдесят ліврів.

Пан Журден. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі.

Дорант. Саме так.

Пан Журден. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів — вашому кравцеві.

Дорант. Дійсно.

Пан Журден. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім деньє — вашому крамареві.

Дорант. Чудово. Дванадцять су і вісім деньє. Рахунок точний.

Пан Журден. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє — вашому сідляреві.

Дорант. Все правда. Скільки ж виходить разом? Пан Журден. Разом — п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, — і тоді буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром. Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Мовчи! Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту — виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні... Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Цей панок робить з тебе дійну корову.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Цить! Дорант. Якщо вам це незручно, то я звернуся до когось іншого.

Пан Журден. Ні, ні, вельможний пане. Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Він не заспокоїться, поки не пустить тебе з торбами.

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Цить, кажу тобі!

Дорант. Скажіть відверто, може, моє прохання для вас обтяжливе?

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане. Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Це справжній пройдисвіт!

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Чи ти замовкнеш нарешті?

Дорант. Звичайно, я маю багато знайомих, які охоче позичили б мені потрібну суму, але ж ви мій найкращий друг, і я просто боявся, що ви образитесь, якщо я позичу в когось іншого.

Пан Журден. Ви мені робите завелику честь, вельможний пане. Зараз я принесу гроші.

Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Що? Ти Йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден *(стиха до пані Журден)*. Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні!

Пані Журден *(стиха до пана Журдена)*. Ех! Ти таки справжній йолоп!

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто

не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що я сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч, може, інші на моєму місці і вважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовіка Святого походимо, чи що?

Пан Журден. Цить, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

Пані Журден. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда — прадіда?

Пан Журден. Ото хтось тебе за язика тягне!

Пані Журден. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем, — тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь — якого шляхтянчика — жебрака та потвори.

Ніколь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничика... Такий тюхтій, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

Пан Журден *(до Школь)*. Цить, грубіянко! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

Пані Журден. Маркізу?

Пан Журден. Еге ж, маркізу.

Пані Журден. Ой лишечко! Крий нас, боже!

Пан Журден. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її вся вулиця засміяла б! «Гляньте — бо, — загомоніли б усі, — як оця пані маркіза носа задерла! А це ж Журденова дочка, яка ще недавнечко, малою дитиною, вважала за велике щастя погратися з нами у «вельможну даму». Колись не була вона така пихата, адже ж обидва діди її торгували сукном коло

брами Святого Інокентія. Надбали своїм діткам добра, грошенятко та й розплачуються тепер, мабуть, недешево на тім світі за те, що придбали! Чесній — бо людині зроду так не розбагатіти». Не хочу я поговору! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по — простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай — но лишень до столу та пообідай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ява 5

Пан Журден, Ков'єль переодягнений.

Ков'єль. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'єль *(показуючи рукою на фут від підлоги).* А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький.

Пан Журден. Мене?

Ков'єль. Атож. Ви були наймиліша дитина в світі, і всі дами брали вас на руки, щоб поцілувати.

Пан Журден. Щоб поцілувати?

Ков'єль. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька.

Пан Журден. Мого покійного батька?

Ков'єль. Атож. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Як ви сказали?

Ков'єль. Я кажу, що він був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько? Ков'єль. Атож.

Пан Журден. Ви його добре знали? Ков'єль. Ще б пак!

Пан Журден. І ви його такого й знали? То був шляхтич?

Ков'єль. Звичайно.

Пан Журден. Он як можна вірити людям!

Ков'єль. А що?

Пан Журден. Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'єль. Ваш батько — був крамарем! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарював. Просто як людина надзвичайно привітна й послужлива, — до речі, він добре розумівся на різному крамі, — батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Яв захопленні, що познайомився з вами: ви їм посвідчите, що мій батько був шляхтичем.

Ков'єль. Я ладен це підтвердити перед цілим світом.

Пан Журден. Щиро вам дякую! А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'єль. З того часу, як я товаришував з вашим покійним батьком, — а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, — я встиг об'їздити цілий світ.

Пан Журден. Цілий світ?

Ков'єль. Атож.

Пан Журден. А це, мабуть, дуже далеко звідси?

Ков'єль. Та вже звісно... Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки; мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб повідомити вам дуже приємну для вас новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'єль. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста? Пан Журден. Я? Ні.

Ков'єль. Та невже? З ним разом і пишний почет; всі збігаються на нього подивитися; його вітають і вшановують у нас як дуже високу особу.

Пан Журден. А я цього й не знав. Ков'єль. Найважливіше для вас — те, що він закохався у вашу дочку.

Пан Журден. Син турецького султана?

Ков'єль. Атож. І хоче її сватати.

Пан Журден. її сватати? Син турецького султана?

Ков'єль. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се, звичайно, турецькою мовою — я знаю її досконало, — коли це він мені й каже: «Акчіам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем варахші уссере кар — булат?» — тобто: «Чи не бачив ти молодої вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'єль. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» — тобто: «Ах, як я закохався в неї»?

Пан Журден. «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!»

Ков'єль. Атож.

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї! Яка хороша ця турецька мова!

Ков'єль. Така прехороша, що важко уявити. А чи ви знаєте, що означає «Какаракамушен»?

Пан Журден. «Какаракамушен»? Ні.

Ков'єль. Це означає: «Моя душко»!

Пан Журден. «Какаракамушен» означає «моя душко»?

Ков'єль. Атож.

Пан Журден. Чудасія! «Какаракамушен» — «моя душко»! Хто б же міг таке подумати?! От так штука!

Ков'єль. Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити

Журден.
Художник Жеффруа (1804—1895)

у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він — з ласки своєї — надає вам звання «мамамуші», — це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'єль. Атож, «мамамуші», тобто по — нашому — паладин. Паладини — це стародавні... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі, — таким чином, ви зрівняєтеся з найвидатнішими вельможами на землі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу вас, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати йому особисто.

Ков'єль. Навіщо? Він сам завітає до вас.

Пан Журден. Він сам завітає до мене?

Ков'єль. Авжеж, і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

Ков'єль. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася по самісінькі вуха в такого собі Клеонта та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'єль. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Кохання, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого...

Переклад Ірини Стешенко

Ваші перші враження, роздуми, оцінки

1. Чим знаменна перша поява пана Журдена в п'єсі? Від чого він відчуває справжню насолоду? Дайте відповідь словами з тексту (дія 1, ява 2).
2. Над чим і над ким ми сміємося, читаючи діалог вчителів музики і танців з паном Журденом? Укажіть на прояви в цьому діалозі гумору та іронії.

Заглибимось у текст комедії

Дія I, ява 1

1. Чому читач вже після першої сцени п'єси «Міщанин-шляхтич» відчуває, що це комедія?
2. Гумористичний чи сатиричний зміст має репліка вчителя музики (від слів «Звичайно, панок наш — людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого...» до кінця фрази)? Прокоментуйте метафори, що містяться в цій репліці?

Дія II, ява 6

1. Згадаймо, що громадянськими ідеалами епохи класицизму були розум, обов'язок перед батьківщиною, освіченість. Головний герой комедії Мольєра пан Журден справді прагне бути освіченим чи для нього важливіше здаватися таким?
2. У чому комізм сцени навчання Журдена правильної вимови голосних?
3. Як характеризує діалог про записку маркіза Журдена і його вчителя? Чи перевершує вчитель філософії в цій сцені свого дорослого учня?

Ява 8 і 9

1. Класицисти створювали образ-характер, якому приписували рису, властиву великій кількості людей, типову для багатьох. Журден — це характер. Носієм якої основної риси він є? Чому його вчинки викликають сміх?
2. За часів Мольєра при королівському дворі були дуже популярними театральні вистави, які супроводжувалися музикою, танцями, піснями. Яку роль, на вашу думку, відіграє балет в аналізованих сценах комедії?
3. Яке справжнє ставлення до Журдена людей, яким він платить чималі гроші за їхні послуги?
4. Чому буржуа Журден так щедро винагороджує кравця за явні лестощі?

Дія III, ява 3

1. Марнославство Журдена, який прагне стати шляхтичем, розкривається у взаєминах з різними персонажами, що представляють звичаї. Як підтверджується це в суперечках Журдена з дружиною і зі служницею Ніколь? Як виявляється справжня сутність Журдена в його мові?
2. Що викликає захоплення Журдена в житті аристократів? Яких життєвих цінностей він прагне?

Ява 4

1. Як Мольєр викриває представника придворної знаті графа Доранта? Проаналізуйте цю сцену.
2. З якою метою, на вашу думку, в цій сцені діє пані Журден?

Ява 12

1. Як відомо, в класицистичній п'єсі діють позитивні і негативні персонажі. Клеонт, наречений дочки Журдена, належить до позитивних персонажів. Уважно перечитайте монолог Клеонта. Порівняйте життєву позицію Журдена і Клеонта. У чому Клеонт протиставляється Журдену?

Дія 4, ява 5

Прагнення Журдена бути схожим на шляхтича, призводить його до повної втрати здорового глузду. Поспостерігайте, як він стає заручником свого марнославства, як розігрує Журдена його власний слуга — Ков'єль. Чому Журден так легко погоджується на авантюрну пропозицію — стати «мамамуши»?

До всієї комедії

1. Конфлікт комедії «Міщанин-шляхтич» побудований на «божевільній» боротьбі Журдена з розумним порядком речей. Що змусило Журдена змінити звичний спосіб життя?
2. Над чим сміється Мольєр:
   - над запізнілим потягом Журдена до наук?
   - над захопленням хибними кумирами, що доходить до низькопоклонства, коли людина втрачає свою людську гідність?

   У яких сценах комедії це виявляється найбільш яскраво?
3. Особливістю класицистичної комедії є і те, що автор в уста одного з героїв вкладає своє ставлення до зображуваного, передає через нього власні думки. Такі герої називаються *резонерами*. Чи є в комедії Мольєра резонер? Хто він? Які думки доносить до глядача і читача?
4. Однією з важливих проблем творчості Мольєра є викриття аристократичної культури. Як висміюється ця культура в «Міщанині-шляхтичі»? З якими образами вона пов'язана?

5. Як ви вважаєте, чому після першої постановки «Міщанина-шляхтича» придворна знать не прийняла нову комедію?
6. Мольєр є творцем комедії-балету. З якими обставинами пов'язана поява цього жанру в його творчості?
7. Яке враження залишилося у вас після знайомства з комедією «Міщанин-шляхтич»? Чи застаріла вона? Якщо ні, то чим вона хвилює нашого сучасника?

Для самостійної роботи

8. Прочитайте вірш, написаний сучасником і другом Мольєра Н. Буало.

Н. Буало

Пока дощатый гроб и горсть земли печальной
Не скрыли навсегда поэта прах опальный,
Его комедии, что все сегодня чтут,
С презреньем отвергал тупой и чванный шут.
Надев роскошные придворные одежды,
На представленье шли тупицы и невежды,
И пьеса новая, где каждый стих блистал,
Была обречена их кликой на провал.
Иного зрелища хотелось бы вельможе.
Графиня в ужасе бежала вон из ложи,
Маркиз, узнав ханже суровый приговор,
Готов был автора отправить на костёр.
И не жалел виконт проклятий самых чёрных
За то, что осмеять поэт посмел придворных.

Перевод В. Нестеровой

У якій атмосфері жив і творив Мольєр? Чому такою гіркотою і ненавистю до придворних пронизаний цей вірш?

Для дискусії

1. Чи можна стверджувати, що Журден цінує знання, освіченість?
2. Чи настане для Журдена момент прозріння, коли він зрозуміє, що його уявлення про обраність, велич аристократів — ілюзія і самообман

Для майбутніх філологів

Підготуйте виступ на тему «Поєднання веселого сміху і сатири в комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич». Знайдіть ілюстрації до твору і підготуйте на основі їх презентацію до виступу.

ВЧИМОСЯ БУТИ КОМПЕТЕНТНИМИ ЧИТАЧАМИ

Комедія класицизму

Кращі комедії Мольєра Буало назвав «високими» і вважав їх зразками мистецтва класицизму.

Віра в силу розуму, громадянський пафос, прагнення до стрункості композиції, ясності і точності висловлення думок, до повчальності змі-

сту, дотримання трьох єдностей — усі ці принципи Мольєр блискуче втілив у своїй творчості.

Як і інші комедії Мольєра, «Міщанин-шляхтич» вирізняється чіткою композицією, динамічним розвитком дії. Веселий сміх поєднується в комедії з сатирою, спрямованою на викриття вад не тільки однієї людини, а й суспільства в цілому — і заможних буржуа, й аристократів, які розорилися і зазирають в їхні гаманці.

Сцени посвячення Журдена в «мамамуши» (слово придумав Мольєр) — це кульмінація комедії (IV-Vдії).

У IV-V діях починається справжня блискуча гра — *буфонада*[1], де все взаємозумовлене, логічне, яскраве. Тут переплелися дві сюжетні лінії. Перша — лінія молодих закоханих (Клеонта і дочки Журдена, Люсіль), що прагнуть з'єднати свої долі.

Друга сюжетна лінія є розвитком традиції французького *фарсу*[2], сюжетом якого була сварка між дурним чоловіком і розумною дружиною. У комедії Мольєра — це зображення господаря родини, який втратив здоровий глузд і сам змушує сім'ю йти на обман і дурити його.

Обидві сюжетні лінії нерозривно пов'язані (єдність дії) образами комедії. Комедія характеру (Журдена) постає на тлі комедії звичаїв (звичаї, звички, традиції суспільства). Відобразити звичаї можуть тільки разом узяті персонажі: Дорант і Дорімена; Люсіль, Клеонт і пані Журден, слуги; вчителі музики, танців, фехтування, філософії тощо. Такий закон класицистичної *комедії моралі*, що надає їй своєрідності.

Глядачі і читачі легко відзначають і таку особливість класицизму в мольєрівській комедії, як *поділ героїв на позитивних і негативних*. Клеонт, слуги Ніколь і Ков'єль, пані Журден, Люсіль демонструють позитивні риси (розсудливість, щирість тощо). Дорант, Дорімена, вчителі, кравець та ін. втілюють якості явно негативні.

У комедії дотримано також *єдності місця і часу*: дія відбувається в Парижі, в будинку пана Журдена в один день.

Комедія моралі «Міщанин-шляхтич» має ще й інше жанрове визначення — *комедія-балет*. Яскрава, насичена музикою, балетом і буфонадою комедійна форма дала змогу Мольєру виставити на посміховисько всіх французьких «мамамуші» (такий «шляхетний» титул присвоїли «турки» Журдену), не зважаючи на їхнє походження. Музика, балет і буфонада об'єднали в нерозривне ціле два компоненти: «повчати» і «розважати», говорити яскраво і захоплено не про античні чесноти, а про сучасні пороки.

[1] Буфонада (італ. *Buffonata* — блазенство) — комедійна манера гри актора, в якій використовуються засоби надмірного комізму, окарикатурення персонажів, ситуацій; вистава, побудована в такій манері виконання.

[2] Фарс — це театральна комедія, мета якої — розважити аудиторію шляхом несподіваних, екстравагантних і неймовірних ситуацій.

1. Чому п'єсу Мольєра «Міщанин-шляхтич» вважають зразком комедії класицизму?
2. У чому виявляється єдність дії в комедії?
3. Чому комедію «Міщанин-шляхтич» називають комедією моралі?
4. Що таке буфонада? Як вона пов'язана із завданнями, які ставив перед собою драматург?
5. Які ще особливості характерні для класицистичної комедії «Міщанин-шляхтич»?

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Якими були історичні і культурні передумови розвитку літератури бароко і класицизму?
2. Назвіть представників літератури європейського бароко.
3. До яких літературних традицій зверталися письменники і поети бароко?
4. У чому оригінальність літературних творів бароко?
5. Що таке класицизм? Які його основні правила?
6. Які жанри розробляли письменники цього літературного напряму?
7. Якого героя класицисти вважали ідеальним?
8. Розкажіть про творчість Мольєра? Чому вона актуальна і в наші дні?
9. Які теми розробляв Мольєр у своїх комедіях?
10. В чому особливість мольєрівських героїв?
11. На чому побудовано драматургічний конфлікт комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»?
12. Як збагатив Мольєр жанр трагедії? Чому його комедії називаються «високими»?
13. Які характерні особливості комедії класицизму?

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ

Усі-бо дорослі спершу були дітьми,
тільки мало хто з них про теє пам'ятає.

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ
(1900-1944)

Коли ми усвідомимо свою роль на землі,
нехай скромну й непомітну,
тоді лише будемо щасливі ...

А. де Сент-Екзюпері

«Бути людиною — це відчувати свою відповідальність. Відчувати сором перед злиднями, які, здавалося б, і не залежать від тебе. Пишатися кожною перемогою, здобутою друзями. Усвідомлювати, що, кладучи свою цеглину, і ти допомагаєш будувати світ». Ці слова, сказані французьким письменником і пілотом Антуаном де Сент-Екзюпері, багато в чому характеризують його життя і діяльність.

Він народився у Франції в Ліоні, в старовинній аристократичній родині. Щоправда, його батько, маючи графський титул, заробляв на життя, виконуючи обов'язки страхового інспектора. А після його смерті родина залишилася без засобів до існування, і лише фінансова підтримка бабусь допомогла матері Антуана виростити п'ятьох дітей і дати їм освіту.

Мати старалась підтримувати інтерес сина до літератури, образотворчого мистецтва, музики. Світ його дитячих захоплень був надзвичайно різноманітний: він писав вірші, малював, грав на скрипці, цікавився технікою. У 1909 році Антуан стає учнем коледжу в місті Ле-Ман.

Першим читацьким захопленням Антуана в дитинстві були казки Г. К. Андерсена. За ними йшли фантастичні романи Ж. Верна, які, за визнанням письменника, засліпили його «блиском величі і таємниці».

В юнацькі роки Сент-Екзюпері зачитується книгами великого француза Оноре де Бальзака і великого росіянина Федора Достоєвського. «Першими, — згадував Сент-Екзюпері, — захопили мене романи Бальзака, особливо «Батько Горіо». У п'ятнадцять років я напав на Достоєвського, і це було для мене справжнім одкровенням: я відразу відчув, що доторкнувся до чогось величезного, і кинувся читати все, що він написав, книгу за книгою, як до цього читав Бальзака».

У Парижі Сент-Екзюпері завершує середню освіту і замислюється про майбутнє. Він обрав архітектурне відділення Паризької академії мистецтв, але незабаром розчарувався в правильності вибору і добровільно записався на військову службу, в винищувальний авіаційний полк. Працює в авіаремонтних майстернях, згодом вчиться пілотувати цивільні і військові літаки. Рік по тому отримує звання молодшого лейтенанта і призначення в авіаполк, розташований на паризькому летовищі Бурже. Через три місяці потрапляє в аварію, через важку травму змушений залишити службу.

Болісно важким виявляється для Сент-Екзюпері розставання з професією пілота. Він змінює спеціальності, пробує писати.

У 1926 році побачило світ перше його оповідання «Пілот». А незабаром Сент-Екзюпері повертається в небо — пілотом цивільної авіації.

Льотна справа і література нероздільні в житті Антуана де Сент-Екзюпері. «Для мене літати і писати, — говорив він, — це щось нерозривне і єдине. Важливо одне — діяти і в усьому розвивати в собі досконалість». У 1939 році вийшла в світ книга Сент-Екзюпері «Планета людей». Їй присудили Велику премію Французької академії.

Проти фашистів Сент-Екзюпері воював і як пілот, і як письменник. Його алегорична казка «Маленький принц» (1943), створена в роки Другої світової війни, пройнята вірою в майбутнє і любов'ю до людини.

Лише на Землі Маленький принц дізнався, що таке справжня любов і дружба. Умій віддавати людям душу і відчувати себе відповідальним за тих, кого ти любиш. Якщо ти «приручиш» чуже серце і віддаси натомість своє, то навколо тебе ніколи не буде порожнечі. Роз'єднаність людей, байдужість до того, що діється в світі, — ці біди потрібно долати спільними зусиллями. Такий сенс філософської казки Сент-Екзюпері «Маленький принц».

31 липня 1944 року під час чергового бойового вильоту Антуан де Сент-Екзюпері загинув над Середземним морем. Усе життя він відстоював загальнолюдські цінності, мріючи про те, щоб «кожна людина, яка є частиною своєї держави, своєї нації, своєї духовної батьківщини, була водночас частиною людської спільноти і захищала кожного».

?

1. Якою людиною постав перед вами французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері?
2. Прочитайте епіграф і висловлювання письменника, поміщені в статті. Яка загальна думка об'єднує їх?
3. Якщо ваше знайомство з творами Сент-Екзюпері вже відбулося, то поділіться своїми враженнями.

«МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ»

(Уривки)

Леонові Верту

Даруйте мені, дітки, що я присвятив цю книжку дорослому. У мене дуже поважне виправдання: той дорослий — мій найкращий приятель. Є й друге виправдання: той дорослий може зрозуміти все на світі, навіть дитячі книжки. І нарешті третє: дорослий живе у Франції, зазнає там голоду й холоду. Йому так треба, щоб його хтось потішив. Та коли все це не може виправдати, то я згоден присвятити отсю книжечку тому хлопцеві, яким був колись мій дорослий приятель. Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про теє пам'ятає. Отож я виправлю присвяту:

Леонові Верту, коли він був маленьким

І

Коли мав я шість років, у книжці під назвою «Билиці» — там про тропічні ліси розповідалося — побачив якось химерний малюнок. На малюнку здоровезний удав ковтав якогось хижака. Ось копія того малюнка.

У книжці було написано: «Удав ковтає свою жертву цілою, не прожовуючи. Після цього він не може й ворухнутися, спить собі півроку, аж поки перетравить їжу».

Я чимало думав про сповнене пригод життя в джунглях та й собі намалював кольоровим олівцем мій перший малюнок. Малюнок № 1. Ось що я зобразив.

Я показав цей твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх.

А мені на те:

— Чого б то капелюх нас лякав?

Але ж то був не капелюх. То був удав, що проковтнув слона. Тоді я зобразив удава в розрізі, аби дорослим було зрозуміліше. Їм завжди треба все тлумачити. Ось мій малюнок № 2.

Дорослі порадили мені не малювати більше гаддя ні в натурі, ні в розрізі, а краще цікавитися географією, історією, математикою та граматикою. Отак і сталося, що я в шість років зрікся блискучої малярської кар'єри. Зазнавши провалу з малюнками № 1 і №2, я геть зневірився в собі. Дорослі такі нетямовиті, а діти просто не в змозі розжовувати їм усе.

Отож я мусив обрати собі інше ремесло, і я навчився керувати літаками. Я облетів майже цілий світ. І географія, сказати по щирості, стала мені у великій пригоді.

Я умів з першого погляду одрізнити Китай од Арізони. То вельми корисно, надто як уночі з курсу зіб'єшся.

На своєму віку я зустрічав чимало всяких поважних людей і мав з ними стосунки.

Жив довго між дорослих. Бачив їх зовсім близько. І від того моя думка про них не покращала.

Коли мені здибався дорослий, людина ніби-то кмітлива, я поцікавився його думкою про свій малюнок №1, який я беріг. Хотілося знати, чи він справді може второпати. Але дорослий незмінно відповідав мені: «Це

капелюх». Тоді я вже не говорив з ним ні про полозів, ні про тропічні ліси, ні про зорі. Я пристосовувався до його тями. Заводив з ним мову про гольф і бридж, про політику і краватки. І дорослий так тішився: познайомитися з такою розважливою людиною.

II

Так жив я сам-один, не маючи нікого, з ким міг погомоніти-порадитися, аж до аварії, що спіткала мене шість років тому в Сахарі. Почав давати збої двигун мого літака. Ні механік, ні пасажири зі мною не летіли, довелося поратися самому, хоч ремонт був складний. Тут таке: або пан, або пропав. Питної води я мав ледве на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тридев'ять земель від будь-якої людської оселі. Я був ще самотніший, ніж потерпілий на плоту посеред океану. Уявіть собі мій подив, коли на зорі мене збудив якийсь чудний голосочок.

Він сказав:

— Прошу... намалюй мені баранця.

— Га?

— Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене громом ударило. Старанно протер очі. Пильно роззирнувся навкруг. І побачив дивовижного хлопчика, що поважно мене розглядав. Ось його найкращий портрет, якого мені пощастило згодом намалювати. Та, звісно, на моєму малюнку він далеко не такий гарний, як був насправді. Не я тут винною. Коли я мав шість років, дорослі відбили у мене охоту до того, щоб стати художником, і я тільки й навчився, що малювати удавів — у натурі та в розрізі.

Отож я виряченими від подиву очима дивився на цю прояву. Не забувайте, що я був за тридев'ять земель, на безлюдді. А проте зовсім не здавалося, щоб це хлоп'я заблукало або вкрай зморилося чи вмирає з голоду, спраги або зі страху. На око годі було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, запропастилася край світу. Нарешті до мене вернулася мова, і я сказав:

— А... що ти тут робиш?

Та він знову попросив тихо й вельми поважно:

— Прошу... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не посмів одмовитися. І хоч яким безглуздям це могло здатися тут, за тридев'ять земель від людей, коли на мене чигала смерть, я добув із кишені аркуш паперу та самописку. Але одразу ж згадав, що вчився передусім географії, історії, математики та граматики, і сказав хлопцеві (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одмовив:

— Байдуже. Намалюй мені баранця.

Я зроду не малював баранів і тому відтворив для нього один із двох малюнків, що тільки й умів малювати: удава в натурі. І здивувався непомалу, коли хлоп'я одмовило:

— Та ні! Я не хочу слона в удаві. Удав дуже небезпечний, а слон надто здоровенний. У мене все маленьке. Мені треба баранця. Намалюй баранця.

І я намалював.

Він глянув пильно та й каже:

— Ні! Цей баранець зовсім хирявий. Намалюй іншого.

Я намалював.

Мій приятель усміхнувся лагідно й поблажливо:

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а баранисько. Ще й рогатий…

Тоді я зобразив ще одного.

Та він забракував і цей малюнок:

— Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб жив довго.

І тут мені терпець урвався — адже треба було якнайхутчій розбирати й лагодити двигун, — і я награмузляв такий малюнок.

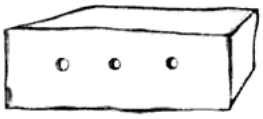

І заявив:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, який тобі до вподоби.

Я був неабияк вражений, побачивши, як зрозумів мій юний суддя:

— Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато паші треба для цього баранця?

— А хіба що?

— Таж у мене вдома все маленьке.

— Йому, певне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранчика.

Хлопчик схилив голову над малюнком.

— Не такий він і маленький! Гляньно, він заснув…

Так я познайомився з маленьким принцом.

III

Збігло чимало часу, поки я втямив, звідки він узявся. Маленький принц про все допитувався в мене, зате моїх питань, здавалося, не чув. Лише з випадково зронених слів мені помалу все стало зрозумілим. Так, побачивши мій літак уперше (я не малюватиму літака — для мене це дуже морочливо), він спитав:

— Що то за штуковина?

— То не штуковина. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.

І я гордо розтлумачив йому, що вмію літати. Тоді він вигукнув:

— Як? Ти упав з неба?

— Авжеж, — відказав я скромно.

— От дивина!

І маленький принц так голосно зареготав, що мені стало досадно. Я хочу, щоб моєму лихові бодай співчували. Потім він додав:

— Отже, і ти прибув з неба. А з якої планети?

Ось де розгадка його таємничої появи тут, у пустелі!

— То ти потрапив сюди з іншої планети? — гостро спитав я.

Та він не відповів. Розглядаючи мого літака, він тихо хитав головою:

— Але ж на ньому ти не міг прилетіти здалеку…

І надовго поринув у роздуми. Потім дістав з кишені мого баранця і почав роздивлятися цей скарб.

Уявляєте, як зацікавило мене оте напіввизнання, ота загадка про інші планети. Я спробував дізнатися більше.

— Звідки ж ти прибув, хлопче? Де твій дім? Куди ти хочеш забрати мого баранця?

На хвилю він замислився, потім промовив:

— Добре, що ти дав мені ящик: баранець тут ночуватиме, це буде його оселя.

— Атож. А коли ти шануватимешся, я дам тобі ще й мотузок, щоб припинати його удень. І пакіл.

Мої слова нібито прикро вразили маленького принца.

— Припинати? Яке безглуздя!

— Бач, коли його не припнеш, він залізе в шкоду або втече.

Мій приятель знову засміявся:

— А куди ж, по-твоєму, йому тікати?

— Будь-куди. Просто перед собою, куди очі світять.

Тоді маленький принц зауважив серйозно:

— Пусте, у мене там усе дуже маленьке.

І дещо журливо додав:

— Коли йти просто перед собою, куди очі світять, то далеко не зайдеш.

IV

Так я довідався про ще одну важливу річ: його рідна планета завбільшки десь із хату!

А втім, це й не так уже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як-от Земля, Юпітер, Марс, Венера, уже давно названих, є сила інших, і між них такі маленькі, що їх нелегко побачити навіть у телескоп. Коли астроном відкриває таку планетку, він дає їй не ймення, а номер. Називає, скажімо, астероїд 3251.

Я маю всі підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, астероїд В-612. Цей астероїд бачили лишень раз, 1909 року, його помітив у телескоп один астроном турецький.

Астроном доповів тоді, навівши всі докази, про своє відкриття на міжнародному астрономічному з'їзді. Але він був одягнутий у східні шати, і йому ніхто не повірив. Отакі ті дорослі!

На щастя для астероїда В-612, султан турецький звелів своєму народові під страхом смертної кари носити європейське вбрання. 1920 року астроном — тепер уже в чепурній парі знову доповів про своє відкриття. Цього разу з ним погодилися геть усі.

Я розповів вам такі подробиці про астероїд В-612 і навіть назвав його номер усе через отих самих дорослих. Дорослі полюбляють цифри. Коли розповідаєш їм про свого нового приятеля, вони зроду не поцікавляться найістотнішим. Зроду вони не спитають: «А який у нього голос? Які ігри він любить? Чи колекціонує метеликів?» Натомість питають: «Скільки йому літ? Скільки у нього братів? Скільки він важить? Скільки його батько заробляє?» І потім гадають, що вже знають людину.

Якщо скажеш дорослим: «Я бачив гарний будиночок цегляного кольору, на вікнах герань, а на даху голубів», вони не можуть уявити його собі. Їм треба сказати так: «Я бачив будинок на сто тисяч франків». Тоді вони вигукують: «Яка розкіш!»

Отож, коли їм скажеш: «Маленький принц справді існував, ось вам докази: він був славний, він сміявся і хотів баранця, а як тобі хочеться баранця, то ти існуєш», коли їм скажеш так, вони лише знизять плечима і назвуть тебе дитиною. Але якщо скажеш їм: «Планета, з якої він прилетів, астероїд В-612», це їх переконає, і вони дадуть спокій, не в'язнутимуть із розпитами. Отакі ті дорослі! Не треба на них сердитися. Діти мають бути до тих дорослих вельми поблажливі.

А ми ж бо розуміємося на житті, і ми, звісно, не дуже зважаємо на ту циферію. Я залюбки почав би цю повість так, як починають якусь казку. Почин би я вивів такий:

«Був собі маленький принц, і жив він на планетці, трошечки більшій від нього самого, і дуже тому принцові хотілося мати друга...» Ті, хто розуміється на житті, відразу б побачили, що все це щирісінька правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали лише для розваги. Мені стає дуже боляче, коли я згадую свого маленького приятеля й розповідаю про нього. Уже минуло шість років відтоді, як він зі своїм баранцем покинув мене. І я силкуюся розповісти про нього, щоб не забути його. Живий жаль бере, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім своєї циферії. От я ще й тому купив коробочку з фарбами та олівці. Нелегко в мої літа знову братися до малювання, якщо за все життя лише й зобразив, що удава в натурі та в розрізі — колись там у шість років! Я, звісно, намагатимусь якнайліпше передати схожість. Я зовсім не певен, що мені з цим пощастить. На одному малюнку виходить вдало, на іншому портрет зовсім не схожий. Я можу схибити і щодо зросту. Ось тут маленький принц завеликий. А он там він замаленький. Я вже вагаюсь, згадуючи

барву його одягу. Тож мазюкаю і так і сяк, навмання. Можу, зрештою, помилитися і в деяких важливих подробицях. Ви вже даруйте. Мій приятель ніколи нічого мені не пояснював. Певне, гадав, що я такий самий, як і він. Але я, на жаль, не вмію побачити баранця крізь стінки ящика.

Певне, я трохи скидаюся на дорослих. Очевидно, дещо постарів.

V

Щодень я дізнавався щось про його планету, про те, як він покинув її і як мандрував по світах. Він розповідав про це поступово, і то принагідно. Отак третього дня я дізнався про трагедію з баобабами.

Це також сталося завдяки баранцеві. Маленького принца обсіли тяжкі сумніви, і він раптом спитав мене:

— А правда, що баранці їдять кущі?

— Авжеж, правда.

— О, я радий!

Я не второпав, чому так важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— То вони їдять і баобаби?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби не кущі, а височенні, з дзвіницю, дерева, і хоч би він привів навіть цілий табун слонів, то й вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх би довелося поставити один на одного...

А далі промовив розважливо:

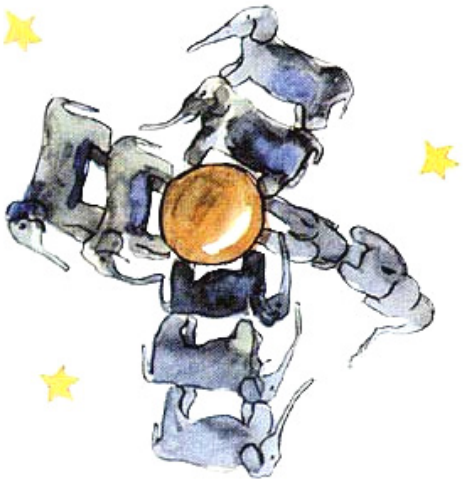

— Баобаби, поки виростуть, бувають зовсім маленькі.

— А й справді. Але навіщо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— А то як же! — одказав він, ніби йшлося про щось цілком очевидне. І мені довелося добре поміркувати, поки я здогадався, в чому тут річ.

Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава і бур'ян. Отож є там добре насіння доброго, корисного зілля і погане насіння поганого зілля, бур'яну. Але насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, аж поки якійсь насінині заманеться прокинутись. Тоді воно потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток — безневинну чарівну муравочку. Якщо це редиска або рожа, хай собі здорові ростуть. А коли це якийсь бур'ян, треба його одразу, як тільки розпізнаєш пагін, виполоти з корінням. Ну, а на планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб — така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він пронизе її своїм корін-

ням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

— Є такий закон, — сказав мені згодом маленький принц.— Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка...

VII

П'ятого дня, знов-таки завдяки баранцеві, я довідався про таємниці життя маленького принца. Він спитав зненацька, навпростець, ніби це було наслідком довгих мовчазних роздумів:

— Якщо баранець їсть кущі, то він і квіти їсть?

— Баранець їсть усе, що попадеться.

— Навіть квіти з колючками?

— Авжеж, навіть квіти з колючками.

— Навіщо ж тоді колючки?

Цього я не знав. Я саме порався: ніяк не міг одгвинтити в двигуні міцно закручений шуруп. Мене дуже турбувало, чим обернулася вимушена посадка: питної води лишалось обмаль, і я вже боявся найгіршого.

— Нащо ж ті колючки?

Як уже маленький принц про щось питав, він не заспокоювався, поки не діставав відповіді. Шуруп той дався мені взнаки, і я сказав навмання:

— Колючки ні на що не потрібні, квіти випускають їх просто од злості!

— О!

Відтак, трохи помовчавши, гукнув майже сердито:

— Я тобі не вірю. Квіти такі кволі. І простодушні. І вони підбадьорюють себе.

Гадають, що колючі вони страшніші...

Я не відповів нічого. В ту хвилину я казав собі: «Якщо цей шуруп і зараз не піддасться, я розтрощу його молотком».

Маленький принц знов перебив мої думки:

— І ти гадаєш, що квіти...

— Де ж пак! Нічого я не гадаю! Я відповів тобі навмання. Я заклопотаний поважною справою!

Він глянув на мене здивовано.

— Поважною справою!

Він дивився на мене, на молоток у моїй руці, на чорні від мастила пальці, дивився, як я схилився над річчю, такою, в його очах, потворною.

— Ти мовиш, як дорослі!

Мені стало соромно. А він додав безжально:

— Ти все плутаєш... ти все перекинув догори ногами!

Маленький принц і справді дуже розсердився. Труснув головою, і вітер розмаяв його золоту чуприну.

— Я знаю одну планету. Живе там такий собі червонопикий добродій. Він не понюхав ні разу жодної квітки. Зроду не глянув на зірку. Нікого ніколи не любив. Він тільки й робить, що підбиває цифри. І цілий день торочить: «Я людина поважна! Я людина поважна!» — достоту, як ти. І дметься з пихи. А насправді він не людина, він гриб.

— Що?

Гриб!

Маленький принц аж поблід із гніву:

— Мільйони років у квітів ростуть колючки. І мільйони років баранці все ж їдять квіти. То хіба це не поважна річ — зрозуміти, чому вони так стараються випустити колючки, які їм нічого не дають? Хіба це не важливіше і не поважніше, ніж рахунки червонопикого гладуна? І коли я знаю квітку, яка є єдина на світі і росте лише на моїй планеті, а якийсь баранець одного ранку з'їсть її, не тямлячи навіть, що він накоїв, це теж, по-твоєму, байдуже? Він зашарівся, потім озвався знову:

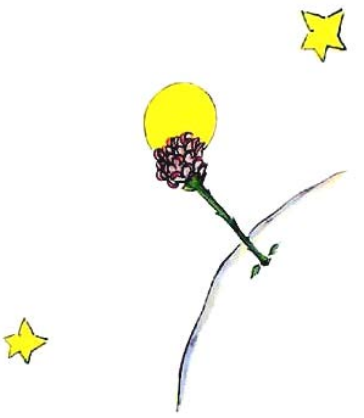

— Якщо ти любиш квітку, яка існує єдина на світі і лише на одній з мільйонів і мільйонів зірок, цього досить: милуєшся на зорі і чуєшся щасливий. Кажеш собі:

«Десь там і моя квітка...» Але коли баранець її з'їсть, це все одно, мовби всі зорі раптово згасли! І це, по-твоєму, байдуже!

Він більше не міг нічого сказати. Він раптом заридав. Споночіло. Я відклав інструмент. Смішно було думати про молоток, про шуруп, про спрагу й смерть. На цій зірці, на планеті — на моїй планеті Земля — плакав маленький принц, і його треба було втішити! Я взяв його на руки і почав люляти. Я казав йому:

— Квітці, яку ти любиш, не загрожує ніяка небезпека... Я намалюю твоєму баранцеві обротьку... Намалюю для твоєї квітки броню... Я...

Я вже й не тямив, що кажу. Я здавався собі страшенно незграбним. Не знав, як підійти до нього, як прихилити його до себе... Вона така загадкова, ота країна сліз.

VIII

Незабаром я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти — вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли.

А та квітка проклюнулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Одначе квітка, схована в своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона вирядилася поволі, примірюючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті.

Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилась.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

— Ох! Я ледве прокинулась!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц не тямився од захвату:

— Яка ви гарна!

— Правда? — тихо озвалася квітка.— І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

— Здається, пора снідати,— додала вона по хвилі.— Прошу, потурбуйтесь про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю й полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

— Хай приходять хоч тигри пазуристі — не страшно!

— На моїй планеті тигри не водяться,— відказав маленький принц,— а потім тигри не їдять трави.

— Я не трава,— стиха кинула квітка.

— О, пробачте...

— Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

«Не може терпіти протягів... для рослини кепсько,— подумав маленький принц.— З цією квіткою морока та й годі...»

— Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли тобі так легко завдати брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий — хай маленький принц відчує свою провину.

— То де ж та ширма?

— Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче — вирішила покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

— Не треба було слухати її,— довірливо мовив він мені якось.— Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними і дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не умів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазурі... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признавався:

— Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати?

Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Вранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив діючі вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана — все одно що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не вернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

— Прощавайте,— мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

— Прощавайте,— сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

— Я була нерозумна,— озвалася нарешті квітка. — Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, з скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

— Авжеж, я люблю тебе,— почув він.— Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте.

Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю… Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

— А вітер…

— Не так я вже й застуджена… Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

— А звірята…

— Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

— Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже горда квітка…

XIII

Четверта планета належала ділкові. Цей чолов'яга був такий заклопотаний, що коли прийшов маленький принц, навіть голови не звів.

— Добридень,— сказав маленький принц. — У вас погасла цигарка.

— Три та два — п'ять. П'ять та сім — дванадцять. Дванадцять та три — п'ятнадцять. Добридень. П'ятнадцять та сім — двадцять два. Двадцять два та шість — двадцять вісім. Нема коли прикурити. Двадцять шість та п'ять — тридцять один.

Ху! А всього виходить п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один.

— П'ятсот мільйонів чого?

— Га? Ти ще тут? П'ятсот мільйонів... уже не знаю чого... У мене стільки роботи!

Я людина поважна, мені нема коли язика чесати! Два та п'ять — сім...

— П'ятсот мільйонів чого? — повторив маленький принц: питаючи про щось, він не заспокоювався, поки не діставав відповіді.

Ділок звів голову:

— За п'ятдесят чотири роки, прожиті мною на цій планеті, було лише три випадки, коли мені щось заважало. Першого разу це сталося двадцять два роки тому — сюди звідкись залетів хрущ. Він так страшенно гудів, що я припустився чотирьох помилок у підрахунках. Другого разу — одинадцять років тому — я мав напад ревматизму. Сидячий спосіб життя. Мені нема коли вештатися. Я людина поважна.

Утретє... оце тепер. Отож, виходить, п'ятсот мільйонів...

— Чого?

Ділок зрозумів, що йому не дадуть спокою.

— Отих маленьких штучок, що їх іноді можна бачити в повітрі.

— Це що ж, мухи?

— Та ні, такі дрібненькі, блискучі.

— Бджоли?

— Та ні. Дрібненькі золоті штучки, що викликають мрії у ледацюг. А я людина поважна. Мені мріяти нема коли.

— А-а! Це зорі!

— От-от, зорі.

— П'ятсот мільйонів зірок? А що ж ти з ними робиш?

— П'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять одна. Я людина поважна, я люблю точність.

— То що ж ти робиш із тими зірками?

— Що роблю?

— Так.

— Нічого. Я ними володію.

— Володієш зірками?

— Так.

— Але я вже бачив короля, який...

— Королі нічим не володіють. Вони лише правлять. Це велика різниця.

— А нащо тобі володіти зірками?

— Щоб багатим бути.

— А нащо бути багатим?

— Щоб купувати ще нові зірки якщо їх там хтось відкриє.

«Цей,— сказав собі маленький принц,— міркує майже так, як той п'яничка». Однак розпитував далі:

— А як можна володіти зірками?

— Зірки, вони чиї? — буркотливо спитав ділок.

— Не знаю. Нічиї.

— Отже, вони мої, бо я перший до цього додумався.

— І цього досить?

— Авжеж. Коли ти знайдеш діамант, який не належить нікому, то він твій. Коли ти знайдеш острів, який не належить нікому, то він твій. Коли тобі першому спаде якась думка, ти береш на неї патент: вона твоя. Я володію зорями, бо до мене ніхто не здогадався ними заволодіти.

— Оце правда,— мовив маленький принц.— І що ж ти з ними робиш?

— Завідую ними,— відказав ділок. — Лічу їх і перелічую. Це дуже важко. Але я людина поважна.

Одначе маленького принца ще це не вдовольнило.

— Якщо я маю шовкову хустинку, я можу пов'язати її на шию й забрати з собою,— мовив він. — Якщо я маю квітку, я можу її зірвати і взяти з собою. А ти ж не можеш забрати зорі?

— Ні, зате я можу покласти їх у банк.

— Як це розуміти?

— А так: пишу на папірці, скільки в мене зірок. Потім кладу цього папірця до шухляди й замикаю її на ключа.

— Та й усе?

— Цього досить.

«Цікаво! — подумав маленький принц.— І навіть поетично. Але це не дуже серйозно!»

Що серйозно, а що несерйозно — маленький принц розумів по-своєму, зовсім не так, як дорослі.

— Я маю квітку,— сказав він,— і щоранку її поливаю. У мене три вулкани, я щотижня їх прочищаю. Усі прочищаю: і діючі, і погаслий. Мало що може статися. І моїм вулканам, і моїй квітці корисно, що я ними володію. А зорям від тебе нема ніякої користі...

Ділок відкрив рота, але так і не здобувся на відповідь, і маленький принц рушив далі.

«Дорослі таки справді дивацьке поріддя»,— простодушно казав він собі в дорозі.

XIV

П'ята планета була вельми цікава. Вона виявилася з усіх найменша. На ній тільки й ставало місця, що для ліхтаря та ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг збагнути, навіщо серед небес, на планетці, де немає ні будинків, ні жителів, потрібні ліхтар та ліхтарник. Але він подумав:

«Можливо, цей чолов'яга тут і недоречний. А проте він не такий недоречний, як король, шанолюб, ділок і п'яничка. Його праця має все ж якийсь глузд. Коли він запалює свого ліхтаря — буцімто народжується

ще одна нова зірка або квітка. Коли гасить ліхтар — буцімто присипляє зірку чи квітку. Гарна робота! Вона таки справді корисна, бо красива».

І, порівнявшись із планетою, він шанобливо привітався до ліхтарника.

— Добридень,— мовив він.— Навіщо ти оце погасив ліхтаря?

— Таке розпорядження,— відказав ліхтарник.— Добридень.

— А що то за розпорядження?

— Щоб я гасив свого ліхтаря. Добривечір.

І він знову запалив ліхтаря.

— А нащо ти знов його засвітив?

— Таке розпорядження,— відповів ліхтарник.

— Не розумію,— признався маленький принц.

— А що тут не розуміти,— сказав ліхтарник.—Розпорядження це розпорядження.

Добридень.

І погасив ліхтаря.

Відтак картатою червоною хусточкою витер піт із чола й сказав:

— Жахливе в мене ремесло. Колись воно мало глузд. Я гасив ліхтаря вранці, а ввечері знову запалював. Решту дня я міг відпочивати, а решту ночі — спати.

— А потім розпорядження змінилося?

— Розпорядження не змінилося,— сказав ліхтарник. — У тому то й лихо! Моя планета з кожним роком обертається швидше й швидше, а розпорядження лишилося те саме.

— А як же зараз? — спитав маленький принц.

— А ось так. Планета робить повний оберт за одну хвилину, і я не маю ні секунди перепочинку. Щохвилини я гашу ліхтаря і знов його запалюю.

— От цікаво! Отже, у тебе день триває всього одну хвилину!

— А що тут цікавого? — відказав ліхтарник.—Уже цілий місяць, як ми розмовляємо з тобою.

— Цілий місяць?!

— Авжеж. Тридцять хвилин. Тридцять днів. Добривечір!

І він знову запалив ліхтаря.

Маленький принц подивився на ліхтарника — йому подобався цей чолов'яга, що так віддано виконував розпорядження. Маленький принц згадав, як колись, переставляючи свого стільця, він шукав місця, звідки було б видно захід сонця. І йому захотілося допомогти товаришеві.

— Слухай-но,— сказав він ліхтарникові,— я знаю, як зробити, щоб ти відпочивав, коли заманеться...

— Мене весь час тягне відпочити,— зітхнув ліхтарник.

Бо ж можна бути вірним слову і все-таки ледачим.

— Твоя планетка така крихітна,— вів далі маленький принц,— ступиш три кроки й обійдеш її всю. Досить тобі йти неквапливо, і ти постійно будеш на сонці. Коли вирішиш перепочити — починай ходити... і день триватиме доти, доки захочеш.

— Ну, від цього мало пуття,— мовив ліхтарник.— Понад усе я люблю спати.

— Тоді кепське твоє діло,— гукнув маленький принц.

— Кепське,— погодився ліхтарник. — Добридень!

І погасив ліхтаря.

«Цього чолов'ягу,— сказав собі маленький принц, торуючи шлях,— цього чолов'ягу зневажали б усі інші: і король, і шанолюб, і п'яничка, і ділок. А проте лише він, як на мене, не смішний. Либонь, тому, що він не думає про себе».

Маленький принц зітхнув.

«От з ким я міг би заприятелювати,— подумав він. — Але його планетка зовсім крихітна. Там нема місця для двох...»

Він не смів признатися собі, що найбільше шкодує за цією благословенною планетою саме тому, що на ній за двадцять чотири години можна було тисячу чотириста разів милуватися на захід сонця!

XVII

...Потрапивши на Землю, маленький принц не побачив ані лялечки і вельми здивувався. Він уже злякався, що помилково залетів на якусь іншу планету, аж тут у піску ворухнулося кільце такої барви, наче місяць.

— Добривечір,— мовив про всяк випадок маленький принц.

— Добривечір,— відповіла гадюка.

— На яку це планету я потрапив?

— На Землю,— мовила гадюка.— До Африки.

— Ага. То що, на Землі нема нікого?

— Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика,— сказала гадюка.

Маленький принц присів на камінь і звів очі до неба.

— От цікаво — чому зорі світяться,— сказав він. — Мабуть, щоб кожен рано чи пізно міг відшукати свою зірку. Диви, он моя планета — саме над нами. Але як до неї далеко!

— Гарна планета,— мовила гадюка. — А чого ти сюди завітав?

— Я посварився з одною квіткою,— зітхнув маленький принц.

— Ага, он воно що...

І обоє змовкли.

— А де ж люди? — знов озвався нарешті маленький принц. — У пустелі все-таки самотньо...

XX

Довго простував маленький принц пісками, скелями й снігами і набрів зрештою на дорогу. А всі дороги провадять до людей.

— Добридень,— промовив він.

Перед ним був садок, повний квітучих рож.

— Добридень,— відгукнулися рожі.

Маленький принц поглянув на них. Усі вони скидалися на його квітку.

— Хто ви? — спитав він, вражений.

— Ми — рожі,— відказали квіти.

— Он як... — сказав маленький принц.

І почувся дуже нещасливим. Його квітка запевняла його, що вона на всьому світі одна така. А ось тут буяло п'ять тисяч таких самих квіток, лише в одному саду!

«Як би вона досадувала, коли б побачила це! — помислив маленький принц. — Вона б страшенно закахикала і вдала, що помирає, аби лише не стати смішною. А мені довелося б удавати, ніби я доглядаю її, бо ж інакше, аби принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «А я гадав, що маю такий скарб — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька рожа. Проста рожа і три вулкани заввишки до колін, і то один з них погас, певне, назавжди — цього замало, щоб величати себе принцом...»

Він упав на траву й заплакав.

XXI

Отоді-то й показався лис.

— Добридень,— мовив лис.

— Добридень,— звичайненько відказав маленький принц і озирнувся, та нікого не побачив.

— Осьдечки я,— озвався голос,— під яблунею.

Хто ти?— спитав маленький принц. — Ти такий гарний!

— Я лис,— відповів той.

— Погрійся зі мною,— попрохав маленький принц. — Мені так журно...

— Я не можу з тобою гратися,— мовив лис. — Я не приручений.

— О, даруй,— сказав маленький принц. Але подумав і додав:

— А що означає — приручити?

— Ти нетутешній,— сказав лис. — Що ти тут шукаєш?

— Шукаю людей,— відповів маленький принц. — А що означає — приручати?

— Люди,— мовив лис,— мають рушниці і ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

— Ні,— сказав маленький принц. — Я шукаю приятелів. А що означає — приручати?

— Це поняття давно забуте,— мовив лис,— Воно означає: прихилити до себе...

— Прихилити до себе?

— Авжеж,— мовив лис. — Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж

не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі…

— Я вже трошки розумію,— проказав маленький принц. — Є одна рожа… мабуть, вона мене приручила…

— Цілком можливо,— відповів лис. — На Землі чого тільки не побачиш…

— О, це не на Землі,— заперечив маленький принц.

Лис нібито дуже здивувався.

— На іншій планеті?

— Так.

— А мисливці є на тій планеті?

— Нема.

— Як цікаво! А кури є?

— Нема.

— Ех, світ недосконалий! — зітхнув лис.

А потім знову повернувся до того самого:

— Одноманітне в мене життя. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Всі кури однакові, і люди всі однакові. І я нуджусь. Але як ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу й розрізнятиму її серед усіх інших.

Почувши чиїсь кроки, я ховаюся в нору. Зате твоя хода, як музика, викличе мене з нори. А потім — дивись! Бачиш, он там, на ланах, достигає пшениця? Я не їм хліба. Збіжжя мені ні до чого. Пшеничні лани не ваблять мене. І це сумно. Але в тебе чуб ніби золотий. І як добре буде, якщо ти мене приручиш! Золоте збіжжя нагадуватиме мені про тебе. І я полюблю шелест колосся на вітрі…

Лис замовк і довго глядів на маленького принца. А потім попросив знову:

— Будь ласка… приручи мене!

— Я б радо,— відмовив маленький принц,— але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і узнати багато всяких речей.

— Узнати можна лише те, що приручиш,— мовив лис. — Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля — приручи мене! — А що для цього треба зробити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим,— відказав лис.— Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче…

Назавтра маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив о тій самій порі,— попросив лис. — Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я узнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце… Повинні бути обряди.

— А що таке обряд? — поцікавився маленький принц.

— Це теж річ давно забута — розтлумачив лис. — Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, приміром, такий обряд у двох мисливців. У четвер вони танцюють з сільськими дівчатами. І який же це чудовий день — четвер! Я йду на прогулянку й доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, всі дні скидалися б один на один і я зовсім не мав би дозвілля.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

— О, я плакатиму по тобі.

— Сам винний,— мовив маленький принц. — Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж,— згодився лис.

— Але ж ти плакатимеш! — мовив маленький принц.

— Виходить, ти нічого не вигадав.

— Вигадав,— заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

— Піди ще поглянь на рожі. Ти зрозумієш, що твоя рожа — єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на рожі.

— Ви нітрохи не схожі на мою рожу,— мовив він їм. — Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він — єдиний в усьому світі.

Рожі дуже зніяковіли.

— Ви дуже гарні, але порожні,— сказав іще маленький принц. — Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою рожу подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо нищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводились метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась і навіть як замовкала. Рожа ця — моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

— Прощавай... — мовив він.

— Прощавай,— відповів лис. — Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

— Найголовнішого не побачиш очима,— повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Твоя рожа дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

— Моя рожа дорога мені... — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину,— мовив лис,— але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою рожу.

— Я відповідаю за свою рожу,— повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

Переклад: Олега Жупанського
за редакцією Анатоля Перепаді та Івана Малковича.

Ваші перші враження, роздуми, оцінки

1 Чим казкова повість Сент-Екзюпері «Маленький принц» не схожа на інші казки?

2. Чи відчули ви особливу довірчість оповідача? Як вона проявляється вже в перших розділах повісті?

Заглибимося в текст повісті

1. Чому дорослі не розуміли малюнків шестирічного хлопчика? Що вони, навіть найрозумніші і найкмітливіші, втратили з роками?
2. Взаєморозуміння між пілотом і маленьким принцом встановилося після того, як був намальований баранець в ящику. Чому цей малюнок сподобався хлопчикові?
3. Щоранку маленький принц прибирав свою планету. Як сам він пояснює необхідність своєї праці? Прочитайте цей уривок виразно.
4. Ви знаєте, що під зображеними в алегоричному творі істотами маються на увазі інші особи, речі. Яке призначення в казці «Маленький принц» образів рожі і лиса?
5. Про що найголовніше для себе дізнався маленький принц на Землі?
6. Які моральні цінності утверджуються в алегоричній казці Сент-Екзюпері «Маленький принц»? Що понад усе ставить автор у житті сучасних людей?
7. Як ви гадаєте, чому автор сам проілюстрував свою книжку? Чим його ілюстрації, на ваш погляд, цікаві й незвичайні?
8. «Маленький принц» — це філософська казкова повість-притча. Які характерні риси дозволяють віднести її до цього жанру?
9. Якщо ви читали казкову повість-притчу українського письменника Бориса Харчука «Планетник», то порівняйте її з «Маленьким принцом» Сент-Екзюпері». Що в них є спільного?

Для самостійної роботи

10. Візьміть в бібліотеці і самостійно прочитайте розділи X — XII казки «Маленький принц». Яких людей зустрічає маленький принц на сусідніх астероїдах? Чому він поспішає покинути їх? Зверніть увагу на те, що під час своїх подорожей маленький принц щоразу залишає своїх сусідів з однією і тією ж думкою. З якою? Чому, відлітаючи з планети ліхтарника, він думає інакше? Яке значення для розуміння образів казкових персонажів має тут цей художній прийом?
11. «Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали лише для розваги», — пише Сент-Екзюпері в IV розділі своєї казки «Маленький принц».

    З яким настроєм читали ви цю книжку? Вкажіть уривки і висловлювання з неї, які стали вашими моральними правилами.
12. Використовуючи афоризми з казки, напишіть твір на одну з тем: «Очі не бачать. Шукати треба серцем», «Єдина справжня розкіш — це розкіш людського спілкування», «Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив».
13. У 2015 році було здійснено вісімнадцяту екранізацію книжок Сент-Екзюпері. Візьміть участь в підготовці проекту «Екранізація творів А. де Сент-Екзюпері» (включіть короткі повідомлення і відеоматеріали)

Для майбутніх філологів

Підготуйте виступ на одну з тем: «Антуан де Сент-Екзюпері — пілот і письменник», «Афористичність мови в казці-притчі «Маленький принц».

Антуан де Сент-Екзюпері, французький пілот, поет, письменник, есеїст, журналіст, був названий своїм співвітчизником, письменником Андре Моруа, філософом дії. Він писав: «Екзюпері добував істину, коли літав над Ріо-де-Оро та Андійськими Кордильєрами, коли зазнав аварії в пустелі і був врятований владиками пісків, коли його літак падав в Середземне море і на гірські ланцюги Гватемали, а також в повітряних боях з німцями в 1940 році і знову — в 1944-му. «Літак не мета, — говорив він, — тільки засіб. Життям ризикуєш не заради літака». Сент-Екзюпері увійшов до «золотого списку» людей, які оплатили свою істину кров'ю. І досі його книжки залишаються найпопулярнішими в усьому світі, про нього складаються вірші і пісні, адже йому вдалося в кожній, навіть боязкій, душі зачепити героїчну струну і кожну душу підняти до польоту».

У чому бачить французький письменник Андре Моруа незмінний інтерес читачів усього світу до життя і творчості Антуана де Сент-Екзюпері?

МАРИНА АРОМШТАМ
(нар. 1960)

З розвитком ринку носії будуть змінюватися, наприклад, для дітей будуть створювати спеціальні великі екрани, щоб зручно було дивитися картинки і читати. Але паперова книжка не втратить свою значущість, тому що вона формує особистий простір.

М. Аромштам

Марина Аромштам — педагог, журналіст, автор популярних книжок з виховання, окрім того — сучасна російська письменниця. Таке чудове поєднання професій стало можливими, звичайно, завдяки її таланту, а ще завдяки допитливості, життєздатності і любові до книжок і читання.

«Читання — заняття елітарне. «Елітарне» не тому, що когось до читання раптом візьмуть і «не допустять». Мова про інше. У людини, підлітка, є вільний час. Він може його якось витрачати. Але з усіх можливостей провести своє дозвілля він вибирає читання — специфічний вид спілкування, який завжди вимагає інтелектуальних зусиль», — вважає Марина Семенівна.

Улюбленими книжками дитинства майбутньої письменниці були «Мауглі» Р. Кіплінга, «Король Матіуш Перший» Я. Корчака, «Володар мух» В. Голдінга.

Обравши професію педагога, Марина Семенівна дев'ятнадцять років пропрацювала вчителем початкових класів, займалася інноваційними проектами дошкільних установ і закладів для дітей-сиріт. Вона добре обі-

знана з дитячими і підлітковими проблемами і потребами, по-справжньому любить дітей і вміє з ними спілкуватися. Досвід цього багатого, різнобічного спілкування відображено в її книжках з педагогіки (починаючи з 1998 року). У 2007 році в літературному журналі дитячих письменників «Кукумбер» було опубліковано перші художні твори Марини Аромштам — оповідання «Перша вчителька», фрагменти повісті про домашніх улюбленців «Волохата дитина» («Кактус з очима», «Мухтар до мене», «Щур»).

У 2008 році її повість «Коли відпочивають янголи» було удостоєно Національної дитячої літературної премії «Заповітна мрія», причому перше місце їй присудило саме дитяче журі.

З моменту виходу в світ ця книжка увійшла до списку «родзинок» Московської міжнародної книжкової ярмарки, видатних книжок світу «Білі ворони — 2011», що складається Мюнхенською міжнародною дитячою бібліотекою.

1. Чим зацікавили вас відомості про сучасну російську письменницю Марину Аромштам?
2. Якщо хтось із вас читав її твори, поділіться своїми враженнями про них.

«КОЛИ ВІДПОЧИВАЮТЬ ЯНГОЛИ»

(Уривки)

1.

Усе могло би скластися інакше, якби в мене був тато. Мама тоді могла б із ним порадитися. Порадилася б — і не віддала мене вчитися до Тетяни Володимирівни. Тетяна Володимирівна не сказала б: «Встати! Руки за голову!» Дідуся б це не нажахало, і він не наполіг би на тому, щоб перевести мене в іншу школу, і я б не потрапила у клас до Марсем. Це Марсем розповіла нам про янголів — про те, що вони повинні відпочивати. Відтоді минуло багато років. Але коли зі мною щось трапляється — погане чи добре, — я про це згадую.

А якби в мене був тато, я ніколи б про це не дізналася. Тому невідомо, добре це чи погано, що його тоді не було.

Звісно, я знала: так не буває, щоб тата не було взагалі. Де-небудь — у часі чи в просторі — він неодмінно є. Мусить бути. Бодай на Місяці. Мій тато, приміром, мешкав у далекій прекрасній Франції, на батьківщині шампанського, великих революцій і геніальних художників. Це трохи ближче, ніж на Місяці Але, з погляду практичного життя, батьківщина художників від Місяця нічим не відрізняється. Тому Наталочка й намагалася мене переконати, що всілякі там тати — просто рудименти й атавізми. Слова «рудименти й атавізми» Наталочка вимовляла голосно й чітко і не втомлювалася пояснювати, що вони означають. Рудименти й атавізми — це органи. Вони були потрібні людині, коли та була твариною. А потім, у ході еволюції, людина цими органами користуватися перестала, і вони через непотрібність почали зникати. Не відразу, звісно, а поступово. Спершу непотрібні органи ставали дуже маленькими, а відтак і геть розсмоктувалися. Щоб непотрібні органи зникли, мусило збігти багато часу

— хай і мільйон років. Але деяким органам цього мало. Он хвіст у людей розсмоктався, і від нього залишилися дві-три кісточки — не більш. Це майже непомітно. Зате апендикс і гланди не розсмокталися. Користі від них жодної, а неприємностей часом багацько. Тому їх вирізають. Не всім, звісно: це ж боляче. Але жити без апендикса й гландів можна. Навіть дуже добре без них жити, тому що вони — рудименти й атавізми.

Наталочка з упертим задоволенням додавала сюди ще й татів, хоча, на мій погляд, їх не можна було без застережень прирівнювати до апендикса. Проте вона старанно намагалася витлумачити мені суть останніх наукових досягнень: діти з'являються на світ зовсім не через наявність тата, а через те, що сперматозоїд зливається з яйцеклітиною. Колись, може, тато й був необхідний, та лише в ті часи, коли люди були геть дикими. А тепер усе змінилося. Не розуміють таких простих речей лише хулігани і які-небудь відсталі люди, котрі навіть зуби чистять пальцем, із розповідей Наталочки виходило, начебто яйцеклітини й сперматозоїди — автономні істоти, що переміщаються в просторі загадковим чином. Наталочка не опускалася до уточнення дрібних деталей, а на підтвердження своїх слів покликалася на авторитетне джерело — дитячу енциклопедію під назвою «Звідки я з'явився?». Вона відкривала її то на одній, то на іншій сторінці та з виглядом людини, яка собаку з'їла на темі розмноження, тицяла пальцем у малюнки. На одній картинці був намальований великий ромбик із жовтою кулькою й білими мішечками всередині, а навколо — кружечки з хвостиками, схожі на пуголовків. Під картинкою були написано: «Сперматозоїди навколо яйцеклітини». На іншій картинці один пуголовок проривав контур ромбика, так що зовні теліпався тільки його хвостик. А на третій замість одного ромбика були намальовані два, щільно притиснуті один до одного, а підпис повідомляв: «Клітина починає ділитися».

«Ну що? Бачиш?» — тріумфувала Наталочка. З її слів випливало, що головне — вчасно виловити цих пуголовків і помістити в надійне місце, у пробірку. А потім можна розпоряджатися ними як собі хочеш. І не потрібно жодних татів. Жодних дурних весіль, які пожирають величезні гроші, жодного прання смердючих шкарпеток, усіх цих жахливих і принизливих зусиль, які однаково закінчуються розлученням. А що таке розлучення для дитини? Це як рана. Ніби тобі зненацька щось відрізали. Хай навіть і який-небудь рудимент.

Ось тут я нічого не могла заперечити. Наталочці було видніше: її батьки в цей час розлучалися. У результаті вона взагалі перестала робити уроки й зловживала терпінням Марсем, вигадуючи історії про кота, який напісяв на зошити, про свою активну участь у дорожніх подіях і моторошну зайнятість у вихідні у зв'язку з поїздками до таємничої тітки — джерела знань про рудименти й атавізми. Насправді вона годинами сиділа на дивані, розглядала енциклопедію й снувала плани виведення власних дітей у пробірках за допомогою останніх досягнень наукового прогресу. Вона хотіла двох дівчаток і одного хлопчика.

Бажаючи зробити мене однодумцем, Наталочка вдавалася до ще одного аргументу: клітинний підхід до проблеми рятував від ризику зако-

хатися без взаємності. Завдяки автономному існуванню сперматозоїдів і яйцеклітин, відсутність взаємності ніяк не впливала на можливість завести дітей та жити щасливим сімейним життям, і справа не в тому, що така перспектива не надто мене тішила, — просто я тоді була закохана в Ігоря і потребувала сякої-такої розради.

Щоправда, це була кепська розрада, інша річ, якби в мене був тато (хай навіть це й рудимент!), із яким я могла б ходити за руку — туди, де робляться справжні чоловічі справи, і ми там випадково зустріли б Ігоря з його татом, і наші тати подружилися б. Вони б по-чоловічому тиснули один одному руки й що-небудь робили разом. А ми б із Ігорем їм допомагали, і теж подружилися. Стали б як брат і сестра, і тоді Ігор часто приходив би до мене в гості й танцював би зі мною на уроках хореографії. Він був би завжди поруч. Майже завжди. А якби що-небудь трапилося, він би мене захистив. Або врятував. Адже він такий розумний, такий сильний і красивий! І всі дівчиська вмерли б від заздрощів. А я б не запишалася, ні. Авжеж! Ось я, а ось Ігор, і ми завжди разом. Що в цьому такого особливого?

Але в мене не було тата, який міг забезпечити мені таке щасливе життя. Він мешкав на батьківщині шампанського, у Франції. А це майже як на Місяці. Іноді, мріючи про дружбу з Ігорем, я уявляла, як тато у вихідний сидить у ресторані на найвищому поверсі Ейфелевої вежі, з келихом отого шампанського, а перед ним, мов на долоні, все місто, і він думає: «Як там моя дівчинка, моя доня? Треба б запросити її в гості, разом із другом Ігорем, — показати їм Париж із висоти пташиного польоту».

Але мій тато, швидше за все, нічого такого не думав. Як пояснювала мама, він узагалі ні про що не міг думати, крім своїх задач. Він був математиком. До слова «математик» додавалося ще означення — «божевільний». Або «геніальний». Вибір означення залежав від маминого настрою. У мого тата була не дуже зрозуміла робота — розв'язувати задачі. У школі на уроках ми розв'язували задачі. Можна було розв'язувати хвилин десять або п'ятнадцять, іноді (дуже-дуже рідко) задача взагалі не розв'язувалася. Це означало: потрібно в когось запитати, що робити. А відтак потренуватися, щоб наступного разу впоратися. Але розв'язувати задачі, які до тебе ніхто не розв'язував? Спеціально для цього приходити на роботу?

Мама казала, що деякі складні задачі тато розв'язував місяцями. А на одну витратив цілий рік — саме той рік, коли я мала народитися. Далекій і прекрасній Франції для розв'язання задачі потрібен був управний математик. І мій тато захотів бути цим математиком. До того ж татові подобалася Франція й усе, що з нею пов'язане. Тому з пологового будинку нас із мамою забирав дідусь.

Дідусь одягнув білу сорочку — ту, в якій він колись ходив із бабусею в театр, — побризкався улюбленою туалетною водою й приїхав по нас на автівці. На медсестру, яка видавала дітей, дідусь справив напрочуд приємне враження — такий він мав веселий і молодий вигляд. Медсестра охоче взяла в нього коробку цукерок і вручила йому згорток із мереживними оборками, всередині якого була я. Маляткові (тобто мені) пощастило, ска-

зала медсестра, і моїй мамі теж. Не те що декому! За деким узагалі ніхто не приїжджає. «А як же вони?» — злякалася за них мама. — «Так ніяк. Так і йдуть. Або таксі яке піймають!» Мама зітхнула, і ми поїхали додому.

2.

Французька задача, за яку взявся мій тато, не мала розв'язку. Але в далекій Франції від цього не засмучувалися. У математиці таке можливо — щоб не було розв'язку. Татові одразу ж дали розв'язувати іншу задачу, і він так і не повернувся. Тому ми жили втрьох: я, мама й дідусь. Мама теж розв'язувала задачі. Не такі, як тато, а інші. Ті, які «ставило перед нею життя», і розв'язки в цих задачах неодмінно мусили бути. Як, наприклад, розв'язок із моїм вступом у перший клас.

Як я вже казала, мамі не було з ким порадитися — з кимось близьким і дорогим. Зазвичай вона радилася з дідусем, але дідусь у цей час був у відрядженні, і мама порадилася з тіткою Валею з сусіднього під'їзду. Узагалі, мама не збиралася з нею радитися. Це вийшло випадково. Тітка Валя зустрілася з мамою в магазині й запитала, записали мене вже у школу чи ні. Мама сказала: ще ні. Вони з дідусем ще не вирішили, куди мене віддати. Вони хотіли б знайти для мене яку-небудь гарну вчительку. «Що означає «гарну»?» — тітка Валя зажадала від мами пояснень, і мама розгубилася.

З цього не випливає, буцімто вона не знала. Вона знала, адже вони з дідусем багато про це розмовляли. У таких розмовах дідусь завжди покликався на бабусю. Бабусю я ніколи не бачила, вона померла ще до мого народження. Але, зі слів дідуся, моя бабуся була дуже мудрою людиною. Не просто мудрою, а по-своєму великою, і сперечатися з її уявленнями про життя — дідусь показував це всім своїм виглядом — було б просто безглуздям. Особливо тепер, коли вона померла.

А бабуся вважала: найцінніше в людині — її внутрішній стрижень. Стрижень — вісь людської особистості, як хребет — вісь тіла. Його не можна побачити або помацати. Але відсутність стрижня в людині відразу відчувається, і якщо цей стрижень був, а тоді зламався, то вся людина зсередини розсипається. З вигляду ніби нічого не змінилося, а насправді — суцільний людський брухт.

Учителька мусить дбайливо ставитися до дитячих стрижнів, вважали бабуся й дідусь. Ось лише як це визначити? Приходиш ти, скажімо, в школу. Там сидить якась жінка й записує дітей у перший клас. Ти ж не можеш просто в неї запитати: «Скажіть, а ви знаєтеся на внутрішніх стрижнях?» Бабуся це розуміла, і дідусь розумів, і він багато разів розповідав, як знайшли вчительку для моєї мами.

Одного разу в квітні, незадовго до того, як мамі виповнилося сім років, бабуся з дідусем проходили через парк. Була чудова погода, у парку повно людей. Весняне сонечко виманило на вулицю навіть учительок зі школярами. Учительки стояли купкою й розмовляли, ліниво відгукуючись на поодинокі скарги дітей, які метушились довкола. А одна вчителька була далеко від цієї купки — там, де діти стрибали через струмок, який вибився з-під снігу. Струмок весело булькав, задоволений, що з ним граються і що разом із дітьми через нього перестрибує вчителька.

Але ж можна було забризкати одяг! Або промочити ноги! Бабуся глянула на стрибучу вчительку і якось відразу здогадалася: ця на стрижнях знається. (На дідусевому обличчі відобразилися змішані почуття — ніжність і повне визнання дивовижної бабусиної прозорливості). Вона потихеньку відкликала вбік одну дівчинку й запитала, у якому класі ця вчителька буде працювати наступного року. З'ясувалось — у першому.

І бабуся відразу пішла в школу й записала до неї маму.

Тому що бабуся була мудрою жінкою й по-своєму великою людиною.

Стрибуча вчителька вчила маму аж чотири роки. Мама була відмінницею. А тепер ось стала чудовим фахівцем. Та ще й ростить таку дочку! Тут дідусь погладив мене по голові.

Але коли наспів час записувати в перший клас мене, скористатися бабусиним способом не вдалося. Сніг тієї зими розтанув рано, і калюжі швидко висохли. Дідусь досадував, згадував бабусю й пропонував мамі творчо підійти до поставленої задачі. А тоді поїхав у відрядження, відклавши розв'язок до свого повернення.

Пояснити все це тітці Валі з сусіднього під'їзду мама, звісно, не могла. Тому вона зам'ялася й щось забурмотіла про ставлення до дітей. Тітка Валя відповіла суворо й категорично: «Дурниці! Учителька має давати міцні знання. Ось що таке гарна вчителька! Тому що початкова школа — це фундамент». Мама не уточнювала, про який фундамент іде мова. Адже це начебто й так зрозуміло. Згаданий фундамент був такий же невидимий, як і стрижень, і мама легкодухо припустила, що фундамент у цей момент важливіший. До того ж, тітка Валя дуже енергійно на неї накинулася й заходилась переконувати, що вони (мама й дідусь) даремно зволікають і щось собі фантазують. Дитина має йти до школи. Неодмінно. Нема чого втрачати рік. Особливо такій дитині, як я. Ця дитина теж увесь час фантазує. Вона, тітка Валя, мене бачила й знає, що каже. Це фантазування ні до чого доброго не приведе. Людина зсередини вся витончується й стає немов скло. Ледь торкнувся — дзвенить, зачепив — б'ється. Так і виходять люди, не пристосовані до життя. А треба огрубляти. Шкіру дитині нарощувати. Для цього школа й потрібна, і для знань. Щоб фундамент був. На місці моєї мами тітка Валя просто зараз побігла б і записала мене до Тетяни Володимирівни. Якщо там ще є місце. Минулого тижня тітка Валя записувала в школу свого Івася, і місць уже не було. Слова про фундамент і мою непристосованість до життя справили на маму неабияке враження. Оскільки заспокоїти її не було кому, вона, повернувшись із магазину, відразу пішла до Тетяни Володимирівни, і та записала мене до себе в клас. Двадцять сьомою за списком, хоча дозволялося записувати лише двадцять п'ять. Тетяна Володимирівна пішла мамі назустріч. Дізналася, що в дідуся своя фірма, що він може допомогти з ремонтом класу, — і записала. Лише тому. І мама зраділа, що задачу розв'язано.

Як виявилось, вона помилилася.

3.

Ми з Тетяною Володимирівною не зійшлися характерами. Так іноді казала мама, пояснюючи, чому тато мешкає у Франції. Це дуже важлива підстава, щоб не жити разом, — різні характери.

Ось і ми з Тетяною Володимирівною не зійшлися характерами. Щоправда, ніхто про це не знав. Ні мама, ні дідусь, який після повернення з відрядження пішов платити за ремонт класу. Повернувся він мовчазний і стурбований, оскільки при зустрічі з Тетяною Володимирівною так і не зміг зрозуміти, знається вона на стрижнях чи ні. І мама тоді на нього накинулася з докорами, що йому просто шкода грошей, він хоче, щоб я втратила рік і виросла без усякого фундаменту, непристосована до життя, немов скло.

Це було несправедливо. Дідусь не був проти фундаменту. І грошей він ніколи не шкодував, якщо вони йшли «на добрі справи». Торік він переказав гроші на одяг для дітей із дитячого будинку, а потім купив холодильник в інвалідне товариство.

Треба було порадитися, сказав дідусь. Ось бабуся завжди з ним радилася, хоча була дуже мудрою жінкою й по-своєму великою людиною. Тут мама обурилася й заявила: їй немає з ким радитися. Той, з ким вона могла б радитися, розв'язує у Франції свої дурні задачі. А тоді заплакала — через задачі й через учительку. Адже вона турбувалася! І дідусь утішав її, як маленьку, і казав, що, може, все ще буде добре. Бог із ним, із фундаментом. Якщо буде потрібно, він знову заплатить за ремонт. Тільки нехай мама не хвилюється, їй потрібні сили, щоб виховувати дочку, тобто мене, і я пішла в клас до Тетяни Володимирівни.

Є такий закон: треба любити свою першу вчительку. Усі діти підкоряються цьому закону. І Тетяна Володимирівна для цього закону дуже пасувала. Вона була гарною, в модній шкіряній спідниці та з нігтями, пофарбованими в маленькі жовтогарячі квадратики.

Але мені завадила відмінність характерів.

Першого вересня Тетяна Володимирівна привела нас у клас і веліла здати букети. Першокласники мають іти в школу з квітами. Це теж закон. Тому першого вересня в школі буває багато квітів. Занадто багато. Від цього вони навіть втрачають свою красу.

Ми склали квіти на стіл, а потім Тетяна Володимирівна поставила їх у відра для миття підлоги. Відра були приготовлені заздалегідь, і в них уже була налита вода. Лише два букети вона поставила на стіл у вази. На одному букеті сиділо велике пластмасове сонечко, а інший був прикрашений кольоровими бантиками. І ще один букет — маленький, але в золотій обгортці — примостився в баночці на підвіконні. Сьогодні дуже важливий день, сказала Тетяна Володимирівна, початок нашого шкільного життя. Це свято, тому ми будемо малювати квіти, і показала, що треба робити: намалювала крейдою на дошці вазу, а в ній — стеблинку. На стеблинці в шаховому порядку акуратно розташувалися листочки, схожі на овали, але з гострими носиками, а на кінці стеблинки — квіткова голівка з круглою серединкою й рівненькими пелюстками. Трохи схоже на ромашку. Слід було прикрасити вазу візерунком, полічити, скільки в ній квітів, а потім підняти руку й сказати Тетяні Володимирівні. Я подивилася на дошку й зрозуміла, що не хочу так малювати. Чому я повинна малювати вазу, якщо мій букет сидить у відрі?

Дідусь не став купувати квіти в магазині, а привіз їх із дачі. Спеціально поїхав і привіз. Ці квіти виростила мама. Вона ростила їх усе літо, дбайливо просапуючи, підв'язуючи й нашіптуючи якісь слова. Може, про те, як необхідний мені фундамент для майбутнього життя. Мама казала, що квіти на клумбах особливі, тому що підуть зі мною в перший клас.

Тепер мої особливі квіти сиділи у відрі для миття підлоги разом із іншими букетами, і їм було тісно. Я відчувала, як їм тісно, і ще в моїх квітів не було окремих пелюсток, як на малюнку в Тетяни Володимирівни. Це були айстри. Я знала, що «айстра» означає «зірка», а кошлаті голівки нагадують пучки світла, які зірки викидають у космос. У кожної зірки безліч променів, їх не можна полічити. Про безліч мені розповів дідусь. Він казав, це найголовніше в математиці й узагалі — в житті. Я вирішила намалювати величезне відро — таке велике, щоб квіти не почували тісноти, і в них мало бути багато пелюсток — не три, не чотири, а безліч — ніби це спалахи далеких зірок.

Невдовзі Тетяна Володимирівна стала запитувати: «Скільки квітів у вазі? Скільки пелюсток у кожної квітки?» Усі відповідали по черзі, й вона всіх хвалила. Я уявляла, як вона зрадіє, коли я скажу: «А в мене — безліч. Тому що сьогодні свято — перше вересня, а безліч — це найважливіше!»

Тетяна Володимирівна, однак, зовсім не зраділа. Вона сказала, що треба уважно слухати завдання, і ваза в мене якась дивна, безформна. Як бочка. Надалі мені слід намагатися бути акуратною. Тоді все виходитиме красиво. А ми все повинні робити красиво, — вона мигцем глянула на свої жовтогарячі нігті, — тому що тепер ми школярі. Але сьогодні вона мені пробачає. Усю мою неакуратність. Сьогодні свято, перше вересня, ми щойно почали вчитися, і в нас усе попереду. Відтак був ще один урок малювання. Ми малювали уставайлика[1]. Треба було накреслити чотири кола — два великих і два маленьких — і полічити. А потім намалювати уставайлику обличчя й розфарбувати. Я добре вміла малювати кола й швидко виконала завдання. Тоді глянула на картинку й побачила, що намальованому уставайликові дуже самотньо. Він, уставайлик, не може ні лягти, не сісти. Але ж мусить він щось робити! А йому й поговорити ні з ким! І тоді я намалювала поруч із першим уставайликом ще двох — одного меншого й одного більшого. Вийшла ціла родина. Найбільшому уставайликові я намалювала бороду, щоб було видно: це уставайлик-дідусь, а поруч стоять уставайлик-мама й уставайлик-доня. У кожного уставайлика по двоє великих кіл і по двоє маленьких. Усього шість великих і шість маленьких. А можна ще інакше: в одного уставайлика чотири кружечки, а в трьох — утричі більше. Тричі по чотири. Так навчив мене лічити дідусь. Але головне не це. Головне, що уставайликам, коли їх трійко, не нудно!

Тетяна Володимирівна проходила по рядах і дивилася, хто що намалював. Вона заглянула в мій альбом і ні про що мене не запитала. Просто взяла й показала моїх уставайликів іншим дітям.

---

[1] Уставайлик — іграшка зі зміщеним униз центром ваги, яка неодмінно встає, скільки її не нагинай. Росіяни називають її «неваляшка» – Прим. перекладача.

— Яку помилку допустила Аліна? — запитала вона зі звичною ласкавою суворістю, що не допускає заперечень і не дозволяє перестати її любити.

Усі відразу підняли руки й заходилися трясти ними в повітрі. Тетяна Володимирівна викликала одного товстого хлопчика, який увесь аж витягнувся, мов солдатик на параді, й голосно сказав:

— Нам задавали намалювати одного уставайлика, а вона намалювала трьох!

І всі відразу відчули, що я зробила щось погане. Якусь докорінно неправильну річ.

Тетяна Володимирівна схвально кивнула хлопчикові-солдатику, дозволила йому сісти, а потім поділилася з класом своїми підозрами:

— Аліна, певно, не вміє дивитися. Або в неї щось із очима. Якась хвороба. Ось що це таке?

Вона взяла олівець і показала на уставайлика-дідуся.

— Це борода, — сказала я тихо. За правилами я мала щось сказати.

— Ви чули? — якийсь час Тетяна Володимирівна схвально дивилася на клас, що за командою розвеселився, а тоді закликала учнів до мовчання. — Ви де-небудь бачили уставайлика з бородою? І я не бачила. Ніколи. Ми навчаємося в першому класі, і я поки що не ставлю вам оцінок. Але за цю бороду слід було б поставити двійку.

Тетяна Володимирівна повернулася до мене і, повертаючи альбом, гучно його закрила:

— Перероби малюнок удома. Так, як слід. Завтра мені покажеш.

Потім вона почала хвалити роботи інших дітей. Усі діти впевнено лічили кола, і за це Тетяна Володимирівна роздавала їм картонні сонечка. Я тихенько погладжувала обкладинку альбому, щоб уставайлики не засмучувалися, й приказувала подумки: «А мені сонечка не потрібні, а мені сонечка не потрібні».

Удома я відкрила альбом, поклала перед собою картинку і якийсь час на неї дивилася. Уставайлики, здавалося, не відчували ганьби, яка звалилася на них, і той, що з бородою, ласкаво дивився на менших. Від цього очі в нього ледь-ледь зсунулися праворуч, надаючи обличчю хитрого виразу. Я взяла олівці й намалювала доріжку, по якій уставайляча родина відразу вирушила на прогулянку. А навколо намалювала метеликів. Я тоді дуже любила малювати метеликів. Значно більше, ніж квіти. Метелики — це і є квіти, якось сказала мама. Тільки летючі.

Дідусь прийшов з роботи, і я показала йому картинку. Він довго і з задоволенням розглядав уставайликів, шкодував, що бабуся цього не бачить, а потім попросив подарувати йому малюнок. Дідусь повісить його над столом у кабінеті. Якщо йому раптом стане сумно, він подивиться на картинку й відразу перестане сумувати. Я вирвала листок з альбому й подарувала дідусеві. А іншого уставайлика вирішила не малювати, хоча мені було страшно: а раптом Тетяна Володимирівна буде мене лаяти?

Але вона не лаяла. Вона забула.

4

Доволі швидко з'ясувалося: всі учні в класі діляться ні нерівні групи. Перша група була маленькою. До неї входили розумні діти — як отой хлопчик-солдатик. Тетяна Володимирівна часто до них зверталася, і казала, що він або вона — «молодець», і солдатики одержували найбільше картонних сонечок.

Усі інші були Тетяні Володимирівні нецікаві й викликали нудьгу. Нудьга була неймовірно заразливою й ви-явилася б нестерпною, якби не третя група. Її пред- ставники ніколи не одержували сонечок. Час від часу Тетяна Володимирівна про них згадувала й казала: — Так. Усі мовчать і працюють самостійно. Я займаюся з дурнями!» Дурні вставали поруч із партами, і Тетяна Володимирівна з роздратуванням починала вимагати, щоб вони щось повторили — ще й ще раз. У ці моменти вона якось по-особливому збуджувалася, і в її красивому обличчі відчувалося недобре, але живе життя.

Особливе місце в групі дурнів посідав Коля. Тетяна Володимирівна, звертаючись до нього, завжди трохи підвищувала голос: «Воротов! Ану сядь! Ти заспокоїшся коли-небудь? Нічого не думаєш, то бодай сиди тихо!» Але діти називали його Колян: «Колян сказав», «Колян кинув (упустив, штовхнув, зробив)».

Коля був не просто дурнем, від якого з незрозумілих причин висковзали букви й цифри в їхньому справжньому значенні. Коля був божевільним. Не геть, а трішки. Він не міг сидіти спокійно. Усередині в нього працював якийсь безглуздий механізм, який змушував раптово змахувати руками, пищати або рохкати. Тетяну Володимирівну ці незаплановані звуки дуже дратували. Я її розуміла — незважаючи на відмінність характерів. Мені теж не подобалося, коли хтось раптом невідь-чому починає кукурікати. Але з цим нічого не можна було вдіяти, і це створювало деяку непередбачуваність у нашому невиразному шкільному житті. Хоча Коля корчив гримаси, на перервах репетував і гасав по класу, загалом він не був поганою істотою. Доки не поцупив дзеркальце.

Дзеркальце зберігалося в учительській сумочці. Тетяна Володимирівна час від часу діставала його, поправляла зачіску, повертала голову то ліворуч, то праворуч, переконувалася, що у світі існує краса, притамовувала позіхання й починала урок.

Оце дзеркальце й потрапило Колі на очі. Точніше, його ручка, що визирала з недбало прикритої сумочки. Коля не мав злих намірів. Він просто мчав мимо під час перерви, демонструючи дива вертлявості й заледве не збиваючи парти на своєму шляху. І його рука якось сама собою схопила дзеркальце за оту ручку. Він і не думав ховатися й продовжував божевільний біг, розмахуючи дзеркальцем, підсовуючи його кому-небудь під ніс і вигукуючи: «А на тобі! А ось тобі!» Потім продзвенів дзвінок, і щось у бідолашній Колиній голові заклацнуло. Він заметався по класу, віддаляючись від учительського столу й від сумочки, немов раптом усвідомив, що звідти виходить загроза. Так і опинився в останніх рядах і, намагаючись замести сліди свого ненавмисного злочину, кудись це нещасне дзеркальце тицьнув. Увійшла вчителька, ми підхопилися й завмерли по-

руч із партами. Тетяна Володимирівна кивнула, клас дружно видихнув і опустився за столи, а вона звичним рухом потяглася до сумочки, і не виявила там улюбленого дзеркальця.

На обличчі Тетяни Володимирівни раптом скипіло життя, — воно, це обличчя, зробилося невпізнанним, майже некрасивим. Усі, навіть улюбленці-солдатики, зачули неминуче лихо.

— Хто дозволив лазити в мою сумку? — Тетяна Володимирівна вимовила це з незнайомими інтонаціями.

— Хто взяв дзеркальце?

Хтось із солдатиків відразу підняв руку.

— Ти?

— Ні, — злякався той. — Це Колян узяв. Я бачив. Він із ним бігав.

— Не я, не я! — заканючив Коля, і було видно, що йому дуже страшно.

— Де дзеркальце, я вас запитую?

Колян усе нив і відхрещувався. Було зрозуміло: нічого від нього не домогтися, і Тетяна Володимирівна, все дужче гніваючись, змінила тактику.

— Хто був у класі на перерві? Хто останнім бачив дзеркальце? Ану, встати!

Підвелися майже всі. Тільки чотири дівчинки залишилися сидіти.

— Струнко! Руки за голову! Будете так стояти, поки дзеркальце не знайдеться.

Ми встали й непевно заклали руки за голову. Як у кіно про бандитів. Або про терористів. Терористи кладуть руки за голову, коли їх ловлять. Або вони самі велять комусь закласти руки за голову.

І так ми всі стояли перед Тетяною Володимирівною, увесь перший клас. Вона сиділа за столом, гортала журнал і на нас не дивилася.

Одна маленька дівчинка в останньому ряду раптом підняла руку й почала нею трясти. Ми завжди так робили, щоб нас запитали. А дівчинка не просто трясла рукою, вона аж підстрибувала з нетерпіння.

— Я знаю, де воно! Я знаю! — голосно зашептала дівчинка.

Діти почали переглядатися, і вчителька нарешті звернула на неї увагу:

— Я тебе слухаю!

— Он воно, у кошику!

Усі обернулися й глянули туди, куди вказувала дівчинка. Серед паперів у сміттєвому кошику виднілася ручка дзеркальця. Коля, усвідомивши, що його викрили, страшно завив і кинувся геть із класу.

Тетяна Володимирівна підійшла до кошика, дістала звідти дзеркало, потім повернулася до столу, різко схопила сумочку й теж швидко вийшла. Двері голосно ляснули. Хоча ляскати дверима було заборонено, й учителька постійно з цим боролася. Але тепер вона сама ляснула дверима й пішла. А ми залишилися стояти «руки за голову», і не знали, що робити. Деякі хлопчики почали опускати руки й сідати. А дівчатка всі стояли: а раптом Тетяна Володимирівна повернеться? Але потім сіли й вони. І всі почали розмовляти, шуміти.

Продзвенів дзвінок. Це був дзвінок з останнього уроку. У звичайні дні Тетяна Володимирівна шикувала клас парами й вела вниз по сходах, до батьків, які чекали у вестибюлі. А зараз вести нас було нікому. Тому ми ще трохи посиділи, а потім хтось із хлопчиків крикнув:

— А що, хлопці! Я додому йду!

Хлопчики похапали портфелі й побігли з класу. А за ними — дівчатка, і так ми юрбою скотилися сходами до здивованих батьків.

Мене чекав дідусь. Він запитав, що сталося. Я пояснила: Коля поцупив у Тетяни Володимирівни дзеркальце, але не захотів зізнатися. Через Колю нас усіх покарали. Тетяна Володимирівна сказала: «Устати, руки за голову!» Треба було стояти, поки дзеркальце не знайдеться. «Але дзеркальце знайшлося?» — обережно уточнив дідусь. Я сказала, що так, знайшлося. У кошику для сміття. Тому що Коля не хотів украсти. Він просто трохи божевільний. Дідусь погладив мене по голові й більше ні про що не запитував.

Уночі на мене напали. Хтось сухий і пекучий хотів позбавити мене стрижня. Ворог був невидимий і ховався всередині. Він схопив стрижень своєю гарячою рукою й проштовхував у горло, щоб пробити там діру. У горлі нестерпно шкребло. Я не могла сама впоратися з ворогом і покликала маму. Мама прибігла, і дідусь теж прийшов. Він сказав, що «швидка» буде з хвилини на хвилину. Потім з'явився дядечко в білому халаті, з валізкою. Він потицяв мене в живіт холодною трубочкою, заглянув у горло й зробив укол.

Класична скарлатина, — спокійно підсумував лікар, — Завтра викликайте дільничного. Це за два дні не минає.

— Скарлатина? Звідки? — мамине питання звучало жалібно.

— Як це звідки? Сидить у кожному закутку. Особливо в школі. Чекає, хто мимо пройде.

— Лікарю, як ви гадаєте, — обережно поцікавився дідусь, — це захворювання не може виникати на нервовому ґрунті? Коли нервова напруга є, так би мовити, каталізатором порушення імунітету?

— Скарлатина, пане, — вірусна інфекція. Звичайна дитяча хвороба, — відрубав лікар. — А про нервовий ґрунт — це не до мене. Це до бабусь із богадільні. У них там на цьому ґрунті чого тільки не буває.

Дідусь спробував приховати розчарування: він звик поважати професіоналізм.

Після уколу жар мене відпустив, і я поринула в спокійну дрімоту вже розпізнаної хвороби. «Швидка» поїхала, дідусь і мама сиділи в кухні, й до мене крізь сон долинали їхні приглушені голоси.

— Мати в класі хвору дитину… У кожного можуть не витримати нерви.

— Ніхто не сперечається. Але треба бути перебірливою в засобах.

— Тридцятеро дітей у класі. Після Аліни Тетяна взяла ще трьох.

— І всі здали гроші на ремонт?

— Не можна бути таким злопам'ятним. Вона ж не в кишеню ці гроші кладе. Вони йдуть на дітей.

Охоче допускаю.

— Ні, ти не допускаєш. Ти волієш звинувачувати!

— Ну що ти, Оленько! Я зовсім не звинувачую. Просто я ще з самого початку відчував: це не для Аліни. Бабуся б нізащо…

— Годі, годі про це. Ти можеш запропонувати щось інше? Що влаштувало б тебе, мене, Аліну? Не можеш! То про що мова?

— Аліну слід забрати зі школи. Із цієї школи. Від цієї вчительки.

— Тобто ти хочеш, щоб вона ніде не вчилася. А лише слухала байки про калюжі й малювала бородатих уставайликів.

— Бородатий уставайлик, Оленько, — це свого роду шедевр. Такі здібності слід берегти, а не огрубляти, як гадає твоя приятелька з сусіднього під'їзду.

— Ніяка вона не приятелька. Просто знайома.

— Гаразд. Ця знайома з сусіднього під'їзду. А той, хто огрублює, коїть справжню диверсію. Проти людства! Хоче позбавити світ письменників і художників. А художники, Оленько, — це головний нерв людства!

— Тобі сьогодні вже пояснювали, що нервовий ґрунт цінується лише в богадільні й не може бути фундаментом майбутнього життя! І чому ти вирішив, що Аліна стане художником? Бо вона намалювала бородатого уставайлика? Та, може, з неї вийде математик!

— Гм… Математика — вершина людської фантазії. Так казав ще Гільберт[1] про одного свого знайомого: «Він став поетом. Для математики в нього не вистачило уяви!»

— Тату! Ти невиправний романтик! Твої погляди на життя давно застаріли. Але ти й далі наполягаєш на своєму, і всіх нас змушуєш жити по-своєму!

— Оленько, тобі не подобається, як ми живемо?

— Тату, мені все подобається. Але що стосується Аліни…

— Я все ж вважаю, що слід іще пошукати для неї вчительку.

— Ти збожеволів! Надворі листопад.

— Ну, карантин після скарлатини, цієї дитячої хвороби, що має вірусну основу, однаково закінчиться не раніше, ніж за три тижні. Тож ми маємо час.

— Часу немає!

— До речі… Мені здається, варто порадитися з В. Г.

— З В. Г.? Я щось пропустила? Відколи це ми радимося з ним щодо питань свого сімейного життя?

— Оленько! Ти упереджена. В. Г. — професіонал. Професіонал з великої літери. Він обертається в цій сфері. Мама фиркнула — як завжди, коли дідусь згадував про В. Г. І я поринула в сон.

5.

В. Г. був новим «дідусевим надбанням». «Талановитий хлопець, учений, який подає надії», за освітою був хіміком. Але В. Г. довелося вибирати між наукою й стрижнем. Він віддав перевагу стрижню й пішов працювати в школу. А підзаробляв перекладами.

Коли дідусеві знадобилося перекласти статті про досягнення західної фармакології, йому порекомендували В. Г.

Добровільна відмова В. Г. від наукової кар'єри справила на дідуся незабутнє враження. Як і сам В. Г. — його зовнішній вигляд, манери, стиль спілкування, і дідусь вирішив запросити нового знайомого в гості.

[1] Гільберт Давид (1862-1943) — славетний німецький математик.

Довідавшись про це, дідусева секретарка Клавдія Іванівна жахнулася. Та ж цей В. Г. просто чудовисько! Клавдія Іванівна мала право так казати. Вона давно знала В.Г., і саме її стараннями фірма отримала нового перекладача. Але тепер мова йшла про інше — не про його професійні якості, а про стосунки з жінками. За словами Клавдії Іванівни, не було жінки, яка б устояла проти чарівності В. Г., за що він здобув собі погану славу руйнівника жіночих доль. Тут Клавдія Іванівна заходилася загинати пальці, намагаючись полічити його романи й захоплення. Тільки великі! Для дрібних не вистачило б суглобних кісточок. Іще б пак: галантний, уважний. Паннам ручку цілує при зустрічі. Ви уявляєте? У наш час — цілує ручку! Тут у кого завгодно дах поїде. Навіть вона, Клавдія Іванівна, мало не втрапила в його тенета. На цих словах секретарка заледве притамувала зітхання, яке виказувало чи то вдячність за чудесний порятунок, а чи жаль через упущені можливості. А відтак знову взялася до врезонювання дідуся: «А у вас, Вікторе Сергійовичу, дочка. Молода, гарненька! Та ще й пережила життєву драму. Навіщо ризикувати?»

Але дідусь до застережень не дослухався і в подробиці вогненебезпечного минулого В. Г. заглиблюватися не забажав. Проте він усе ж вирішив попередити маму, що очікуваний гість жінкам, як правило, подобається. Нічого поганого дідусь у цьому не бачить. Адже й бабуся колись так закохалася в дідуся, що готова була втекти з дому. Щоправда, в цьому не було потреби: бабусині батьки охоче дали згоду на їхній шлюб. Але мамі все ж слід зважати на деякі... е-е-е... особливості стосунків В. Г. із жінками.

«Не треба мене залякувати», — гордо заявила мама. У неї, мами, величезний досвід спілкування з руйнівниками жіночих доль, і якщо гарненько подумати — то що таке хімія порівняно з математикою, царицею наук?

Одне слово, В. Г. став частим гостем у нас удома. Мама, почуваючи себе відповідальною за всі зруйновані жіночі долі, зажадала скасувати ритуал цілування ручки й зустрічала його гордим кивком голови, а в розмовах жодного разу не погодилася з думкою, яку він обстоював.

Повідомляючи дідусеві про дзвінок В.Г., вона єхидно називала його «твоїм юним другом»: «Телефонував твій юний друг». Дідусь не заперечував, оскільки вбачав у цій формулі «щось діккенсівське й таке, що до певної міри відповідає суті», — адже він і сам частенько звертався до В. Г. «молодий чоловіче».

Як на мене, В. Г. не був аж таким молодим, а тим паче юним. У його рудуватій бороді вже виднілися сиві волосинки, а скроні були темні, руді й сиві одночасно. «Триколірний — як кіт-щуролов!» — посміювалася мама.

Але в присутності В. Г. вона невпізнанно мінялася. Мама, сама того не усвідомлюючи, починала світитися, і В.Г., мабуть, цим світлом милувався — незважаючи на те, що мама увесь час вередувала. Дідусь теж поглядав на перемінену маму із задоволенням, хоча вона своїми колючками заважала йому вести дискусію на серйозні філософські теми.

Я любила відвідування В. Г. У них було щось від свята. Він приносив із собою торт або виноград і квіти для мами. Він уважно дивився й уважно слухав. Він був нашим другом.

А потім, коли прийшла скарлатина, розповів про Марсем.

— Цікаво, де він був раніше? — розсердилася мама. — Сидів і чекав, поки дитина занедужає?

Але мама дарма звинувачувала В. Г. у зловмисному приховуванні інформації. Він познайомився з Марсем зовсім недавно, незадовго до подій навколо дзеркальця.

6.

Не лише дідусь уважав В. Г. гарним учителем. Так думали чимало людей. В. Г. навіть відправили на спеціальний конкурс, де вибирали найкращого вчителя. Там він виклав свою теорію «Хімія — основа життя» — і переміг.

Немає жодної сфери життя, що уникла б упливу хімії, повідомив В. Г. журі. Хімія торкається навіть того, що раніше вважали сферою питомо духовною, — людських емоцій і почуттів. Центр задоволення в мозку вже виявлений. За допомогою хімічних препаратів можна ввести людину в стан ейфорії або навпаки — позбавити її можливості зазнавати насолоди. Нині вчені роблять сміливі заяви, начебто можливо виявити й центр кохання. Експериментально доведено: в організмі закоханого змінюється швидкість хімічних процесів, індекс кислотно-лужного балансу й навіть електричні показники мозку. Наступний крок — спробувати впливати на деякі мозкові ділянки, щоб сприяти виникненню або знищенню кохання — цього найбільш непідвладного керуванню почуття — як прекрасного, так і руйнівного. Але поки наука перебуває в пошуку, випадає покладатися на самих себе, на свою здатність до саморегулювання. До хімії ж треба ставитися з особливою увагою — як до знаряддя проникнення не лише в таємниці матерії, а й у таємниці людської душі.

На довершення своєї блискучої промови В. Г. влаштував на демонстраційному столику, поруч із журі, маленький вибух, іскри якого змусили суддів побачити в новому світлі й хімію, і кохання, і самого доповідача. «Це наочний доказ сили хімії, — заявив він. — І яскравий образ для зображення кохання!» Останню частину фрази В. Г. супроводжував демонстрацією жменьки чорного попелу, що залишилася після іскристого полум'я.

І журі присудило йому перше місце.

— Упевнена, більше половини суддів належали до слабкої половини, — завважила мама.

В. Г. посміхнувся. Його очі перетворилися на щілинки, і тепер головними на обличчі виявилися ніс і борода: от і Марсем, яка теж була на конкурсі, спробувала покпити з цього. Вона підійшла до В. Г. після виступу й запитала:

— Керований центр кохання — це щось на кшталт електричного приладу? Захотів закохатися — увімкнув у розетку. Передумав — вимкнув. А вам це нащо? Боїтеся запалитись невчасно?

В. Г. сказав, що не мав на увазі конкретно себе чи когось іншого. Це, так би мовити, загальний погляд на речі, алегорія.

— Якщо вас це не стосується, то й дітей стосуватися не може. У роботі з дітьми не буває загального погляду. Там усе гранично конкретне. Вам так не здається?

Вони трохи посперечалися. Відтак В. Г. дійшов висновку, що Марсем — дуже цікава людина й приваблива жінка.

Ця частина розповіді мамі не сподобалася.

— І що ж, ця цікава людина теж посіла якесь місце?

В. Г. заперечно похитав головою.

— Приваблива жінка програла? — мама не приховувала зловтіхи.

Не зовсім так. Марсем показала дуже смішне заняття — як вона вчить дітей лічити, використовуючи пальці. Не лише рук, а й ніг.

Пальці ніг? Що за фокуси?

Людське тіло, пояснювала Марсем, — ідеальна рахівниця. і було б нерозумно не скористатися всіма його двійками, п'ятірками й десятками — цими чудовими рухливими посібниками, створеними природою. Тоді перші кроки в математику будуть пов'язані з пізнанням самого себе.

— Математика — висока наука. її характерна риса — у звільненні від конкретики, — різко заперечила мама.

— Але, Оленько, перш ніж досягти таких висот, людина ж мусила навчитися лічити мамонтів. І печерних ведмедів. Кожного вбитого ведмедя позначали зубом і підвішували на мотузочці до шиї мисливця, — м'яко заперечив дідусь. — А тоді лічили: один мисливець убив стільки ведмедів, скільки пальців на руках. А інший — ще більше. Щоб полічити його ведмедів, і пальці на ногах знадобляться.

— От-от, — кивнув В. Г.

Він разом з іншими учасниками зображував на занятті Марсем дітей. Усім їм було дуже весело, і глядачам теж було весело. А оператор, який знімав конкурс, так сміявся, що камера стрибала у нього в руках. І спершу журі поставилося до Марсем прихильно. Але потім усе змінилося.

Наступного дня конкурсанти мали відповідати на питання. Марсем запитали, які педагогічні цінності є для неї орієнтиром у роботі. Їй просто пощастило! Так вважали всі учасники конкурсу. Слід було сказати про любов до дітей і демократичний стиль спілкування. Якщо дітей любити й демократично з ними спілкуватися, вони виростуть активними громадянами й будуть гаряче любити свою Батьківщину.

Але Марсем раптом затнулася. Вона сказала, що це складне питання. Вона воліла б говорити на іншу тему. Члени журі очікувально мовчали. Марсем зітхнула. Учора ми бачили вибух. Як символ руйнівних почуттів, і всім це сподобалося, Щоправда, не знаю, чому. Але педагогічні цінності вибухають точнісінько так само. Вони можуть здаватися незаперечними. На словах. А в житті обертаються на свою протилежність. У Марсем таке було, і вона не впевнена, що в педагогіці є бодай щось непорушне. Чим вона керується? Чимось на кшталт рудиментів і атавізмів теорій, які колись її захоплювали. Не тому, що вони — істина. Просто вона поки що не має сил з ними розпрощатися. (Ось коли я вперше почула ці слова! А зовсім не від Наталочки. Я навіть думаю, що й Наталочка довідалася їх від Марсем і потім пристосувала до своєї теорії). Судді осудливо переглянулися. Але журі ще пам'ятало про смішне заняття Марсем, і білява пані з профспілки — з дуже повними грудьми, червоними губами й щиросердечним виразом обличчя — спробувала простягнути їй руку допомоги:

— Але ж, дорогенька, хіба любов до дітей — не безумовна цінність?

Однак Марсем протягнену руку не прийняла. Вона відкинула цю руку з незрозумілою впертістю і навіть із якоюсь войовничістю.

Діти — не порцелянові пупсики, сказала Марсем. Вони люди. І, як люди, викликають у нас най різноманітні ші почуття. Нам може бути з ними добре, а може бути — огидно. Ми хочемо, щоб було цікаво. У цьому наша вчительська користь. Наш розумний егоїзм. Але питання професіоналізму не пов'язані з любов'ю. Вони ставляться по-іншому: наскільки наші теорії згубні для нас самих?

— Я не зрозуміла, дорогенька! — з подивом перервала її щиросердна представниця профспілки. — Хіба ви не любите дітей?

Тут Марсем втратила артистичність і стала схожою на перекірливого підлітка:

— Ви хочете почути від мене публічне зізнання в любові до дітей? Я не розумію, чому для педагогів ця двозначна процедура виявляється обов'язковою. Цей гібрид стриптизу й святенництва...

Мама не витримала й розсміялася.

— Ну й ну! Яке нахабство! Як члени журі таке пережили?

Ці слова справили жахливе враження. З місця піднялася одна дуже поважна пані, доктор наук. У її товстелезній дисертації розповідалося про педагогічні цінності. Цілих сто сторінок про те, як учитель має бути влаштований зсередини, ще сто — що має бути в нього зовні, і двісті — як це поєднати. Від студентів, що навчалися в педагогічних інститутах, вимагалося зміст дисертації запам'ятати й чітко на іспиті викласти. А якщо їхні зусилля ні до чого не приводили, не було ані найменшого шансу одержати диплом, і ось доктор наук підвелася й сказала: їй не раз доводилося стикатися з людьми, не здатними назвати педагогічні цінності. Однак такий ступінь самовпевненого цинізму вона спостерігає вперше. Вона не розуміє, що Марсем, ця так звана передова учителька, робить на конкурсі. Їй і в клас не можна дозволяти заходити!

Усі співчутливо закивали.

Але тут узяв слово член журі на прізвище Зубов. Це був маленький сивенький дідок, що тихенько дрімав наприкінці суддівського столу. Уперше він прокинувся під час виступу В. Г. — але відразу знову заснув. Потім розплющив очі, коли на сцені з'явилася одна дуже юна вчителька в короткій спідничці й у туфлях на височенному каблуці, і ще — коли Марсем учила конкурсантів лічити пальці на ногах. Тоді він дуже сміявся. Тепер Зубов знову сидів із розплющеними очима і з цікавістю спостерігав за тим, що відбувається.

Дідок був відомою людиною, видавцем. Він вважався оригіналом, завжди голосував проти загальних ухвал або мав «особливу думку».

— Маргарито Семенівно, — Зубов звернувся до Марсем із підкресленою чемністю, від чого пані-доктора пересмикнуло, — ми дивилися відеозаписи ваших уроків. Я завважив: у вас у класі висить портрет Януша Корчака. Ви ж знаєте його головну педагогічну працю? Марсем кивнула — нібито злегка вклонилася Зубову із вдячністю за відзначену подробицю.

— Чи не могли б ви пояснити, чому ви повісили цей портрет над своїм столом?

— Тут? Зараз? Ні. Гадаю, що не можу.

Дідка відповідь чомусь задовольнила. Він прихильно кивнув, а пані-доктор вкрилася плямами. Марсем відпустили й викликали на сцену іншого конкурсанта. Але зал ще якийсь час був у заціпенінні.

А потім, під час церемонії нагородження, цей дідок, Зубов, піднявся на сцену, щоб повідомити публіці свою особливу думку — відмінну від думки журі. З-поміж усіх учасників конкурсу Зубов виокремив одну вчительку. Це Марсем. Він відзначив її здатність вигадувати. Але справа не лише в цьому. Справа в особливій сміливості — заглядати всередину себе. Украй важлива якість! Саме її складно проявити.

А взагалі — він за те, щоб педагоги якнайбільше «якали». Тут Зубов зробив невелику паузу, спостерігаючи справлений ефект, а тоді пояснив: минув час, коли в педагогіці слід було ставити питання «Що?» — «Що треба робити?». Тепер настав час іншого питання — «Як?» — «Як робити це «що»?».

Тут усі зрозуміли, що дідок — жартівник та пустун, і полегшено розсміялися. А він оголосив, що нагороджує Марсем спеціальним призом: вона поїде на практику до Швеції, в одну незвичайну школу. Зубов обійняв і розцілував Марсем та подарував їй квіти. Вийшло, що вона теж перемогла.

Як і В. Г.

7.

— Ну, і що ми маємо? — мама спробувала перевести розмову в раціональне русло. — У чому головна перевага цієї вчительки? У тому, що вона не бажає говорити про любов до дітей? На цій підставі ми повинні віддати до неї дитину? Не бачу логіки.

— Ви, Ольго Вікторівно, як я бачу, цілком поділяєте позицію основного складу журі, — засміявся В. Г.

Але дідусь не підтримав маму. Він, здавалося, був дуже зацікавлений розповіддю В. Г.

— Я думаю, у Маргариті Семенівні є щось, привабливе й для вас, — В. Г. серйозно подивився на маму. — Її, приміром, дуже хвилює, що діти голодують.

— Я не розумію, чому це мусить мене приваблювати. І який стосунок це має до нас, до Аліни? Ми ж не в Африці.

В. Г. кілька секунд намагався зображувати скорботу, але не витримав і голосно розсміявся. Йому було приємно вводити маму в оману: мамине обличчя при цьому втрачало єхидний вираз і виявлялося зовсім беззахисним.

— Маргарита вважає, що діти голодують не лише в Африці, а й у наших широтах. А саме — у школі. Їм не вистачає поживи для внутрішнього життя, і це внутрішнє життя, точніше — їжа для нього — і має бути предметом педагогічних турбот.

— Ну, знаєте…

Тут мама згадала про фундамент, про який її попереджала тітка Валя. Вона рішуче не розуміла, як Марсем може забезпечити мені пристосованість до майбутнього життя. Але В. Г. уже перестав сміятися. Лише напружене внутрішнє життя, вважає Марсем, згодом перетворює дітей на письменників і художників, робить їх нервами людства.

Тут мама майже злякано глянула на дідуся. Вигляд у нього був задоволений.

— Тату, ти ж не вважаєш, що ця Маргарита Семенівна, ця Марсем знається на стрижнях? І всі ці розмови про внутрішнє життя, про голод — опосередкована ознака?

— Ні, Оленько, це не опосередкована ознака, — дідусь ласкаво погладив маму по руці. — Не опосередкована, люба. А безпосередня. Щонайбезпосередніша.

І він глибоко й задоволено зітхнув. Адже бабуся в цей момент його обов'язково підтримала б. А вона була по-своєму великою людиною.

Щоденник Марсем

...Я повісила над столом портрет Корчака. Чому? Тому що закінчується на «у»!

По-моєму, це вичерпна відповідь. Є речі, які краще не пояснювати — матимуть за ідіота. Або вийде яка-небудь вульгарщина — на кшталт любові до дітей або до всього людства.

І який дідько поніс мене на цей конкурс? Директор умовив? Оригінальний метод роботи? Самобутнє бачення проблем?

Випендритись захотілося — тому й погодилася. А якщо погодилася, потрібно було грати за правилами. Вийти й сказати: «Корчак — це наше все! І незабаром учені відкриють у мозку центр демократії. Приймеш пігулку — і готовий демократ!»

Дивись — і обскакала б цього В. Г. із його хімічним коханням.

Та ж ні! Не вистачило сміливості привселюдно збрехати.

А може, треба було чесно сказати: я була молода й дурна, коли повісила цей портрет. Я справді тоді вважала: ось вони, мої цінності. І збиралася впроваджувати їх у своєму класі. Я мріяла, як прийду й скажу дітям: беріть! Усе моє — ваше.

І одного чудового дня справді сказала: давайте придумаємо закони й будемо за цими законами жити. Дітям пропозиція здалася цікавою, і вони швидко — за два уроки — навигадували багато різних законів, записали їх на альбомний аркуш і здали мені, щоб я вклеїла аркуш у рамочку й повісила на видному місці.

Я, дуже задоволена, принесла підсумок колективної праці додому й заходилася працювати над рамочкою. Поки рамочка просихала, я вирішила заглибитися в зміст. І що далі читала, то виразніше розуміла: діти, яких я п'ять років учила прекрасному, доброму й вічному (із чотирьох рочків), — повні кретини. А можливо — навіть напевно — кретини не вони, а їхня вчителька. Ото вже вона — повна кретинка. Демократка. І треба щось із цим робити, і з учителькою, і з цими законами.

Я вирішила: треба спробувати ще раз. По-іншому. Я сказала: погляньте на цю фотографію. Це Януш Корчак. Фашисти відправили його

в табір смерті разом із дітьми, і там вони загинули в газових камерах. Але це сталося, коли почалася війна. А до війни Корчак писав книжки й придумував для дітей свята. Він вигадав свято першого снігу. У цей день в інтернаті скасовувалися уроки, і всі — діти й дорослі — бігли на вулицю грати в сніжки.

Коли випаде сніг, ми теж улаштуємо таке свято. Хочете? Діти хотіли. І я гадала, що успішно впроваджую цінності. Потрібно тільки дочекатися снігу, і сніг нарешті випав.

Краще б він не випадав. Це бажання зайвий раз підтверджує кретинізм учительки: адже в наших широтах воно нездійсненне. Але я тоді не раз подумала: «Краще б він не випадав!»

Наступного дня після першого снігу, цього сніжного свята демократії, коли всі ми грали в сніжки, і валялися, і промокли наскрізь, і, здавалося, були цілком щасливі, до мене прийшла Анина мама.

Вона прийшла перед уроками, хоча існувало правило — не псувати мені перед робочим днем демократичний настрій. Анина мама порушила правило. Вона була лагідною й тихою жінкою. Але в той день прийшла перед уроками. Її попросила прийти Аня. Вона була такою ж, як мама. Ніжною і чутливою дівчинкою, і ще — вірменкою. Точніше, її батьки були вірменами. Цій обставині я якось не надавала значення.

У мене була своя класифікація. Я ділила батьків на три частини: активні, ті, хто співчуває, й безнадійні — за мірою їхньої участі в класному житті. А тут раптом виявилося, що можна інакше. За цією не дуже важливою для мене класифікацією, Анині батьки — вірмени, і під час нашого демократичного свята, втілення в життя спадщини Корчака, до Ані підбіг Кірюша. Такий гарненький хлопчик із великими блакитними очима, така велика дитина з брутальними рисами майбутнього самця. Підбіг і шепнув їй на вухо: «Твій тато — чорножопий!» А тоді засунув їй сніжку за комір.

Сніжка за комір — дурниця. Це, може, ознака почуття. Навіть напевно — ознака почуття, і навіть «чорножопого тата», доклавши певних зусиль, можна розцінити в такий спосіб. Таке собі перекручене зізнання. У дітей буває. Але щоб це зрозуміти, потрібно було начитатися Фройда та інших із його компанії. А я тоді ще не начиталася. Я була молода. Демократична кретинка. Я читала Корчака. «Як любити дітей», і ця «чорножопість» — у світлі свята першого снігу — геть вибила мене з колії. Анина мама сказала, що дівчинка весь вечір плакала, не хотіла йти в школу. У мій демократичний клас!

Я озвіріла. Я влетіла в клас із перекошеним обличчям і сказала дуже тихо й страшно: «Подивіться всі на мене! На мене! Ви тут учора закони складали — кого за що карати. Але я — найголовніша. Я головніша від вас і ваших законів, і в цьому класі все буде так, як я вирішу. Якщо хто-небудь із вас коли-небудь обізве кого-небудь чорножопим, або хачиком, або жидом — які ви там ще слова знаєте? — він вилетить із цього класу за дві секунди! Я зрозуміло кажу?» Їм було зрозуміло. Їм було зрозуміло: я велика й могутня. І я страшенно розгнівана. А закони — це гра. Це несуттєво.

Мама Кірюші потім прийшла до мене просити вибачення. Він так злякався, що сам прислав її в школу. Вона сказала, що Кірюша цього ще не розуміє. Ці обзивання — поганий уплив старших братів. Розрив між ними — десять років. Їм, дурням, уже по двадцять. А Кірюша — маленький. Пізній, і — вона зніяковіла — випадковий. Вона їм скаже, щоб при маленькому «нє виражались». Неодмінно скаже. Адже вони в родині мене дуже цінують. Мене й мій клас, де дітям добре, їм так весело, дітям, у моєму класі, так цікаво!

Після цього я за всіма правилами, за всіма житейськими принципами, мусила була зняти портрет Корчака зі стіни. Але я його не зняла. Чому? Тому що закінчується на «у». На «у».

Інший запис

Коли пишеш щоденник, завжди трохи хитруєш. Начебто виводиш себе на чисту воду, а сам уявляєш, як хтось інший гортатиме й читатиме ці сторінки. Якийсь педагог-нащадок. І через цю думку — про нащадка-ти постійно мусиш себе коректувати. Відкриє нащадок зошит, а там — «діти-кретини» і «учитель-кретин». Учитель ще нічого. Це припустимо. А от щоб дітей так обзивати... Може скластися неправильне уявлення про те, що відбувається.

Отож, пояснюю для нащадків: мій тато був учителем російської мови. Мене навчали говорити «скушно», «булошная» і «молошница». А ще «дошть». І що «кофе» — він.

Найгострішим висловом у нас у родині було слово «дурепа». Коли батько дратувався, він казав: «Дурепо, скільки сторінок «Малятка» ти сьогодні прочитала? Жодної? Чого ж ти хочеш від життя?» Цього було досить, щоб я, ковтаючи сльози, бралася до самовдосконалення. І ще мама, яка теж була педагогом, учила мене не підвищувати голос: це шкідливо для дітей і розсіює їхню увагу. Вони не заглиблюються у зміст погрози, вони просто лякаються. Сильних звуків. Тому треба говорити спокійно. Завжди говорити спокійно, і я намагалася не підвищувати в класі голос. Я ніколи не обзивала дітей. Ані кретинами, ані кимось ще. Тому що демократичні цінності зобов'язують поважати чужу особистість. А про себе я думала, що вони — мої перші, мої неповторні, мої незабутні й незамінні. Коли вони склали ці ідіотські закони, я просто впала у відчай. Що в мозку немає центру демократії. Що не можна послати туди електричний розряд і встановити в класі свободу, рівність і братерство. Ще я зрозуміла, що погано їх учила. Якщо вони придумали такі закони, і такі покарання. А до цього я вважала, що вчу їх добре. Що їм узагалі зі мною добре. Але виявилося, що їм часто бувало погано. Навіть тоді, коли я думала, що їм добре.

І я нічого не знаю про їхнє внутрішнє життя. Про те, що в них усередині. А це важливо. Це, може, найважливіше — думати про їхнє внутрішнє життя. Про те, як там усе відбувається. Може, центр демократії у них тому й не утворився: я почала не з того кінця, і я тоді дала собі слово: коли в мене будуть «нові» діти, я почну інакше. Я взагалі стану іншою людиною. Не буду більше такою правильною й перевантаженою цінностя-

ми. Я буду вчитися вдивлятися — щоб запримітити порухи внутрішнього життя. Можливо, їм чогось не вистачає для цього. Дорослої уваги. Моєї проникливої уваги. Гарне ж поєднання — «проникliва увага»? Щось на кшталт випромінювання, для якого тілесне — не перешкода.

А Корчак нехай висить над столом. Нехай дивиться, як у мене вийде. Як я буду грати з дітьми в ігри, які придумаю для них сама. Точніше, яким дозволю вирости з нашого спільного життя, з нашого непростого спільного буття…

Інший запис.

Для нащадків: спеціально переписала в зошит оті закони, з яких усе почалося. У дужках — мої коментарі. Щоб було зрозуміліше.

Закони (написано зеленим, підкреслено червоним)

1. Не можна битися, поки хтось заплаче. (У тому розумінні, що якщо вже когось довели до сліз, то далі не можна.)
2. Не можна бити по обличчю.
3. Не можна бити ногами.
4. Не можна, щоб хлопчик бив дівчинку, і навпаки.
5. Не можна лаятися в класі.
6. Не можна спізнюватися.
7. Не можна пропускати чергування.
8. Не брати чужі речі, не спитавши (Було: не спитавшись).
9. Не заважати вести урок учительці. (Вочевидь, мені.)
10. Не можна пропускати заняття, не попередивши вчительку.
11. Не можна ображати одне одного.

Покарання (написано синім, підкреслено червоним)

1. За сльози людини, яку побили, — Три дні поливати квіти. (Зберігаю пунктуацію.)
2. За побиття по обличчю — Додаткове завдання з мови.
3. За побиття ногами — додаткове завдання з математики. (Чому вище з великої літери, а тут — з маленької, не знаю).
4. За бійку хлопчика з дівчинкою обоє прибирають у класі чотири дні.
5. За лайку — три дні поливати квіти, два дні прибирати в класі й ще додаткове завдання з мови. (Це що — гірше, ніж «побиття по обличчю»?)
6. За запізнення — вивчити вірш.
7. За пропущення чергування — додаткові три дні прибирання.
8. За речі, які взяті, не спитавшись — задавати 15 питань йому з теорії. (Це я придумала таку форму опитування: хтось виходить до дошки, а інші формулюють питання за прочитаним удома. Здавалося — розумно!)
9. За заважання вести урок учительці — учити правила й вірш. (Особливо мені подобається останній захід).
10. За пропуск уроків без попередження не ходити на прогулянку й читати десять сторінок (Гадаю, зі своєї «улюбленої» книги).
11. За образу одне одного — додаткове завдання з мови.

8.

Дідусь готувався до зустрічі з Марсем. В. Г. зателефонував, що ми можемо йти, він домовився. У Марсем у класі вже більше немає місць, але вона попросить директора зарахувати мене, тому що повністю довіряє характеристиці В. Г. І як вона може йому не довіряти, коли він цілує паннам ручки!

Мама поцікавилася, чи цілував В. Г. ручку Марсем. В. Г. по телефону гмикнув і на питання не відповів. Мама поклала слухавку й пішла прасувати дідусеві сорочку. Востаннє він одягав цю сорочку, коли забирав нас із мамою з пологового будинку. Тепер, сказала мама, такі сорочки ніхто не носить. Ніхто, крім дідуся. Але цю сорочку дуже любила бабуся, любила як виглядає в ній дідусь, і він хотів одягти її на зустріч із Марсем. Сорочка повністю себе виправдала, сказав він після зустрічі.

Гадаю, значення сорочки дідусь переоцінював. Він перейнявся симпатією до Марсем задовго до зустрічі. А Марсем відчула якщо не симпатію, то деяке полегшення вже в той момент, коли ми з дідусем з'явилися на шкільному подвір'ї: вона змогла передоручити дідусеві ноги, які тримала, і побігла по двірника.

Це були найнещасніші й найсамотніші ноги, які мені коли-небудь доводилося бачити. Вони стриміли з віддушини, що веде в підвал. Разом із ними визирали сіднички в «комірці» з поли пальта. Усе інше, включаючи голову, застрягло: зрушити назад, туди, де стриміли ноги, воно не могло. З віддушини чулися виразні схлипи.

— Треба спуститися в підвал і протягти його в той бік, — пояснила Марсем дідусеві. — Потримайте, будь ласка, ноги, поки я туди спущуся. Бо прослизне вниз завчасно — кісток не повизбируєш. Треба ключі роздобути. Чуєш, Ігорю! Не плач! Я вже біжу тебе рятувати. Не плач, кажу. Краще співай що-небудь. Мужнє. Поспіваєте з ним, гаразд?

Дідусь кивнув, висловлюючи готовність зробити все можливе для порятунку власника ніг, і Марсем утекла. Досі я жодного разу не чула, щоб дідусь співав. Він і сам, мабуть, був не дуже певний своїх сил. Тому спробував трохи відстрочити дану обіцянку.

— Як же ти туди заліз? Га?

Сіднички не відповідали. Але інформацію одразу ж надала публіка, що товпилася навколо й проявляла виразну цікавість до того, що відбувається.

— Це Ігор, — довірчо повідомила дідусеві одна дівчинка. — Він був собака Баскервілів. Він вити вміє.

— Учора по телику показували, — хлопчик, що стояв поруч, вирішив прояснити суть справи. — Про Шерлока Холмса, і там був собака. Такий страшний, величезний. У вогнях на болоті.

— Він мешкав у темряві. Тож Ігор і поліз у підвал. Щоб вити звідти. Щоб усім страшніше було.

Отримавши вичерпну інформацію про причини виникнення у віддушині затору, дідусь вирішив перейти до виконання дорученого йому завдання — до співу.

— Ну, Ігорю, давай з тобою поспіваємо. Мужню пісню для підняття духу. Ти які пісні знаєш?

— Я знаю пісню «Гей, на горі там женці жнуть», — сказав хлопчик, що розповів про телик.

— І я знаю, — зрадів дідусь. — А Ігор знає?

Схлипи стихли: певно, Ігор прислухався до розмови. Але судити про його готовність підтримати співочу ініціативу було годі. Залишалося тільки сподіватися. Тому дідусь звернувся до автора ідеї:

— Ну, давай, починай!

— Гей, на горі там женці жнуть! — голосно заговорив хлопчик зміненим голосом, ненатурально розтягуючи слова. «На горі!» прозвучало актуально. Тому дідусь вирішив вступити, не відкладаючи.

— А попід горою, яром-долиною козаки йдуть! — протягнув він, і, на мій подив, у нього вийшло навіть краще, ніж у хлопчика.

— Допомагайте! — кивнув дідусь, закликаючи присутніх взяти участь в акції. І для певності повторив: — А попід горою, яром-долиною козаки йдуть!

Кілька голосів підхопили слова й окремі закінчення. Зненацька з дірки почулося приглушене: «Гей, долиною, гей, широкою козаки йдуть!» Пісня подіяла належним чином, і натхненний дідусь закріпив досягнутий ефект повторенням приспіву.

— Я тобі покажу козаків! — голос, який почувся з глибини підвалу, належав сторожеві-двірникові. Здається, Марсем несвоєчасно потривожила його спокій.

Я тобі покажу, «яром-долиною»!

Сторож-двірник вирішив спуститися в підвал разом із Марсем, переконатися в усьому на власні очі й відтак доповісти начальству про неподобство. Як про яке? Ось про це. Діти в підвал лазять! Віддушину заткнули. Режим провітрювання порушують. Хочуть, щоб згнило все. Щоб школа завалилася. Бешкетники! Сторож-двірник гримнув чимось — певно, драбиною. Потім ноги Ігоря в комірці з поли пальта витримали потрясіння: сторож-двірник добряче труснув Ігоря з метою безпеки школи, витяг із діри, позбавивши кількох ґудзиків, і віддав Марсем.

— На, забирай свого хулігана! Бач, козак!

І далі, продовжуючи гримотіти й лаятися, випровадив їх нагору.

Незабаром Марсем привела Ігоря до нас. Він щось розмазував під носом, але вже посміхався, і Марсем, здавалося, дихала вільніше: з її обличчя зійшов напру- жено-стурбований вираз. Але потрібно було щось сказати. Щось осудне, педагогічне, і вона придумала: присіла перед Ігорем, заглянула йому в обличчя й запитала:

— Ти навіщо туди поліз? Захотів у пащу до дракона? Ігор глянув на Марсем із цікавістю. Усі інші, що тупцювали біля віддушини, теж дивилися з цікавістю, нишком поглядали на діру. Було очевидно: у пащу дракона хочуть усі — хто грався в собаку Баскервілів і хто не грався.

І Марсем зрозуміла. Але зважилася не відразу. Минув рік, перш ніж вона відкрила для нас пащу дракона.

9.

Жорик та Ілько підібрали покинуту господинею Барбі, дочекалися, поки всі підуть гуляти, сховалися під партою й роздягли беззахисну ляльку догола. Вони гиготіли, витріщившись на пластмасові опуклості, й за цим хихиканням були застукані. Спершу Марсем мовчала — довго й тяжко. Це відразу змусило малолітніх злочинців утратити смак до життя. Потім вона заговорила, дивлячись у простір і не звертаючись ні до кого особисто.

Найбільше, сказала Марсем, мені хочеться роздобути ще одну ляльку. Таку ж голу. На спеціальній мотузочці.І повісити кожному з вас на шию. (Тут вона подивилася — спершу на Ілька, а потім на Жорика). Як орден за скоєне, і щоб усі бачили. А то бач — сховалися! До речі, чия це лялька? Великої Насті? Ото й поділилися б із нею своїми відкриттями. Але, сказала Марсем украй твердим голосом, я так не зроблю: мені шкода ляльок, і соромно перед Настею. А на вас дивитися огидно. Вона різко повернулася й пішла на вулицю, до інших, відшукала там Настю, веліла їй одягнути свою ляльку й заховати в шафу.

Жору з Ільком Марсем не помічала два дні. Того нещасливого дня вони самі намагалися не потрапляти їй на очі. Але наступного ранку вступив у дію закон про любов до першої вчительки, й Ілько вже не міг витримувати такої немилості. Він крутився поруч Марсем — неправдоподібно ввічливий та непристойно слухняний, увесь час підтакував і заглядав їй в обличчя. Насуплений, як хмара, Жорик нипав за ним по п'ятах і був надзвичайно миролюбний. Так що класна громада відразу запідозрила щось недобре.

— Ти чого це? Геть здурів? — висловила загальне здивування Віра. — Тихий такий?

— Може, у нього помер хто, — великодушно припустила Наталочка.

— Так… Помер… Якщо хочеш знати, я сам мало не вмер, — завважив Жорик. — Марсем учора знаєш як лаялася?

Ілько зітхнув і згідно закивав:

— Хотіла ляльку на шию прив'язати.

— Яку ляльку? Мою Барбі, чи що? — здогадалася Настя й одразу обурилася: — То це ви порвали їй сукню? А я думаю: хто порвав? І ще під парту кинули! А тоді скаржаться: «Марсем ла-а-аялась!» — це Настя проспівала противним тонким голоском. — Ото й правильно, що вас покарали.

— Правильно, правильно, — забурчав Жорик. — Не треба ляльок розкидати! — він раптом вирішив використати своє становище з виховною метою. — А то розкидають тут, а потім — сукню порвали.

— А ти не хапай, — резонно завважила Віра.

На цьому публічний розбір інциденту був вичерпаний.

Не встигла забутися історія з лялькою, як пішли скарги на Ромчика: він намагався проникнути на жіночу половину туалету, виявивши цікавість до того, що там, у дівчаток, у трусах. Власниці трусів повідомляли про образу своєї честі плаксиво й наполегливо, і зрештою Марсем вибухнула. Вона звеліла всім дівчаткам дістати трусики, у яких вони ходили на уроки танців, насипала їх щедрою купкою перед Ромчиком і побажала

йому приємної дослідницької праці.

Ромчик, здавалося, був геть знищений. Він був маленький, худенький, нікого не ображав і обожнював гратися з дівчатками. Викритий у несправедливих намірах, Ромчик навіть не намагався стримуватись — лише гірко плакав, викликаючи в публіки, яка його виказала, співчуття, що межує з ніжністю. Марсем не була винятком. Вона сказала: «О, Господи!», змела зі стола труси, жбурнула їх у кошик і веліла великій Насті провести Ромчика до умивальника.

А за кілька днів зателефонував тато Ігоря. Ігор приніс додому машинку, повідомив він, трохи хвилюючись. Спершу Марсем не догледіла в цьому нічого кримінального. Але, обережно завважив Ігорів тато, його син не міг до пуття пояснити, як машинка до нього потрапила. І, що особливо тривожно, це не перша машинка, яка поповнила іграшковий автопарк Ігоря. За три дні перед цим була інша. А минулого тижня між Ігоревих іграшок виявився робот невідомого походження. Тож тато Ігоря виснував: він приносить чужі іграшки. Наступного дня машинки й робот повернулися в школу, і кожна річ знайшла свого власника. Спроби Ігоря переконати присутніх у тому, що машинки почували себе розгубленими й мало не самі просилися в руки, були марні, і Марсем запропонувала викрадачеві угоду: — Якщо наступного разу тобі сподобається яка-не-будь іграшка, шепни мені на вушко. Ми знайдемо господаря й разом із ним вирішимо, на який час ти можеш взяти її додому. Зрозуміло?

Але іграшки вже втратили в очах Ігоря будь-яку цінність: адже тепер їх не треба було «рятувати від самотності». Зате в нього з'явилася нова пристрасть: у класі завели велику спільну стругачку для олівців. Стругачка трохи скидалася на м'ясорубку, в якої потрібно крутити ручку. Вона так причарувала Ігоря своєю технічною потугою, що на якийсь час олівцевий ремонт став головним сенсом його життя. Спершу були застругані Ігореві олівці — зламані й не дуже. Вони побували в стругачці-м'ясорубці по кілька разів, лежали в коробці, висунувши назовні гострі носики, і цією обставиною — повною готовністю до малювання — засмучували свого власника. Ігор почав ходити по класу, заглядати в чужі пенали й дбайливо запитувати: «Тобі не потрібно олівець погострити? Бачиш: у цього кінчик уже притупився». У процесі самовідданого громадського служіння він раз у раз погладжував стругачку, піднімав її й злегка зважував у руках.

Марсем вирішила не чекати неприємностей.

— Хочеш узяти стругачку додому? Ігор не віднікувався.

— Сьогодні п'ятниця. Береш на вихідні. Плюс понеділок. Домовилися?

Ігор повернувся до стругачки, всунув у неї олівець і почав повільно крутити ручку. Він зосереджено дивився на стружку, що вилазить зі стругачки, і морщив лоба.

— А в понеділок?

Що — у понеділок?

— Як же тут у понеділок без стругачки?

— Ну, як-небудь упораємося.

Ігор ще дужче наморщив лоба й продовжував розглядати відходи виробництва.

Коли по Ігоря прийшли, Марсем нагадала про стругачку.

— Ні, я передумав, — повідомив раптом Ігор. — Якщо ви здогадалися, чого я хочу.

— Передумав? Тобі що ж — нецікаво стало? — у Марсем аж обличчя витяглося від подиву.

— Ну, так… і ще це… У понеділок усім треба буде.

Тато взяв Ігоря за руку, і вони пішли. А стругачка залишилася. Марсем якийсь час дивилася їм услід. Потім — на стругачку, ніби на ній були якісь загадкові письмена. і, нарешті, зрозуміла: виходу немає. Доведеться послати нас у пащу дракона.

Отоді з пагорбів повіяло вогкістю.

Щоденник Марсем

Вони гадають, ніби я повісила портрет Корчака над столом, щоб бути на нього схожою. Борони Боже! Для цього потрібно щонайменше вчинити подвиг, загинути в газовій камері.

— У дитинстві я читав ваші книжки, — каже есесівський офіцер Корчаку на вокзалі, з якого потяг вирушає до концтабору. — Ці книжки, вони мені дуже подобалися. Тому ви можете бути вільні.

А діти? — запитує Корчак.

— А діти поїдуть.

— Ви помиляєтеся: не всі у світі негідники, — завважує Корчак. І не йде. Залишається з дітьми. А по дорозі в Треблінку, туди, де них чекають газові камери, розповідає казки.

Я не можу це чути. Я — проти подвигів. Якщо життя нормальне, у ньому не повинно бути подвигів. Я десь читала: насправді людина не звершує подвигів. Вона робить учинки. Подвиг це чи не подвиг, вирішують інші люди. Нащадки. Ті, хто може поглянути на чужу смерть збоку. Вони думають: ах, як красиво ця людина вмерла! Справжній герой!

А той, хто справді вмирає у газовій камері разом із дітьми, не чинить жодного подвигу. Йому тужливо, страшно, боляче. Нестерпно йому. І він зовсім не думає: як же красиво я тут помираю! Я просто ненавиджу подвиги.

Інший запис

Я просто ненавиджу подвиги — коли їх мають робити дорослі, в реальному житті. Але діти — це інше.

Діти думають: як добре було б героїчно вмерти — тільки ненадовго. Сховатися за кущик, підглянути, як інші будуть тобою захоплюватися, а тоді ожити — мов нічого не сталося.

А за це, за твою героїчну смерть, за твій подвиг, тобі багато чого пробачать — і тілесну твою невпорядкованість, і темні твої бажання.

Ось лише невідомо, де і як учинити цей подвиг. Немає місця. Не передбачено. Тому що, якщо життя нормальне, людське, ніхто не буде випробовувати тебе смертю. Це життя — про інше. Але ти ще цього не знаєш. Ти нічого не розумієш. Тобі треба впоратися з тим, що всередині.

І доводиться вигадувати: пройтися по карнизу восьмиповерхового будинку, зіграти в «Наздожени — убий» з автомобілем — просто посеред дороги.

Але це, як правило, не цінується. Після цього відправляють на цвинтар або в психушку, і немає відчуття подвигу.

На моїй пам'яті був лише один випадок, коли підліток зумів знайти форму для сильного почуття.

Пішов на бульвар, обірвав три клумби тюльпанів завдовжки десять метрів кожна й виклав під вікном своєї коханої величезне червоне серце. Зранку всі прокинулися, глянули у вікно, а там — серце, і всі сказали: «Ого! Оце так! А хлопець хоч куди! Хай і одинадцять років. Усерйоз його зачепило. Молоде-е-ець! Ой, молоде-е-ець!»

Хоча, за великим рахунком, треба було цьому молодцеві добряче ременем всипати — за те, що споганив клумби і позбавив бульвар краси.

Інший запис

Якби ж у них була можливість учинити подвиг у вигаданому житті! У вигаданому, але щоб було майже як справжнє. Начебто ти заснув, а тоді отямився — з подвигом усередині, і далі б із цим жив. А це героїчне всередині — воно як гарантія людської якості, навіть якщо життя навколо буде нормальне й не буде потрібно насправді вмирати, задихатися в газовій камері.

І взагалі: може, якщо чинити подвиги в дитинстві, то потім, у дорослому житті, ні від кого не вимагатиметься задихатись. Відпаде необхідність у подвигах, які будуть визнані після смерті…

10.

Пагорби були найкрасивішим місцем лісопарку, гордістю мікрорайону. Вони були доволі далеко від школи, і всі разом, класом, ми туди ще не ходили. Але знали: є пагорби.

І ось тепер із пагорбів повіяло вогкістю. Марсем почала мерзнути й загортатися в шалик, який спеціально для цього принесла з дому. Вона й нас закликала відчути, як кімнату раз у раз накривають потоки незвично холодного, колючого повітря, що проникають у саме нутро: у пагорбах завелася Гнилизна.

«Гнилизна вражала прудкі прозорі струмочки, й ті застигали смердючими калюжами, добиралася до веселих ставків з рибками й бабками, і вони перетворювалися на згубні болота. У каламутній воді стоячих водойм з'явилися дивні липкі купки зеленуватих яєць. З вигляду вони скидалися на кладки жаб'ячої ікри, але були набагато більші й кепсько пахли. Коли весняне сонце відвідало пагорби й промені пробилися крізь твань, шкіряста оболонка яєць почала тріскати, випускаючи на світ дивних людиноподібних істот із бородавчастою шкірою й жаб'ячими лапами. Це були жабасті — холоднокровні виплодки болотистої Гнилизни. Вони розмножилися й заселили пагорби. А тепер полювали на принцес».

«Їм потрібні принцеси, — тихо повторила Марсем і уважно на нас подивилась. — Я, здається, казала: наприкінці року ми збиралися влаштувати бал. Справжній. Усі дівчатка, як справжні принцеси, мають прийти в палац у довгих сукнях — точнісінько як у Попелюшки, коли вона вирушає знайомитися з принцом…» Виявляється, йшлося про нас. Звісно, про нас! «Принцеси прийдуть на бал у гарних довгих сукнях, — Марсем повторила ці слова із задоволенням. Але тут їй прийшла нова, більш «правильна» думка. — А може, вони прийдуть на бал замазурами, у своєму старому брудному одязі, й перетворяться на принцес просто на очах у всіх». Марсем помітила, як змінилися наші обличчя, й задоволено під-

твердила: «Так-так, просто на очах у всіх. За помахом чарівної палички!» Вона зробила паузу, давши змогу слухачам упоратися з почуттями: «Але жабасті можуть завадити. Не лише балові, їм потрібні принцеси. Щоб обернути їх на чудовиськ».

Мені здавалося, що в мене всередині все вже зайнято: там був стрижень, там жили різні думки й почуття. А тут раптом мене почав переповнювати солодкий, тягучий страх, схожий на гіркий шоколад. Страх булькав від збудження, пускав пухирці, робив мене легкою й гарячою. Якби я могла підстрибнути, то злетіла б до стелі.

Принцеси, бал, жабасті... Наталочка теж не могла стримуватися — схопила мене за руку й щосили стиснула: «О-о-о!»

«Жабасті давно б учинили розправу над принцесами. Якби не принци, — тепер Марсем дивилася на хлопчиків. — Принци їм дуже заважають. Адже вони ніколи не дозволять, — вона знову зробила паузу, — не дозволять посадити кого-небудь у клітку».

Вершителі «безневинних капостей» зникли. Шляхетні принци застигли в напрузі, зживаючись із приготовленою їм місією.

«Принци вирушать у подорож, на справжню лицарську пригоду — щоб розтрощити Чорного Дрегона, володаря жабастих».

«Кажуть, Чорний Дрегон теж з'явився на світ із яйця. Тільки ніхто цього не бачив. Ніхто, крім Безтурботного птаха. Безтурботний птах сидів на гілках верби, яка росла біля самого болота. Колись дерево схилялося над ставком, щоб милуватися на своє відображення в чистій воді, і птах прилітав сюди задля того ж. Він дивився у воду й час від часу висловлював свою думку з приводу побаченого: «Ой-ти! Ой-ти!»

Потім отруєна гнилизною вода позеленіла, заросла тванню й перестала милувати око відображенням дерев і птахів. Але верба вже не могла розігнутися. А Безтурботний птах був занадто безтурботним, щоб міняти звички. Він і далі дивився на те, що можна було бачити, — на зелену твань, і час від часу вигукував: «Ф'ють-ф'ють!» Тому що «Ой-ти!» тепер не годилося.

І ось він побачив, як зі шкірястого яйця, що визріло в заростях очерету, вибралося дивне маля. Це був най- темніший і найбородавчастіший з усіх жабастих, які коли-небудь з'являлися на світ, і птах не міг стримати подиву: «Ой-ти! Ой-ти!» Маленький жабастик роззирнувся довкола, ухопився за очеретяні хвостики й покликав: «Мамо! Мамо!» Але мами не було. Навколо взагалі нікого не було. Крім Безтурботного птаха, який одразу закричав: «Мама — ф'ють! Мама — ф'ють!» Що він хотів цим сказати, ніхто достеменно не знає: птах був Безтурботний і не відповідав за свої слова. Маля, почувши пронизливе «Мама-ф'ють!», гірко розплакався. А птах усе кричав. І від цих криків гіркота жабенка почала звиватися в тугий джгут і битися об стінки серця, намагаючись вирватися назовні. Але серцевий мішок жабастих доволі міцний: він витримав удари джгута. Гіркота так і залишилася всередині, отруюючи жабенкові смак до життя, а серце зсередини вкрилося мозолями, затверділо і геть утратило чутливість.

Він зробився мовчазним і підозрілим. Отруйні болотні випари просочили його злістю, і незабаром злість заповнила його до країв — адже він був порожній: жодне добре почуття не зуміло в ньому вгніздитися. Жабенко ріс під крики Безтурботного птаха, і разом із ним росла його

злість. Рідкісний колір бородавчастої шкіри зробив його помітним, безжалісність вселила в довколишніх страх і подарувала над ними владу. Він отримав ім'я — Чорний Дрегон, і це ім'я жахало.

У Дрегона не було жодних бажань, крім безмежної спраги влади. Лише одна пристрасть переслідувала його: він любив слухати дитячий плач. Може, цей плач дивним чином нагадував йому перші години життя — коли серце його ще було м'яким і він хотів знайти свою маму.

Чужий плач став для Дрегона головною поживою, і він навчився його множити.

Дрегон змусив духів болота розкрити свої магічні таємниці й навчити жабастих секретів магії та чаклунства, щоб перетворювати людей на страховиськ. До цього надавалися не всі люди, а лише принцеси — причетні до казкової краси, а до того ж, їх обожнюють діти. Принцес саджали в клітки й напували спеціальним зіллям. Через якийсь час вони вкривалися дикою чорною шерстю, у них відростали жовті зуби — такі довгі, що стирчали з рота, — і криві пазурі, які встромлювалися в долоні. Принцеси перетворювалися на чудовиськ, слухняних злій волі, і їх посилали лякати маленьких дітей — щоб ті погано спали вночі й плакали від страху».

Так, як плакав сам Дрегон, коли була маленький: «Мама — ф'ють! Мама — ф'ють!»

«Але наші принци, — у голосі Марсем зазвучали врочисті нотки, — не допустять цього. Вони стануть із Дрегоном на бій, поборються з ним і переможуть. Вони звершать подвиг подвигів!»

Марсем перевела дух і, надаючи наступним подіям трохи більше невизначеності, уточнила: «Намагатимуться звершити».

Принцеси теж відправляться в подорож. Це дуже небезпечно, але необхідно: вони стануть охоронницями життів принців.

11.

Життя принців ми плели на уроках праці — кольорові мотузочки, шість бойових і одна нерозмінна. Майже як мойри, завважила Марсем.

У часи стародавніх греків мойри були богинями долі. Вони мешкали високо на горі, суворі й безсторонні, і пряли нитки людських життів. «Знаєте, яке на вигляд прядене життя?» — запитала Марсем.

Замолоду вони з друзями ходили в похід, у Карелію. Прийшли в село й попросилися в одну хату переночувати. Там мешкала бабуся. Хлопці з туристичної групи нарубали їй багато дров, на всю зиму. За це бабуся натопила для них лазню. А потім відвела Марсем у маленьку літню кухню. Там була дров'яна плита. Бабуся затопила грубку. Поки грубка чадила, а вода закипала, Марсем розпитувала бабусю про життя. Бабуся сказала, що пряде помаленьку. Раніше пряла багато, а тепер помаленьку. Марсем попросила показати, як це — прясти? Бабуся винесла дерев'яну прядку — зовсім просту, ручну, вирізану із цільного кореня ялини. Начепила на гребінь жмут собачої вовни, послинила пальці й заходилася витягати з вовни маленькі пучечки, скручуючи їх у нитку. Бабуся була дуже стара, і Марсем подумала: вона схожа на мойру. А нитка складається з малюсіньких вузликів. Вузлики — як події життя, з яких складається доля.

Ми плели, майже як мойри. Однак без неупередженості. Ми ж мусили наділити вузлики чарівною силою, уплести в нитки свої надії й заповітні бажання. Це маленьке чаклунство, казала Марсем. Так чинили жінки за всіх часів, коли збирали чоловіків у далекі мандри, і ми повинні зуміти.

Мені подобалося плести з наміром. Кісочки виходили гарними, тугими й рівними. Марсем, проходячи по рядах, навіть зупинилася, щоб помилуватися на них. Але, може, між них прокралося якесь неправильне сподівання? Таке, що зіграло б із їхнім власником злий жарт? Як із вірним і шляхетним лицарем Тристаном, який випив чужий любовний трунок. Як із вірним і шляхетним лицарем Ланцелотом, що охороняв молоду дружину короля. Якби прийшов хтось і запитав, кому бажаю я перемоги в бою із Дрегоном, кому бажаю звершити подвиг подвигів, я, звісно ж, сказала б: «Усім нашим принцам бажаю я звершити подвиг! І для цього плету кольорові мотузочки життя! І вкладаю в них свої прагнення й надії». — «Ні, — заперечив би хтось. — Ти мусиш назвати тільки лише ім'я!» Що б я відповіла?

12.

Принци самі виберуть собі охоронниць, сказала Марсем. Це їхній привілей, давній лицарський закон: лицар вибирає панну, якій служить і яку захищає.

— Тобі добре! Ти Петрикове життя зберігати будеш! — пробурчала Наталочка.

Вона боялася, що її не виберуть. А я зовсім не боялася. Я знала, як буде. Але й Наталочка даремно хвилювалася. У нас у класі хлопчиків було менше, ніж дівчаток. А захисників, сказала Марсем, потребують усі. і охоронницями теж усі хочуть бути. Тому, крім мене, Петрик вибрав ще й Наталочку. Спершу — мене, а потім — її. Він не міг учинити інакше. Він завжди чинив правильно.

Дідусь возив мене в школу на автівці. Якось, проїжджаючи повз тролейбусну зупинку, ми побачили Петрика з Наталочкою і Петрикову бабусю. Дідусь пригальмував, відчинив дверцята й запросив їх сісти в авто. Відтоді він постійно так робив. А іноді — дуже рідко, коли дідусь їхав у відрядження, — нас до школи проводжала Петрикова бабуся.

Петрик був кругленький, пухкий і замислений. Ніхто не знав, про що він думає: він мало говорив. Зате любив слухати — мене, Наталочку, свою бабусю. Але мене — найбільше. Петрикова бабуся вважала, я добре впливаю на Петрика. Вона спеціально готувала пиріжки й запрошувала мене в гості. Зазвичай разом зі мною приходила Наталочка. Це було майже неминуче: Наталочка мешкала в одному зі мною будинку і вважалася моєю найкращою подругою. А пиріжки їй потрібні були трохи більше, ніж мені. Через розлучення Наталоччина мама була «вся на нервах», і їжа вдома почала готуватися з перебоями.

Я приходила до Петрика в гості (з Наталочкою і без Наталочки), їла пиріжки, дивилася мультики й гралася Петриковими іграшками, але я не можу сказати, у чому саме полягав мій сприятливий уплив на Петрика. Певно, я просто боюся сказати. Досі боюся.

Невдовзі після того, як дідусь уперше запросив до авто Петрика з Наталочкою і Петрикову бабусю, у Петрика вдома сталося нещастя. Його

мама занедужала. І не просто так, а будучи вагітною. Лікарі дуже хвилювалися не лише за її здоров'я, а й навіть за життя. Петрикова мама мусила увесь час ходити в масці, і їй не можна було спілкуватися з тими, у кого нежить: навіть найменший нежить міг запросто її вбити. А в Петрика нежить був дуже часто, і не маленький, і так вийшло, що він став небезпечним для своєї мами. Тому Петриків тато відвіз маму жити кудись за місто й лише іноді приїжджав по сина, щоб відвезти його на побачення з мамою, — коли в Петрика не було нежитю. Тато сказав, він заробить багато грошей, поїде за кордон і дістане потрібні ліки — щоб мама видужала. Мама видужає — неодмінно — і народить Петрикові сестричку. Наразі ж Петрик мусить терпіти й жити з бабусею. Петрик має бути мужнім, не вередувати й добре вчитися, і Петрик терпів і жив з бабусею. А Петриків тато дуже багато працював. Більше, ніж під силу нормальній людині. Тому що, пояснювала Петрикова бабуся дідусеві, ліки для мами коштували надзвичайних грошей. Але вони, звісно ж, упораються. Тому що — дякувати Богові! — є Марсем, і от — Аліночка.

Петрик намагався робити все так, як наказував йому тато. Але в нього не дуже виходило добре вчитися. Він часто бував неуважним, швидко втомлювався й рвався на перерву. Однак Марсем була його першою вчителькою, він любив її — у повній відповідності до закону, і це йому трохи допомагало. А Марсем знала про його маму й завжди саджала біля себе. Частина уроків проходила на килимі. Ми сиділи, схрестивши ноги по-турецьки, іноді лежали на животах. А Марсем розповідала — про імена, про греків або про щось інше, і було два місця — поруч із Марсем, де всі хотіли сидіти. Раніше всі сиділи по черзі. А потім, коли Петрикова мама занедужала, одне місце, праворуч, закріпилося за Петриком. Коли ми перебиралися на килим, Петрик умощувався в Марсем під боком, як кошеня, і вона легенько притискала його до себе. Вона навіть дозволяла йому лежати, коли інші сиділи. Якщо він раптом починав вовтузитися й відволікався, вона притискала його до себе трохи міцніше — щоб він затих і зосередився. А коли лаяла, то казала: «Ти чоловік чи ні?» Тому що була впевнена: Петрик — не просто чоловік. Він вірний і відданий лицар. Вона так вважала через мене.

Узагалі, ми в класі стежили, хто з ким раптом стане в парі й хто за ким бігає на перерві, і якщо раптом хтось біг за кимось «новим», це відразу завважували, починали обговорювати або й дражнити — через заздрощі або просто так, для інтересу, і лише з Петрика не насміхалися. Петрик завжди ставав у парі зі мною. І на музичних заняттях хотів танцювати тільки зі мною. Танцював він дуже погано: не втрапляв у такт музиці, і його ногам було потрібно багато часу, щоб освоїти новий рух. А в мене все виходило легко, і наша вчителька танців Юлія Олександрівна часто ставила мене в парі з іншими хлопчиками — більш спритними й рухливими. Але коли ми самі ставали в пари, як хотіли, — то Петрик незмінно виявлявся в одній парі зі мною, і ще він їздив разом зі мною в школу й назад, і я ходила до його бабусі на пиріжки, і ми гралися його іграшками.

Петрик любив будувати з кубиків. Коли він був сам, то завжди будував — будинки, вежі, паркани, гаражі. Великі, маленькі, увесь час різні.

Але в цих будинках і вежах ніхто не мешкав. У гаражах іноді стояли авта. Але вони були нібито нічиї. Мене це дивувало. Коли я будувала будиночок — навіть найменший, — я відразу туди кого-небудь поселяла, і там починало щось відбуватися. А Петрик будував заради чогось іншого, чого я зрозуміти не могла. Заради того, щоб це було й займало всю кімнату, і навіть іноді вилазило в коридор. Однак, коли я пропонувала заселити його місто, він завжди погоджувався. Він був радий, що в мене є таке бажання. Я приносила з собою чоловічків, і звірят, і маленьких монстрів. Вони займали різні закутки й вежі, ходили одне до одного в гості, святкували дні народження, співали, танцювали, сварилися й воювали.

Петрик сидів і дивився, як я граюсь. Дивився — і нічого не пропонував. Він не смів утручатися в життя мого іграшкового світу, начебто це могло мені чим-небудь зашкодити. Лише іноді тихесенько просив: «Ну, грайся вголос!»

Лялечки й монстри, звісно ж, розмовляли між собою. Увесь час розмовляли. Але їхні голоси звучали всередині мене. А зовні лише було видно, як фігурки переміщаються туди-сюди. Тому Петрик і просив: «Ну, грайся вголос!» Гратися вголос було складніше, іноді я погоджувалась, а іноді — ні.

А він погоджувався завжди: щоб сталася гроза, або землетрус, або наліт інопланетян, і його місто, величезне прекрасне місто, яке він будував три дні, раптом почало валитися. Так буває, казала я. Навіть насправді. Землетрус може стерти з лиця землі не лише місто — цілу країну. Головне під час землетрусу — врятувати жителів. Принаймні не всіх, а героїв. Головних. Тому що головні герої можуть побудувати інше місто, ще краще. Або взагалі переселитися на іншу планету, і Петрик дивився, як від улаштованих мною струсів або від падіння невпізнаних літаючих об'єктів валяться його вежі, паркани й гаражі — і погоджувався: головне — урятувати жителів, і допомагав мені їх рятувати. А потім будував нове місто. Нібито — на іншій планеті. Це я наполягала, що на іншій. Або Наталочка, яка теж любила землетруси й катаклізми. і він будував. Для мене.

А коли ми були в пащі дракона, він урятував нас із Наталочкою від жабастих. І наш порятунок завадив йому звершити подвиг подвигів.

Переклад Івана Андрусяка

℘ Ваші перші враження, роздуми, оцінки

1. Чим захоплює вас з перших сторінок читання повісті сучасної російської письменниці М. Аромштам «Коли відпочивають янголи»?
2. Яке враження складається у вас про маленьку дівчинку, від імені якої ведеться розповідь, її маму, дідуся?
3. Які зізнання маленької Аліни вас особливо хвилюють? Чи поділяєте ви її думку про те, що в житті дуже важливо мати близьких людей, з якими в будь-який час можна було б порадитися?
4. Як представляє Аліна своїх близьких, що найголовніше відзначає в їхніх характерах?

℘ Заглибимося в текст повісті

5. «Діти голодують не тільки в Африці, а й у наших широтах. А саме — в школі … Вони потерпають від голоду внутрішнього життя», — каже вчителька молодших класів Маргарита Семенівна — Марсем.

Як ставиться вона до дітей? У чому, на її переконання, полягають педагогічні цінності? (*Знайдіть відповідь на це питання в щоденнику Марсем*).

6. Як ви оцінюєте придумані Маргаритою Семенівною разом з дітьми закони, які обов'язково слід виконувати?
7. Зі студентських років Марсем надихав приклад життя польського педагога і письменника Януша Корчака. Як у своїй роботі з дітьми вона прагне слідувати йому? Чи завжди це у неї виходить?
8. Як Марсем говорить про «проникливу увагу до дітей»? Яке слово вона дає сама собі на майбутнє в роботі з «новими» дітьми?
9. Які подвиги, на переконання Марсель, необхідно здійснювати в дитинстві? Чому це важливо для майбутнього життя людини?
10. Який підтекст описів спільних ігор Аліни і Петі? До якого головного висновку вони приходять, коли руйнуються побудовані ними в грі будинки? (*Дайте відповідь словами тексту*).
11. Як виховувала Маргарита Семенівна у дітей інтерес до читання? Яке значення надавала вона спілкуванню з книгою?
12. На початку повісті Аліна розмірковує про два різні підходи у вихованні: її бабуся вважала, що «у людини повинен бути стержень», а сусідка Валя відстоювала важливість фундаменту знань, одержаних в початкових класах. Як автор усім змістом повісті відповідає на це питання?
13. Що Маргарита Семенівна вважає найзначнішим за 20 років своєї педагогічної роботи?

Для самостійної роботи

14. Підготуйте близький до тексту переказ казок, розказаних Марсем: про Чорного Дрегона і про янголів.
15. Дайте відповідь на питання в розгорнутій формі:
    - Хто винен в тому, що маленьке жабеня перетворився в Чорного Дрегона?
    - Чому в казці, придуманій Марсем, з'являються принцеси — берегині життя принців (*завдання для дівчат*).
16. Розповідь у повісті ведеться від імені двох оповідачів — школярки Аліни і вчительки. Чому автор обрала такий композиційний прийом?
18. Для повісті М. Аромштам характерна іронічна манера викладу. Наведіть приклади іронії та самоіронії, що містяться в тексті повісті. Яке значення має це для читача?
19. Поясніть сенс назви повісті.
20. Напишіть відгук про самостійно прочитану книжку сучасного автора.

Для дискусії

21. У своєму щоденнику Марсель міркує про подвиги і про те, яке місце в житті вони повинні займати.

Чи згодні ви з її точкою зору?

Для майбутніх філологів

У повісті є зізнання Аліни: «Мені здавалося, що всередині мене все вже зайнято: там був стержень, там жили різні думки і почуття»?

Відзначте в тексті повісті описи її роздумів, які говорять про формування її внутрішнього «стержня»?

РОЗШИРЮЄМО КУЛЬТУРНИЙ КРУГОЗІР

Думка вчителя про повість «Коли відпочивають янголи»

Яка у мене зараз чудова смуга: що не книжка — то влучення в «яблучко»!

Цього разу книжка була мені неймовірно цікава:

а) як любителю книжок про школу і про сімейні стосунки,

б) як мамі,

в) головне і в першу чергу — як людині, яка працює в школі і більшу частину життя проводить пліч-о-пліч з дітьми та підлітками.

Книжка стала улюбленою !!!

Думка учениці про повість «Коли відпочивають янголи»

Ця книжка призначена для дітей. Але й дорослим її потрібно обов'язково прочитати. Вона так добре написана, що коли її читаєш, таке відчуття що дивишся фільм. Таке незабутнє відчуття, коли читаєш цю книжку. Це почуття неможливо передати. Сподіваюся, що після прочитання цієї книжки, ангели будуть відлітати на допомогу частіше.

Острірова Софія 5 «А» клас.

У чому збігаються відгуки вчителя і учениці про повість М. Аромштам «Коли відпочивають янголи»?

ПЕРЕВІРТЕ СВОЮ КОМПЕТЕНТНІСТЬ

1. Поясніть, чому повість «Маленький принц» Сент-Екзюпері належить до жанру філософської казки-притчі?
2. Які відкриття робить маленький принц на Землі? Чим подобається вам цей образ?
3. Яке значення в повісті «Маленький принц» мають алегоричні образи Рожі, Лиса, Змії?
4. Які моральні правила утверджуються в повісті Сент-Екзюпері «Маленький принц»?
5. Якими педагогічними цінностями керується в своїй роботі вчителька молодших класів Маргарита Семенівна?
6. Які уроки людського співчуття і чуйності викладає вона своїм учням?
7. Чому батьки учнів Маргарити Семенівни визнають, що їхнім дітям вчитися цікаво і весело?
8. Французький письменник XX століття Андре Моруа сказав: «Прекрасна книга ніколи не залишає читача таким, яким він був до знайомства з нею, — вона робить його кращим».

   Який вплив мали на вас вивчені в цьому році твори зарубіжних письменників? З ким із них ви вели під час читання справжні довірчі бесіди? Чим збагатилися ви, розмірковуючи над проблемами і образами героїв у цих творах?

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ, ВЖИТИХ У ПІДРУЧНИКУ

Агон — змагання трагедійних поетів у Давній Греції.

Аед — давньогрецький співець, автор пісень.

Анти́чна літерату́ра (від лат. *antiquus* — «стародавній, древній») — література стародавніх греків і римлян. Її письмові пам'ятки, створені на діалектах грецької мови і латинською мовою, належать до I тисячоліття до н.е. і початку I тисячоліття н. е. Антична література складається з двох національних літератур: давньогрецької та давньоримської. Історично грецька література передувала римській.

Астрея — в римській міфології: богиня справедливості.

Афоризми — короткі виразні вислови із творів художньої літератури, що набули поширення через влучність, дотепність чи широту філософських узагальнень.

Афродіта — в грецькій міфології богиня краси і кохання, одна з дванадцяти великих олімпійських богів. Вона також богиня родючості, вічної весни та життя.

Бароко — напрям у мистецтві та літературі XVII—XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню, але не був його запереченням. Бароко синтезувало мистецтво готики й ренесансу.

Біблія — пам'ятка духовної культури людства. З погляду юдеїв і християн, — Святе Письмо, послання Бога людям, яке розкриває таємницю походження світу, життя і провіщує майбутнє.

Біблійний епос — прадавні перекази про створення світу, вигнання з раю Адама і Єви за вчинений гріх; життя їхніх нащадків, усесвітній потоп, виведення Мойсеєм юдейського народу з неволі тощо.

Буколіка — (від грецьк. *Bukólos* — пастух) — жанр античної поезії, побудований на основі пісень пастухів на лоні природи.

Буфонада (італ. *Buffonata* — блазенство) — комедійна манера гри актора, в якій використовуються засоби надмірного комізму, окарикатурення персонажів, ситуацій; вистава, побудована в такій манері виконання.

Веди — (на санскриті означає «знання») — назва найдавнішого священного письма. У своєму початковому вигляді Веди збереглися в Індії.

Вічні образи — це літературні образи, які виходять за рамки конкретних творів і зображеної в них епохи і сприймаються як символи загальнолюдських духовно-моральних цінностей: любові, доброти, справедливості, жаги до пізнання тощо. Їх імена стали загальними назвами, що вказують на певні риси характеру людини або літературного образу.

Гекзаметр (від грецьк. *hexametros* — шестимірник) — метричний розмір античної поезії, який складається із шести стоп дактиля.

Героїчний епос (грецьк. epos — розповідь, оповідь, слово) — розповідь про події героїчного характеру, які відбувалися в далекому минулому.

Гімн — жанр лірики, хвалебна пісня.

Горожанський вінок (corona *civilis*) — золота корона з вирізьбленим на ній листям дуба, що давалась на відзнаку за громадські заслуги римським громадянам.

Даосизм — вчення, засноване на культі природності. Даоси вважали, що людина — це насамперед істота природна, тому вона не повинна порушувати законів («Дао» — «шлях усього сущого»), якому підкоряється навколишній світ квітів, дерев, трав і каменів.

Декламаційна поезія — жанр античної поезії (ямбічної та елегійної), яка виконувалася у супроводі флейти, а не ліри.

Дифірамби — пісні, які входили до обряду на честь бога вина й виноградної лози Діоніса.

Діалог — розмова двох чи кількох дійових осіб.

Драма (грец. *Drama* — дія) — рід літератури, у якому поєднуються епічний і ліричний способи зображення. Основою драматичного твору є конфлікт, його зміст розкривається через гру акторів. Драма показує людину в напружений момент життя, розкриває характер через дії і вчинки. Драматичні твори мають динамічний сюжет, їх пишуть у формі розмови дійових осіб. Авторська мова використовується лише у ремарках, де повідомляється про вигляд, вік персонажів, їхні професії, риси вдачі, подається опис сцени. До основних драматичних творів належать трагедія, драма, комедія.

Епод — в античній літературі: двовірш, у якому другий вірш коротший від першого.

Елегія (грецьк. ἐλεγεία) — ліричний жанр античної поезії, вірш, пройнятий змішаним почуттям радості і печалі або тільки смутком, роздумами.

Епітафія — надмогильний напис.

Епос — рід літератури, що об'єднує твори про події та людей (героїв). Епічна розповідь ведеться від імені автора-розповідача, який є посередником між зображуваним у творі і читачами (слухачами). Відомості про його долю, стосунки з персонажами зазвичай відсутні. Про свої думки і переживання автор епічного твору замовчує, або говорить мало. Водночас розповідач може стати конкретною особою, тобто оповідачем. Епічні твори — це казка, билина, байка, балада, оповідання, поема, повість, роман.

Епоха Відродження, або Ренесанс (від франц. Renaissance) — це період розквіту культури країн Європи, який охоплює XIV — XVI століття і знаменує собою перехід від середньовіччя до Нового часу.

Євангеліє (з грецьк. «радісна звістка») — частина Біблії, Новий Заповіт, що розповідає про особистість Ісуса Христа, його вчення і долю; є основою християнства.

Жонглер — (франц. *Jongleur* — жартівник, забавник) — мандрівний комедіант і музикант епохи раннього середньовіччя у Франції. Жонглери виступали як розповідачі, співці, музиканти, фокусники, виконавці імпровізованих сценок.

Імпровізація — створення віршів, музики тощо в момент виконання.

Калокагатія — (грецьк. *kalos kai hagatos* — красивий і добрий) — ідеал давньогрецької культури, що передбачає тілесну і душевну досконалість.

Катарсис — (грецьк. *catharsis* очищення) — уведений Арістотелем термін, що означає піднесене задоволення і просвітління глядача, який пережив разом з героєм сценічного твору страждання і таким шляхом звільнився від нього.

Класицизм — напрям у європейській літературі та мистецтві, який уперше з'явився в італійській культурі XVI ст., а найбільшого розквіту досяг у Франції XVII ст. Визначальні риси класицизму: раціоналізм (прагнення

будувати художні твори на засадах розуму, ігнорування особистих почуттів); наслідування зразків античного мистецтва; нормативність (для драматургії — це закон «трьох єдностей» (дії, часу й місця); поділ жанрів на «високі» (трагедія, епопея, роман, елегія, ідилія) та «низькі», (травестійна поема, комедія, байка, епіграма).

Комедія — драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири викриваються негативні суспільні та побутові явища, виявляється смішне в навколишній дійсності чи людині.

Конфуціанство — вчення Конфуція, філософа VI—V ст. до н. е., яке тлумачило людину насамперед як істоту суспільну, тому конфуціанці давали настанови, як жити в суспільстві, родині, державі, як розумно й гармонійно влаштувати своє життя. Одне з найголовніших понять у конфуціанстві — «любов до людини».

Коран (арабською «аль-куран» — «те, що читають уголос») — священна книга мусульман і одночасно видатна пам'ятка арабської і світової культури. Згідно з мусульманською вірою, Коран був повідомлений Аллахом пророку Мухаммаду в VII столітті н. д., це одкровення самого Бога.

Котýрни (лат. *cothurni* від грец. κδθορνοι) — високі закриті черевики; в античному театрі були компонентом костюма трагічного актора: високі підбори збільшували зріст, надавали постаті величності, ході — урочистості.

Культура (від лат. *cultura* — це оброблення, виховання, освіта, розвиток) позначає рівень розвитку суспільства, творчих сил народів різних націй, народностей в різні історичні епохи — від глибокої давнини до сучасності. Це поняття включає в себе всі досягнення в матеріальній та духовній сферах життя людей: створення машин, споруд, результати пізнання, твори мистецтва, норми моралі і права тощо.

Лаокоон — Аполлонів жрець у Трої. Загинув разом зі своїми двома синами, задушений зміями, що їх наслала Афіна Паллада, бо він не дозволяв втягти дерев'яного коня до Трої. Йому належить крилатий вислів: «Бійтесь данайців, навіть тих, що приносять дари».

Лицарський роман — (фр. *romanz*) — оповідний жанр європейської середньовічної літератури, переважно віршований.

Літературна епоха (доба) — фрагмент історико-літературного процесу, окреслений певними вирішальними моментами в історії літератури, які відрізняють його від попереднього і наступного.

Літературний процес розглядає питання розвитку літератури як у певну епоху, так і впродовж усієї історії будь-якої нації, країни, світу. Літературний процес невіддільний від суспільно-історичного процесу, тобто від тих змін, які відбувалися в різний час у житті і суспільстві різних країн і народів (в давнину, середньовіччя, новий і новітній час).

Меліка (лірична пісня) — жанр античної поезії, вірші, які супроводжувались грою на лірі (арфі, кіфарі).

Мельпомена — в античній літературі: богиня трагедії.

Містерія (лат. *mysterium* — таїнство) — грандіозна вистава, що розігрувалася на міському майдані.

Міфи — це спосіб пояснення дійсності, характерний для людей на ранніх стадіях цивілізації.

Міфи про Ясона — опис подорожей греків із міста Мілет до чорноморських берегів під час колонізації ними нових територій.

Монолог — переважно в драматичному творі або кінофільмі роздуми персонажа вголос, розмова з самим собою чи глядачами.

Музи — в грецькій міфології: дочки Зевса і Мнемозини, богині- покровительки наук, поезії і мистецтв.

Ода (грец. *пісня*) — ліричний жанр, що виражає піднесені почуття, викликані важливими історичними або особистими подіями, діяльністю історичних осіб.

Олтар (пізніше: алтар) — місце для принесення жертви; жертовник.

Пенати — божества, заступники дому, від яких, за стародавніми віруваннями, походив усякий добробут родини або громади.

Петраркізм — характерна особливість сонетів Петрарки, що виявляється у пристрасності і силі поетичної виразності.

Псалми — релігійні пісні.

Роди художньої літератури — це способи зображення у художніх творах: епічний, ліричний і драматичний.

Роман — жанр епічного твору великої форми, в якому розповідь зосереджено на долі окремої особистості, її ставленні до світу, її становленні і розвитку.

Рубаї — жанр східної поезії, віршована форма з 4 рядків.

Санскрит — літературна мова давньої Індії.

Сирени — напівптахи, напівжінки; зачаровували своїм співом мандрівників і знищували їх.

Сонет (від прованс. sonnet — пісенька) — віршована форма з 14 рядків. Перші дві строфи сонета мають по 4 рядки — катрени, за ними йдуть дві строфи по 3 рядки — терцети.

Сури — назви розділів Корану.

Сфінкс — потвора з людською головою і тулубом тварини.

Сцилла — чудовисько з шістьма головами, з трьома рядами гострих зубів у кожній, з дванадцятьма ногами, яке жило в Сицилійській протоці напроти іншого чудовиська — Харібди. Прохід був надзвичайно небезпечним для мореплавців.

Трагедія — драматичний твір, де зображуються нерозв'язні моральні проблеми, що призводять, як правило, до загибелі героя (героїв).

Троянський цикл міфів — розповіді про історію Троянської війни; міфи, що не ввійшли в гомерівський епос («Троя», «Паріс викрадає Єлену», «Облога Трої», «Троянський кінь» та ін.)

Трубадур — середньовічний провансальський поет-лірик і співець.

Трувер — середньовічний вуличний поет-співець у північній Франції.

Фабльо (франц.) **і шванки** (нім.) — короткі гумористичні оповідання, віршовані або прозаїчні.

Фарс — театральна комедія, мета якої — розважити аудиторію шляхом несподіваних, екстравагантних і неймовірних ситуацій.

Фіванський цикл — міфи про події у «семивратних» Фівах.

Формінга — музичний інструмент у Давній Греції.

Церера — давньоримська богиня врожаю.

ІНТЕРНЕТ-ДОВІДНИК ДЛЯ УЧНЯ

1. www.ukrlit.vn.ua/info/dict/
2. www.ukrcenter.com/.
3. www.teacherjournal.com.ua
4. Літературознавча енциклопедія
   https://uk.wikipedia.org/wiki/Літературознавча_енциклопедія
5. Українська літературна енциклопедія
   https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_літературна_енциклопедія
6. Короткий енциклопедичний словник з культури
   https://uk.wikipedia.org/wiki/Короткий_енциклопедичний_словник_з_культури
7. Енциклопедія-довідник зі світової літератури / Л. М. Удовиченко; за заг. ред. Н. М. Кадоб'янської. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2012, — 144 с.
8. Лауреати Нобелівської Премії 1901 - 2001 : енциклопедичний довідник / уклад.: С. О. Довгий, В. М. Литвин, В. Б. Солоіденко. — Вид. ювілейне. — Київ : Український Видавничий Центр ; К. : ДІА, 2001.
9. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2005.
10. Антична література українською
    https://www.livelib.ru/selection/4473
11. Гіпермаркет знань
    http://school.xvatit.com/
12. Електронна бібліотека
    http://bukvoid.com.ua/library
13. Вікіпедія
    https://ru.wikipedia.org
14. Бібліограф-електронна бібліотека літератури з мистецтва, культури, прикладних наук. Книги, періодика, графіка, довідкова та технічна література для учнів середніх та вищих навчальних закладів
    http://bibliograph.com.ua/
15. Національна бібліотека України ім. Вернадського
    http://www.nbuv.gov.ua/
16. Національна бібліотека України для дітей
    http://www.chl.kiev.ua/
17. Энциклопедия искусства Древнего мира
    https://books.google.com.ua/books?isbn=5948490629